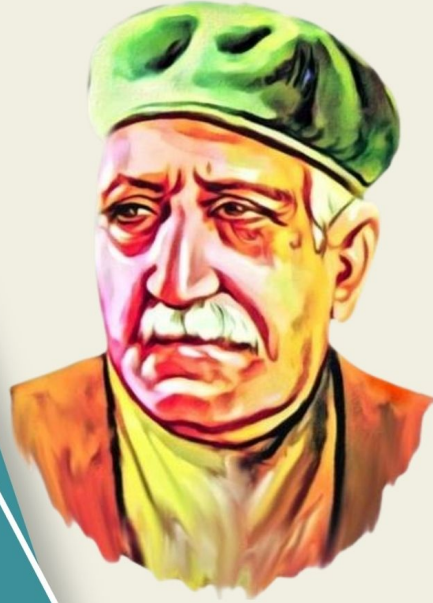

SAHİP AKTAŞ

ARAP EDEBİYATINDA MAKALE VE TEMALARI (‘ABBÂS MAHMÛD EL-‘AKKÂD ÖRNEĞİ)

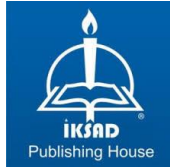
**ARAP EDEBİYATINDA MAKALE VE
TEMALARI**

(‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd Örneği)

Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ

Editör:

Doç. Dr. Mehmet Zülfi CENNET

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. The first degree responsibility of the works in the book belongs to the authors.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-559-2

Cover Design: Muhammed ÇETKİN

Editör: Doç. Dr. Mehmet Zülfi CENNET

December / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16 x 24 cm

ÖNSÖZ

Sosyal bir nitelikte yaratılan insan, bu niteliğinin bir yansıması olarak içinde yaşadığı toplumla etkileşim içerisinde bulunmuştur. İnsanın çok yönlü olan etkileşiminin bir yönü de duygu ve düşünce paylaşımıdır. Duygu ve düşüncelerin muhataplarda etki oluşturması ve bunların kalıcı bir nitelik kazanması için çeşitli söz formları kullanılmıştır. Bu çerçevede, içinde doğduğu topluma ayna tutan, söz formlarına bürünmüş duygu ve düşünce mirasına edebiyat denilmektedir. Her milletin, tarihî süreç içerisinde kendisine ayna tutan kültürel mirası, o milletin edebiyatını teşkil etmektedir. İnsanlık tarihî için sözlü aktarım formlarıyla başlayan edebiyat, zamanla yazılı aktarım formlarının farklı türleriyle zenginleşmiş ve gelişmiştir. Arap edebiyatı da bahsi geçen sürecin dışında kalmamıştır. İlk dönemi olan cahiliye dönemi edebiyatından itibaren sözlü yazın unsurlarıyla başlayan Arap edebiyatı, zamanla tür ve ürün bakımından zenginleşmiştir. Modern Arap Edebiyatı dönemiyle birlikte tesirinde kaldığı Batı edebiyatının yazın türleri, onun bünyesine girmeye başlamıştır. Bu türlerden biri de “*makale*”dir.

Bu çalışmada “Arap Edebiyatında Makale ve Temaları” ele alınacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Modern Arap Edebiyatı’nın türlerinden biri olan “makale”nin tanımı ve türleri ortaya konulacak, bu yazın türünün ortaya çıkmasına neden olan sosyokültürel ortam ve onun gelişim süreci, bu sürece katkı sağlayan unsurlar ve zaman içerisinde onun geçirdiği önemli niteliksel değişimler üzerinde durulacaktır. Ayrıca makalenin zaman içerisindeki değişiminde rol alan simalara ve onda meydana gelen kapsam genişliğine, bu kapsam genişliğini oluşturan ana unsur ve alt unsurlarına da işaret edilecektir.

Makalede temaları inceleme, neredeyse Arap edebiyatının modern dönemi kültürel mirasının büyük bir kısmını ele almakla eşdeğer bir olgudur. Çalışmamızın kapsamını aşan bu olgudan dolayı makalede temalar bölümü, Mısırlı yazar ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın makaleleri

ile sınırlı tutulacaktır. Zira Modern Arap Edebiyatı'nın en işlek kavşaklarından biri Mısır'dır. ‘Akkâd ise Mısır edebiyatına yaşadığı dönem itibariyle damgasını vurmuş etkin ve üretken makale yazarlarından biridir. Makalede temalara geçmeden önce bu çerçevede onun hayatına yer verilecektir. Hayatı ele alınırken ilk önce yaşadığı dönemin siyasal ve sosyal atmosferinin ana çerçevesi resmedilecektir. Ardından ana resmin içerisinde onun hayat hikâyesi kronolojik sıra gözetilerek işlenecektir. Hayat hikâyesinin nihayetinde yaşamından arda kalan, belki yaşamaya devam etmekte olan yönü olarak nitelermeye uygun düşecek edebî kişiliğine ve geride bıraktığı mirası olan eserlerine değinilecektir. Bu bölümü, bu şekilde noktalarken son bölümde onun makalelerinin derlendiği eserlerinden olan *Sâ‘ât Beyne’l-Kutub* ve *el-Fusûl* adlı eserleri esas alınarak nesir türlerinden olan makalede işlenen temalara dair örnekler sunulacaktır. Böylece Modern Arap Edebiyatı'nın bu yeni türünde konu edilen temalar hakkında fikir sağlama ve genel bir izlenim oluşturma hedeflenecektir. Bununla birlikte müellifin makalelerinde incelenen temalar çerçevesinde, onun yaşadığı dönemin sosyokültürel ve siyasal ortamının yanı sıra, onun entelektüel birikiminin makalelerine nasıl ve ne ölçüde yansıdığı ile ilgili dolaylı bir intiba oluşturma amaçlanacaktır.

İnsan ürünü her çalışmanın kaderi olduğu üzere elbette bu çalışma da eksiklikler olacaktır. Bu nedenle bu çalışmayı inceleyenlerden hoşgörü beklerken, öte yandan hem çalışmanın şekillenip olgunlaşmasında katkı sunan Prof. Dr. Nusrettin Bolelli, Doç. Dr. Ousama Ekhtiar, Doç. Dr. M. Zülfi Cennet, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Çetkin ve Hidayet Samuk hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....i

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATINDA MAKALE

1. MAKALENİN TANIMI..... 8

1.1. Sözlükte Makale..... 9

1.2. İstılahta Makale..... 10

2. MAKALENİN TÜRLERİ 12

2.1. el-Makâletu’z-Zâtiyye / Deneme 14

2.1.1. es-Sûretu’ş-Şahsiyye / Saf-Klasik Deneme 17

2.1.2. Makâletu’n-Nakdi’l-İctimâ’î / Güncel Deneme 18

2.1.3. Makâletu’s-Sîre / Portre Deneme 19

2.1.4. Vasfu’r-Rehelât / Gezi Nitelikli Deneme 19

2.2. el-Makâletu’l-Mevdû’iyye / Makale 21

2.2.1. Eleştirel Makale 23

2.2.2. Felsefî Makale 24

2.2.3. Tarihî Makale..... 24

2.2.4. Bilimsel Makale..... 25

3. ARAP EDEBİYATINDA MAKALENİN GELİŞİM

SÜRECİ 32

3.1. Makalenin Doğuşu 32

3.2. Klasik Arap Edebiyatında Makale 35

3.2.1. Hasan el-Basrî’nin Risaleleri 36

3.2.2. el-Câhız’ın Risaleleri ve Kitaplarının Fasılları 38

3.2.3. İbn Kuteybe’nin Edebî Tenkitleri 39

3.2.4. Ebû Hayyân’ın Hicivleri 39

3.2.5. İbn Haldûn’un Sosyolojik Temaları 40

3.3. Modern Arap Edebiyatında Makale 41

3.3.1. Arap Edebiyatında Değişimi Tetikleyen Unsurlar .. 43

3.3.2. Makalenin Gelişiminde Rol Alan Faktörler 45

3.3.2.1. Siyasal Faktörler 45

3.3.2.2. Sosyal Faktörler	46
3.3.2.3. Kültürel Faktörler.....	47
3.3.3. Makalenin Geçirdiği Evreler	51
3.3.3.1. Doğuş Evresi - Öncü Nesil.....	51
3.3.3.2. Yükselme Evresi –Takipçi Nesil.....	53
3.3.3.3. Tekâmül Evresi	53

İKİNCİ BÖLÜM

‘ABBÂS MAHMÛD EL-‘AKKÂD’IN HAYATI	57
1. YAŞADIĞI DÖNEM	57
1.1. Siyasal Ortam.....	57
1.2. Sosyal Ortam.....	60
2. HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	62
2.1. Hayatı	62
2.2. Edebî Kişiliği	68
2.3. Eserleri	73
2.3.1. Şiir Kitapları.....	74
2.3.2. Romanları.....	74
2.3.3. Biyografileri ve Otobiyografileri	74
2.3.4. Dinî Temalı Eserleri.....	75
2.3.5. Makalelerinden Derlenmiş Kitapları.....	76
2.3.6. Diğerleri	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-‘AKKÂD’IN MAKALELERİNDEN ÖRNEK TEMALAR ..	80
1. KİŞİ TAHLİLLERİ.....	81
1.1. Edebiyatçılar	82
1.1.1. Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî (973-1057 m.).....	82
1.1.2. Victor Hugo (1802-1885).....	84
1.1.3. William Shakespeare (1564-1616).....	85
1.1.4. Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî(1863-1936)	86
1.2. Siyaset Bilimci / Lider Şahsiyetler.....	87
1.2.1. Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938).....	87
1.2.2. Mahatma Gandhi (1869-1948).....	88

1.2.3. Niccolo di Bernado dei Machiavelli(1469-1527 m.) ..	90
1.2.4. Sa'd Zağlûl (1860-1927).....	91
1.3. Sanatçılar.....	92
1.3.1. Ludwig van Beethoven (1770-1827)	92
1.3.2. Peter Paul Rubens (1577-1640)	93
1.3.3. George Romney (1734-1802)	94
2. SOSYOLOJİK TEMALAR	95
2.1. Kadın.....	95
2.1.1. Kadının Aydınlanması	96
2.2. Ahlak.....	97
2.2.1. Cimrilik	97
2.2.2. Güven/Güvenme	98
2.3. Milliyetçilik.....	99
2.4. Fikir Hürriyeti	100
2.5. İntihar	101
2.6. Sportif Oyunlar	101
3.PSİKOLOJİK TEMALAR	102
3.1. Umut.....	102
3.2. Alışkanlık	103
3.3. Teselli.....	104
3.4. Giyim Tarzı	105
3.5. Zerafet/Şıklık	106
4. KAVRAMSAL DEĞERLENDİRMELER	106
4.1. Kemal (Yetkinlik)	107
4.2. Güzellik/Hoşluk	108
4.3. Kahramanlık.....	109
4.4. Firaset.....	110
4.5. İlhâd	111
5. ESER DEĞERLENDİRMELERİ	112
5.1. İ'câzu'l-Kur'ân.....	112
5.2. Saddhana	113
5.3. Fikirler ve İnanışlar.....	114

5.4. Giyim Felsefesi	115
5.5. Geçit Töreni	116
5.6. Sefiller	117
5.7. Materyalist Felsefenin Kalıntıları Üzerine	118
5.8. Kitleler Psikolojisi.....	119
6. DİL ve EDEBİYAT	121
6.1. Edebiyatta İçerik	121
6.2. Dil-İfade İlişkisi	123
6.3. Dil Becerisi	124
6.4. Fasih ve Ammî Arapça	124
6.5. Edebî Tenkît.....	126
6.6. Şiir.....	126
6.6.1. Şiirde Biçim.....	128
6.6.2. Şiirin Gelişimi ve Mısır Şiiri	130
6.7. Gerçeklik ve Estetik.....	132
7. SANAT	133
7.1. Sembolizm ve Sanatın Doğuşu	133
7.2. Sanatın Önemi ve Gelişimi	134
7.3. Sanatın Kritiği.....	135
7.3.1. Resim Sanatının Kritiği	135
7.3.2. Heykel Sanatının Kritiği	136
7.4. Resim ve Sanatsal Muhteva	137
8. DİĞER TEMALAR.....	137
8.1. Tarih.....	138
8.2. Mitoloji.....	139
8.3. Müzik	141
8.4. Zaman.....	142
8.5. Tabiat	142
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	147

Sahip Aktaş

Bingöl'ün Solhan ilçesinde doğdu (1980). Tunceli Pertek İmam Lisesinden (1996), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden (2002) yılındamezun oldu. MEB'e bağlı çeşitli kurumlarda çalıştı (2004-2013). Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagâtı Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı (2013). Bingöl Üniversitesi SBE'nde Arap Dili ve Belagâtı Anabilim Dalında "Arap Edebiyatında Makale ve Temaları ('Abbâs Mahmûd el- 'Akkâd Örneği)" adlı tez çalışmasıyla Yüksek Lisansını tamamladı (2015). Bingöl Üniversitesi SBE'nde Arap Dili ve Belagâtı Anabilim Dalında "Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" adlı tez çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2019). Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagâtı Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak göreve başladı (2020). Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışma hayatına devam etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı: Kur'an Kelimeleri Ansiklopedisi Projesinde madde yazarlığı yaptı. Arap Dili ve Belagâtı alanında yayınlanmış kitap ve kitap bölümleri bulunan yazarın, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır.

GİRİŞ

Sosyal bir yapıda yaratılan insan çevresiyle sürekli bir etkileşim içerisinde. Bu etkileşimin bir yönü olan duygu ve düşüncesini kayıt altına alma arzusu, beraberinde birbirinden farklı özellikleri barındıran yazın şekillerini ortaya çıkarmıştır. İnsanın iç dünyası için ayna mesabesinde olan edebiyat, insan ve onun meydana getirdiği toplumda olagelen değişim ve dönüşümün sürekli teması olmuştur. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan zaman diliminde oluşan siyasal ve sosyal atmosfer, edebiyat alanında yeni türlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamış, böylece bu yeni türler engel tanımaksızın ilk vatanları dışında birçok kültürde yaşam alanı bulmuştur. İşte Batı edebiyatında doğup Arap edebiyatına taşınan yazın türlerinden biri de “*makale*”dir. 18. ve 19. yüzyılda Arap dünyasında matbaanın kurulması, gazete ve dergilerin teşekkül edip yaygın hayatına adım atması, “*makale*”nin Arap edebiyatında hızlı bir şekilde yayılmasına ve giderek en çok rağbet gören yazın aracı haline dönüşmesine yol açmıştır. Bu yüzden Arap edebiyatı içerisinde “Modern Arap Edebiyatı” denilen dönemin en çok istimal edilen bu yazın türünü inceleme konusu yapmak ve bu türde ele alınan temaları örnek kabilinden de olsa belirlemek üzere çalışmanın konusu “*Arap Edebiyatında Makale ve Temaları (‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd Örneği)*” olarak belirlenmiştir. Arap edebiyatında makale olgusu çok yönlü ele alındıktan sonra ‘Akkâd’ın hayatıyla birlikte onun *el-Fusûl* ve *Sâ‘atun beyne’l-kutub* isimli eserleri temel alınarak makale türüne konu edinen temalar belirlenecektir.

19. ve 20. yüzyılda Batı edebiyatının etkisiyle Arap edebiyatında düz yazının türleri arasında yeni edebî türlerin ortaya çıkmaya başladığı bir gerçektir. Modern Arap Edebiyatı döneminin en önemli türlerinden biri haline gelen *makale* neredeyse ilmî, fikrî, siyasî, edebî vs. birçok entelektüel faaliyetin, yegâne taşıyıcısı konumuna erişmişti. Modern Arap edebiyatında bu kadar önemli ve etkin bir yer işgal etmesine rağmen ülkemizde Arap Dili ve Belağatı ile Arap Dili ve Edebiyatı

alanlarında yapılan bilimsel araştırmalarda, tespit edebildiğimiz kadarıyla “makale” çalışma konusu edilmemiştir. Bu yüzden bu durum, tarafımızdan söz konusu alanlarda doldurulması gereken bir boşluk olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın, alanında böylesi önemli bir boşluğun giderilmesine bir nebze de olsa katkı sağlaması umulmaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümü olarak düşünölen “‘Abbas Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri” konusu hakkında Halid Zevalis’ e ait *‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd Hayatı, Eserleri ve 20. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri* adlı doktora tez çalışması bulunmaktadır. Ancak bu alışma, ‘Akkâd’ın gerek hayat hikâyesini kronolojik bir sıra içerisinde sunarken gerekse de onun edebî kişiliğine dair fikir oluştururken bütönsellikten yoksun görönmektedir. Yine bu çalışmada el-‘Akkâd’ın 1930-1964 yılları arasındaki yaşam serüvenine de neredeyse hiç değinilmemektedir. Söz konusu eksikliklerden dolayı konunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte *makalede* işlenen temalara yer verirken makalelerden oluşan bütöen bir edebî mirası ele almak, çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu yüzden çalışmaya konu edilecek edebî mirasda sınırlandırmaya gitmek kaçınılmaz olmaktadır. Modern Arap Edebiyatı olarak ifade edilen bu son edebî dönemin en önemli merkezlerinden biri Mısır’dır. Öte yandan Mısır, Arap edebiyatında görölmeye başlayan yeni edebî türlerin, genel olarak ilk merkezi ve aynı zamanda bu türlerin ideal formlarını almaya başladıkları mümbit zemin rolünü üstlenmekteydi. ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, Mısır edebiyatının modern döneminin özellikle nesir dalının en seçkin simalarından ve makale türünün de en üretken kalemlerinden biri olarak görölmektedir. Dolayısıyla makalede örnek temalara yer verirken değinilen nitelikleri göz önünde bulundurularak ‘Akkâd örneğinde kapsam sınırlandırılmasına gidilmiştir. Bu gerekçelerle her ne kadar ‘Akkâd daha önce müstakil bir çalışmaya konu edilmiş olsa da onun yeniden ele alınması önem arz etmektedir.

Bu araştırmamızda el-‘Akkâd’ın hayatına yer verilmesinin araç konumunda olması ve temel amacın Arap edebiyatında makale ve temalarının olması, çalışmanın değerini azaltmamaktadır. Kaynaklar bölümünde verileceği üzere Arap ülkelerinde *makaleye* dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat araştırmamız ile onların yazım dillerinin farklı olması, kapsamlarının örtüşmemesi, yer yer Türk edebiyatındaki izdüşümleriyle mukayeseler yapılacak olması, kültürel ve bilimsel zemininin farklı olması, bu alana ihtiyaç duyulup çalışılması için yeterli nedenler olmaktadır.

Araştırma, yapısı gereği literatür taraması ve bu çerçevede ulaşılan literatürün incelenmesi niteliğinde olmasından materyali, Arap edebiyatının ilgili yazılı kaynakları olacaktır. Veri taraması metoduyla gerekli materyal elde edildikten sonra, bu verilerin tasnif ve gruplandırması yapılacaktır. Sınıflandırılmış söz konusu verilerden analiz ve sentez yöntemleriyle sonuçlar elde edilmeye çalışılacaktır. Bunlar yapılırken veri tarama yöntemiyle elde edilen birinci bölümün konusu yapılacak kavramsal nitelikli bilgilere işlevsellik kazandırmak için Türk edebiyatının aynı düzlemdeki verileriyle yer yer bağ kurulacaktır. Bunlarla birlikte ihtiyaç halinde kayda geçirecek verilere netlik kazandırmak üzere örneklendirme ve karşılaştırma yöntemlerine başvurulacaktır. İkinci bölümde el-‘Akkâd’ın hayatına yer verilirken yaşadığı dönem ve hayatına dair veri kronolojik bir düzlemde işlenecek, elde edilen veri kayda geçilirken birbirine referans olacak şekilde terkip edilecektir. Makalede tema örneklerine yer verilen üçüncü bölümde ise temalara dair bilgi sunma esnasında maksadın dışına çıkmama ve kapsamı gerekli olan oranda tutma gayesiyle genelleme ve ihtisar yöntemlerine başvurulacaktır. Bunun yanı sıra bu bölümle amaçlanan yazarın makalelerinden tema örneklerine yer verirken bu amacın gereği olan betimleyici bir dil kullanılacaktır.

Bir bütün olarak çalışmanın işlenişinde ise tümdengelim metodu kullanılacaktır. Birinci bölümde “Arap Edebiyatında Makale”, ikinci

bölüm de makale türünün seçkin simalarından olan “‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı” ve son bölüm olan üçüncü bölümde ise “el-‘Akkâd’ın Makalelerinden Örnek Temalar” konuları ele alınarak genelden özele doğru bir yol takip edilecektir.

Araştırmanın kısıtlamalarına ve sınırlıklarına gelince “Arap Edebiyatında Makale ve Temaları” konusu, makale türünün yapısı gereği mübalağalı bir ifadeyle adeta sonsuz ve sınırsız denilebilecek tema örneğini barındırmaktadır. Zira yaşama dair her şey veya yazarın duygu ve düşünce dünyasında akis bulan her olgu makaleye konu olabilmektedir. Bu yüzden “makale temaları” ifadesi, ihatası adeta imkânsız bir vakıyyla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Bu koşulda kısıtlamaya ve sınırlamaya gitmek, zorunlu bir ihtiyaç olmaktadır. Bu nedenle çalışmanın konusu “ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd Örneği” olarak kayıtlandırıldı. Ancak konuya dair çalışma biraz derinleştirildiğinde ‘Akkâd’a ait çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış binlerle ifade edilen edebî makale hatta buna günlük gazetelerde yayımlanan edebî makalelerin dışında bırakılan makaleleri de eklenince on beş bin gibi ciddî miktar ile karşılaşıldı. Söz konusu durum, çalışmanın kapsam ve hacmiyle ilgili ciddî sorun oluşturmaktaydı. Bundan dolayı “makale temalarına” yer verilen üçüncü bölüm, isim olarak “el-‘Akkâd’ın Makalelerinden Örnek Temalar” olarak sınırlandırılırken, örnek temalara konu edinecek kapsam da el-‘Akkâd’ın makalelerinden derlenmiş *el-Fusûl* ve *Sâ‘atun beyne’l-kutub* isimli eserleri ile sınırlı tutulacaktır.

‘Akkâd’ın hayatının işleneceği bölümde ise hayat hikayesine yer verildikten sonra edebiyatçı, siyasetçi, gazeteci vs. gibi çok yönlü bir kişilik olmasına karşın çalışmanın ait olduğu alan ve gayesi gereği onun sadece “edebî kişiliği” üzerinde durulacaktır. Aynı şekilde “Eserleri” başlığında tespit edilecek ona ait eserlere yer verilirken eserlerin ilgi alanları veya türlerine göre tasnifi yapılırken, tema örneklerine konu edinen *el-Fusûl* ve *Sâ‘atun beyne’l-kutub* adlı eserleri dışında onlara dair

bilgi verilmeyip sadece isimleri listelenecektir. Zira bu konuda yeteri derecede bilgi içermekte olan *'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd Hayatı, Eserleri ve 20. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri* adlı Halid Zevalsiz'e ait doktora tezi çalışmasının yanı sıra, el-'Akkâd'ın yüzü aşkın eserine dair tek tek bilgi vermek çalışmanın gayesi itibarıyla gerekli görülmemektedir.

Hedeflenen amaç doğrultusunda çerçevesi sınırlandırılmış araştırmanın kaynakları, bölümleri itibarıyla farklılık arz etmektedir. Arap edebiyatında makale olgusunun ve onun gelişim sürecinin ele alındığı birinci bölümün kaynaklarını, edebiyat tarihi kaynakları ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çerçevede en çok yararlanılan kaynaklar M. Yusuf Necm'in *Fennu'l-makâle*, es-Seyyid Mursî Ebû Zikrî'nin *el-Makâl ve tetavvuruh fi'l-edebi'l-mu'âsır* ve Rebî'î 'Abdulhâlık'ın *Fennu'l-makâletü'z-zâtiyye* adlı eserlerdir. Bu eserlerden ilki (aynı zamanda bu alanda yapılmış çalışmaların ilki) yoğunluklu olarak modern edebiyatın edebî türlerinden olan "makale"nin, batıda ortaya çıkışı ve menşei üzerinde durmaktadır. Söz konusu çalışma bunun yanında, bu türün Arap edebiyatında ortaya çıkışını ve genel hatlarıyla çeşitlerini ele almaktadır. Ebû Zikrî'nin *el-Makâl ve tetavvuruh fi'l-edebi'l-mu'âsır* adlı eseri ise, M. Yusuf Necm'in çalışmasının kapsam olarak daha da genişletilmiş görünümündedir. Buna ilave olarak bu eserde, "makale" türünün Klasik Arap edebiyatındaki menşei üzerine eğilmekte, makalenin çeşitlerini alt kısımlarıyla birlikte ele alınmakta, makale yazarları ve onların makalelerinden derlenmiş kitaplarını tetkik edilmekte ve bunlara dair bazı tasnifler yapılmaktadır. R. 'Abdulhâlık'ın *Fennu'l-makâletü'z-zâtiyye* eseri ise yazın şekillerinden "makale"nin türlerinden olan "el-makâletü'z-zâtiyye /deneme" çeşidini konu edinmekte, onun ortaya çıkışı, gelişimi ve nitelikleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca R. 'Abdulhâlık'ın çalışması, makalenin bu türünün içeriğine etki eden yönelimler ve onun yazımında takip edilen üsluplar üzerinde durmaktadır.

Bu üç eser, bir bütün olarak çalışmamızın birinci bölümünün omurgasını oluşturmak için gerekli bilgiyi barındırmakla birlikte “makale” türünün ortaya çıkışına sahne olan batı edebiyatındaki referanslarına, kendisine nakledilip gelişim süreci geçirdiği Modern Arap edebiyatı ve bu yeni edebî dönemin oluşumunu tetikleyen unsurlara dair yeterli derecede bilgiyi içermemektedir. Ayrıca söz konusu kaynaklar, bu türün Türk edebiyatındaki karşıt kavramları hakkında fikir vermemektedirler. Bu yüzden Başta Şevkî Dayf’ın *el-Edebu’l-‘arabiyyu’l-mu‘âsır fî Mısır* eseri olmak üzere Ahmed Heykel’in, *Tetavvuru’l-edebi’l-hadîs fî Mısır*, Hannâ el-Fâhûrî’nin *el- Câmi’ fî târîhi’l-adebi’l-‘arabî*, Ahmed Hasan ez-Zeyyat’ın, *Tarihu’l-edebi’l-‘arabî*, Enîs el-Makdisî’nin, *el-Funûnu’l-edebiyye ve a’lâmuhá*, MehmetYalar’ın, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Jacob M. Landau’nun, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, Nesrin Canbek’in, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme* eserlerine müracaat edilmiştir.

Makale türünün temalarına dair fikir vermek üzere eserlerine müracaat edilen el-‘Akkâd’ın hayatının işlendiği ikinci bölümün kaynaklarını ise, onun otobiyografilerinden olan *Ene ve Hayâtu’l-kalem* eserleri, Halit Zevalisiz’in *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri* eseri ve edebiyat tarihi kaynakları oluşturmaktadır. el-‘Akkâd’ın otobiyografileri ona dair ilk ağızdan bilgiyi içermesi bakımından konumuzun bu bölümü itibarıyla önem arz etmektedir. Ancak eserler onun hayatını bir bütün olarak sunmak yerine sadece yazarca yaşamından önem atfedilen kesitleri konu edinmelerinden dolayı eksik kalmaktadır. Halit Zevalisiz’in doktora tezi olarak hazırladığı e‘Akkâd hakkındaki çalışması, yazarın hayatına dair kapsamlı bilgi sunması itibarıyla son derece önemlidir. Bu önemiyle birlikte yazarın hayatının sunumunda kronolojik sıranın tam olarak takip edilmemesi, yazarın yaşamının belli bölümlerine (özellikle yaşamının son yirmi yılı) neredeyse hiç değinmemesi gibi noktalardan yetersiz kalmaktadır. Yine ‘Akkâd’ın hayatını incelemek üzere müracaat

ettiğimiz Kâmil Selmân el-Cubûrî'nin, *Mu'cemu'l-udebâ'*, Şevkî Dayf'ın *el-Edebu'l-arabiyyu'l-muâsır fî Mısır*, Hannâ el-Fâhûrî'nin, *el-Câmi' fî tâîhi'l-edebi'l-'arabî* gibi edebiyat tarihi kaynaklarındaki ona dair bilgi, çok kısa ve özet mahiyetinde kalmaktadır. Ayrıca çalışma esnasında başvurduğumuz Râsim Muhammed el-Cemâl'in *el-'Akkâd ze 'îmen*, Abdul'azîz Şeref'in, *Asru'l-'Akkâd* gibi eserler ise parçacı bir yaklaşımla yazarın hayatının (lider kişiliği, siyasî kişiliği vs. gibi) belli bir yönüne eğilmişlerdir.

'Akkâd'ın makalelerinde tema örneklerine yer verilen üçüncü bölümde ise esas olarak iki kaynaktan yararlanılmıştır. Bu iki kaynak 'Akkâd'ın 1913 ile 1928 yılları arasında yazılmış makalelerinden derlenmiştir. *Sâ'ât beyne'l-kutub* ve *el-Fusûl* isimli bu iki eserde yazara ait toplam 92 adet makale bulunmaktadır. Bu makalelerde, ilgili bölümde görüleceği üzere edebiyattan siyasete, eğitimden sanata, ahlaktan mitolojiye varan birbirinden farklı birçok konu tema edinmiştir.

Bunların yanı sıra, çalışmamızla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili tüm eserlere, makalelere ve ansiklopedi maddelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Yukarıda çalışmanın temel kaynakları ve çalışma açısından öne çıkan eserlerin özellikleri verilmiştir. Tüm kaynaklarımıza, kaynakça kısmında yer verileceğinden dolayı ayrıca burada belirtilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATINDA MAKALE

“Arap Edebiyatında Makale” konusunun işleneceği bu bölüm, Makalenin Tanımı, Makalenin Türleri ve Arap Edebiyatında Makalenin Gelişim Süreci olmak üzere üç temel başlık altında ele alınacaktır.

Türk edebiyatında düz yazının iki ayrı türü olarak yer alan “Deneme” ve “Makale”¹Arap edebiyatında ise sadece “Makale”² adıyla yer almaktadır. Ancak Türk edebiyatındaki bu iki ayrı türün Arap edebiyatında “makale” adıyla tek tür olarak yer almasına karşın bu türün “el-makâletu’z-zâtiyye” ve “el-makâletu’l-mevdû‘iyye” şeklinde belirlenmiş alt başlıkları, Türk edebiyatının sözü edilen iki ayrı türünün bir nevi yansıması olarak karşımızda belirmektedir. Tarafımızdan söz konusu kavramların Türkçe karşılıkları verilirken belirtilen bu ilişki göz önünde bulundurulacaktır. Arz edilen bu husus “Makalenin Türleri” başlığı ele alınırken detaylı bir şekilde değinileceğinden burada bu bilgiyle yetinilmiştir.

Konunun, Arap edebiyatında makalenin gelişimi olması hasebiyle konu işlenirken Arap edebiyatındaki kurgu üzere ele alınacaktır. Dolayısıyla burada kavram tanımlamasını da yaparken ilgili edebiyatın kendi değerlendirmeleri çerçevesinde kalınmaya çalışılacaktır.

1. MAKALENİN TANIMI

Makalenin kavramsal/ıstılah manasını ifade etmeden bu kavramsal manaya kaynaklık teşkil eden sözlük manasını ele almak yararlı olacaktır.

¹ Bkz.Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1995, s. 268,275; Necat Birinci ve diğerleri, *Türk Dili Ve Kompozisyon*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2009, s. 364,368; Nurettin Demir-Emine Yılmaz (Ed.), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 214-5;260.

² Muhammed Yusuf Necm, *Fennu’l-makâle*, Daru’s-sekâfe, Beyrut 1966, s. 96.

1.1. Sözlükte Makale

" قال يقول قولاً و قيلاً و مقالة و مقالا " fiilinin mastarlarından biri olan "makale" (المقالة) kelimesi; bir düzen üzere konuşma, eksik veya tam olsun dilin çıkardığı her lafız, itikat, görüş³, nazım şeklinde konuşma formları oluşturma⁴, söz, inanılan şey, mecazî anlamıyla durum⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Bu mastar hali (مقال - مقالة), hem cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde hem de başta İslamî dönem olmak üzere sonraki dönem şairlerinin şiirlerinde kullanılmıştır. Cahiliye dönemi şairlerinden olan en-Nabiğa ez-Zübyânî'nin şu beyti:

أَتَانِي، أَبَيْتَ اللَّعْنَ، أَنَّكَ لُمْتَنِي وَتِلْكَ الَّتِي تَسْتَكُّ مِنْهَا الْمَسَامِعُ
مَقَالَةٌ أَنْ قَدْ قُلْتَ: سَوْفَ أَنَا لَهُ وَذَلِكَ، مِنْ تَلْقَاءِ مِثْلِكَ، رَائِعٌ⁶

"Duydum ki; – Allah hayrını versin.- beni kınamışsın. Bu da kulakların, hoş karşılamayacağı bir şeydir. Şöyle 'Ben ondan intikam alacağım.' bir söz söylemişsin. Senin gibilerden bunu duymak normaldir."

İslamî dönem şairlerinden; daha doğru ifadesiyle muhadram şairlerinden el-Hutey'e'nin şu beyti:

تَحَنَّنْ عَلَيَّ. هَذَاكَ الْمَلِيكَ. فَإِنَّ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالًا.⁷

³ Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut t.y., XI, 572-573.

⁴ Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî el-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2012, XXX, 164.

⁵ İbrâhîm Enîs ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 716.

⁶ en-Nabiğa ez-Zübyânî, *Divanu'n-nâbiğâti'z-zubyânî*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005, s. 76.

⁷ el-Hutey'e, *Divânu'l-Hutey'e*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005, s. 109.

“*Bana karşı yumuşak ol. - Allah seni hidayete erdirsin.- Şüphesiz her sözün, bir yeri vardır.*”

Sözü edilen duruma örneklik teşkil eder. Ancak makale kelimesi örnek olarak verilen her iki beyitte de yukarıda verilen sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Zira edebî bir tür olarak nesrin içerisinde yer edinen makale mefhumu ileride anlatılacağı üzere Modern Arap Edebiyatı olarak kabul edilen edebî dönemde ortaya çıkmıştır.

1.2. İstilahta Makale

Batı menşeli olan bu tür için biraz da kapsam ve muhteva ile ilgili yaklaşımlar sonucu bazı farklılıkları içeren birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan birkaçını zikretmek gerekirse;

*(Edebî) makale; uzunluk ve konu bakımından sınırı belli olan, zorlamadan uzak, hızlı bir şekilde yazılan bir düz yazı türüdür.*⁸

*Makale; orta hacimli olan, belli bir konuyu inceleyen, yazarın bakış açısını yansıtan, düz yazı türlerinden biridir.*⁹

*Makale; yaşam olaylarını, toplum fenomenlerini tasvir eden özgür bir ifade tarzıdır.*¹⁰

Cemâl el-Câsım el-Mahmûd’un, Sâlih Ebû İsbâ’ ve Muhammed Abdullah’ın çalışmasından yaptığı alıntıda; “*Makale, tek bir fikir etrafında dönen, belli bir konuyu tartışmaya açan veya herhangi bir bakış açısıyla ifade eden, okuyucuyu belli bir düşünceye ikna etmeyi veya onlarda bir tür duygusallık oluşturmayı amaçlayan, orta uzunlukta akıcı ve açık bir dil, çekici ve dikkat uyandıran bir üslupla ön plana çıkan düz yazı türlerinden biridir.*”¹¹

⁸ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 95.

⁹ Mahmûd Fuleyh el-Kudâh- Merlîn Adnân el-Ġunemiyyin, *Fennu’l-makâle ‘inde Mîhâil Nu’ayme*, Mecelleti Câmîati Dîmeşk, XXIX, Sayı 2+1, 2013, s. 588.

¹⁰ es-Seyyid Mursî Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu fi’l-edebi’l-mu’âsır*, Daru’l-me’ârif, b.y. 1982, s. 69.

¹¹ Cemâl el-Câsım el-Mahmûd, “*Fennu’l-makâle*”, Mecelletü Câmîatü Dîmeşk li’l-‘Ulûmî’il-İktisâdiyye ve’l-Kânûniyye, XXIV, Sayı 1, 2008, 449.

Ahmed Heykel'in Abdullatîf Hamza'dan yaptığı alıntıda; “Makale, sınırları iyice daraltılmış bir konuyu ele alan, bununla birlikte bu konuyu aşırı derecede yoğunlaşarak sunan, aynı zamanda bu konunun yaşama iç içe bir olay olması ve konudan söz ederken toplumun muhatap alınması ve en nihayetinde üslup konusunda da bu türün beraber doğup geliştiği gazetenin gerekliliklerinden kopmaması beklenen bir düz yazı türüdür.”¹²

Görüldüğü üzere tanımlar belli ortak noktalar üzerinde dönmekle birlikte bazı farklılıkları da içermektedir. Tanımları aktarılan araştırmacılar ve diğerleri makaleyi tanımlarken genel itibarıyla ya onun ilk ortaya çıktığı Montaigne¹³ örneğindeki yalın hali göz önünde bulundurarak tanımlamışlardır ya da süreçle birlikte meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurarak tanımlamışlardır. Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni yaklaşımların, ele alınan konuların, bu konuların ilgili olduğu alanların ve konuların okuyucuya aktarıldığı iletişim araçlarının gereklilikleri makaleyi hem nitelik hem de içerik olarak farklı şekillere büründürmüştür.¹⁴ Batı menşeli olan makalenin zamanla büründüğü bu farklı görünümü sonucunda olacak ki edebiyatımıza “deneme” ve “makale” şeklinde iki farklı tür olarak yansırken Arap edebiyatına da “makale-i zatiyye” ve “makale-i mevdüiyye” şeklinde aynı türün iki temel çeşidi olarak yansımıştır.¹⁵ Makaledeki bu görünüm farklılığı, beraberinde efradına cami' ağıyarına mani olacak bir tanımla ortaya koyma güçlülüğüne yol açmaktadır. Dolayısıyla burada zaten sayıca çok olan tanımlara bir yenisini ekleme girişiminde bulunmak yerine makalede olması gereken temel nitelikleri söylemekle yetinilecektir.

Bir makale de bulunması gereken temel nitelikler:

¹² Ahmed Heykel, *Tetavvuru'l-edebe'l-hadîs fî Mısır*, Dâru'l-me'ârif, b.y. 1994, s. 70.

¹³ Michel de Montaigne, 1533-1592 yılları arasında yaşamış “deneme” türünü edebiyata kazandıran Fransız düşünürdür. Ömer Özden-Osman Elmalı, *Yeni Çağ felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2012, s. 32.

¹⁴ Bkz. Abdullatîf Hamza, *el- Medhal fî fenni't-tahrîri's-sahafî*, Daru'l-fikri'l-'arabî, b.y. t.y., s. 222-225.

¹⁵ İleride bu konuya değinilecektir.

Yazarın rengiyle boyanması, iç dünyasını yansıtması,
İlmî, felsefî derinlikten uzak bir şekilde herhangi bir konuyu ele
alması,

Serbest bir üslupla ifade edilmesi,
Sanat kaygısı taşımaması,
Ciddiyet ve vakar zorunluluğunun olmaması,
Didaktik, nasihat içerikli olmaması,
Muhatap kitlesinin, umumun olması,
Uzunluk olarak orta hacim de olmasıdır.¹⁶

Burada belki makalenin türlerinden biri olan *el-makâletu'l-mevdû'iyye*'yi özellikle de onun bir parçası olan bilimsel makaleyi bazı yönleriyle zikredilen niteliklerden ayrı tutmak gerekir. Zira bilimsel makale, yapısı gereği ilmî derinlik gerektirebilir, muhatap kitlesi sınırlı kalabilir, hacim olarak uzayabilir, yazarın kişiselliği ikinci planda kalabilir.

2. MAKALENİN TÜRLERİ

Son birkaç asırdır fikir ve duygunun en önemli aracı olarak kullanılan yazın türlerinden biri olan makale neredeyse tüm dünyada yazarlar arasında ciddi bir şöhrete kavuşmuş, hemen hemen her yazar-çizerin bir şekilde kalemını oynattığı bir mecra haline gelmiştir. Makalenin kullanıcıları açısından bu kadar geniş yelpazesinin olması, işlediği dokular açısından çok geniş bir zemininin olmasını sağlamıştır. Zira yazarın işlediği dokular ona ilham veren kaynaklardır. Bunlar da tarih, insan, toplum, bilim, tabiat, uzay, astronomi, psikoloji, sosyoloji, kişisel deneyim vb. çok geniş bir alana yayılmaktadır. Durum bu olunca makalenin geniş bir zeminin olması da tabiidir. Öte taraftan yazarın önündeki bu geniş alanın onun bilgi dağarcığında, ruh dünyasında oluşturduğu yansımaların kendi boyasına bulanmasıyla¹⁷ kaleminden

¹⁶ Bkz. Enîs el-Makdisî, *el-Funûnu'l-edebiyye ve a'lâmuhâ*, Dârü'l-İlmi'l-melâyîn, Beyrut t.y., s. 230-231; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 69-70.

¹⁷ Bkz. Makdisî, *el-Funûnu'l-edebiyye*, s. 232.

farklı renklerde, farklı tonlarda anlamalar, gözlemler, yaşantılar dökülmektedir. Neticede gerek yazarların kalemlerinden dökülenlerin ilgi alanları gerekse de sunum şekilleri, beraberinde birbirinden bazı noktalarda ayrılan makale türlerini ortaya çıkarmıştır.

Esasında bu türleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Ancak incelemede kolaylık sağlayacağından gruplandırmakta yarar mülâhaza edilmektedir. Bu türler esas alınan bakışların etkisiyle farklı şekillerde gruplandırılmıştır. Kimi araştırmacılar¹⁸ yazım dillerinden olan edebî dilin, bilimsel dilin ve gazete dilinin doğasının gereği takip edilen üslubu göz önünde bulundurarak makalenin türlerini **edebî makale**, **bilimsel makale**, **gazete makalesi** şeklinde gruplandırırken kimi araştırmacılar¹⁹ da makalenin iki önemli öncüsü ve şekillendiricisi olan Montaigne'in kişisel tecrübeyi ön plana alan hür tutumu ile Bacon'un konu odaklı delillendirme tutumunun, yazarlar üzerindeki etkisiyle makalelerinde oluşan temel üslûp farklılıklarını göz önünde bulundurarak makalenin türlerini **el-makâletu'z-zâtiyye** ve **el-makâletu'l-mevdû'iyye** şeklinde gruplandırmışlardır. Aslında her iki yöntemle ortaya konulan gruplandırmalar birbirlerine irca edilebilir. Bununla birlikte gruplandırma, maksada araç niteliğinde olduğundan ve gruplandırma maksadı ifade etmede özü itibarıyla önem arz etmediğinden burada gruplandırma şekilleri ve onları birbirlerine irca etme üzerinde durulmayacaktır. Ancak Türk edebiyatıyla paralellik kurma adına ve kavramların Türk edebiyatındaki karşılıklarının kullanımının vereceği yararı, nazarı itibara alarak ikinci yöntemin neticesi olan gruplandırmayı kullanacağız.

¹⁸ Bkz. Hamza, *el-Medhal fî fenni't-tahrîri's-sahafî*, s. 231-232.

¹⁹ Bkz. Usame İhtiyâr, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâti'l-'Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1; Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 96.

Makalenin türlerinin işlendiği konunun bu kesitinde hem isimlendirme noktasında ulaşılan tespitlere dikkat çekmek hem de aşına olunanla meramı ifade etmek gayesiyle başlıklarda Arap edebiyatında kullanılan kavramlarla birlikte Türk edebiyatındaki karşılıkları olan kavramlar da kullanılacaktır.

2.1. el-Makâletu’z-Zâtiyye / Deneme

el-Makâletu’l-edebiye²⁰ olarak da bilinen *el-makâletu’z-zâtiyye* (المقالة الذاتية) makalenin öncüsü, şekillendiricisi olmakla birlikte makalenin edebî literatürde yer edinmesini sağlayan ve makalenin diğer türü olan *el-makâletu’l-mevdû’iyye*’nin de ortaya çıkışına zemin hazırlayan önemli bir türüdür. İleride geniş bir şekilde ele alınacağı üzere bu türün öncüsü olup onu, edebiyat dünyasına kazandıran Fransız yazar Montaigne’dir. Montaigne’in “Essais” isimli eserinde kişisel deneyim ve izlenimlerini içten ve sade bir üslûpla ele aldığı yazıları, bu türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylelikle yazarlar bu türü, yaşamla ilgili duygularını, yaşam boyunca edindikleri deneyimlerini ifade etmek için araç edinmeye başladılar. Bu yönüyle “el-makâletu’z-zâtiyye”, Arap edebiyatındaki “el-kasîdetu’l-ğînâiyye”ye benzemektedir. Her ikisi de okuyucuyu, yazarın veya şairin ruh derinliklerine kadar götürmekte, kalbinin gizli noktalarına ulaştırmaktadır. Ancak bu yazında duygu yoğunluğunun artması ve nazım halini alması onu “el-kasîdetu’l-ğînâiyye” kılarken, bu duygu yoğunluğunun azalıp nesir şekline bürünmesi onu “el-makâletu’z-zâtiyye” kılmaktadır.

Yazarın iç dünyasının ifşaatı şeklinde değerlendirilebilecek “el-makâletu’z-zâtiyye”nin, bu ifşaatlar veya itiraflar kaleme alınınca mantıksal kurgulamaya mahkûm edilmeden rahat, serbest bir üslûpla kaleme alınması gerekir. Bununla birlikte öğretici ve yönlendirici bir dilden uzak, okuyucusuna karşısında bir dost, bir arkadaş varmış

²⁰ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 80; Kudâh - Ğunemiyin, *Fennu’l-makâle*, s. 596.

izlenimini uyandıran bu içten/samimi atmosferdeki konuşma, edebî zevk unsurlarıyla bezenip okuyucusunu sürükleyen bir mahiyette olmalıdır.²¹

“el-Makâletu’z-zâtiyye”nin okuyucuyu sürüklemesi için makalenin şekil boyutu yani plan ve üslûp önem arz etmektedir. Burada plandan kasıt işlenecek konunun derin bir tefekkür aşamasından geçirilmesi, konuyu ilgi çekici kılacak bir başlık seçilmesi, konunun bir düzen içerisinde sunulması, gereksiz bilgilerden kaçınılması, işlenen konunun parçalarının birbirini tamamlaması, ifadelerin açık olması ve fikri kargaşaya yol açmaması gibi durumlara dikkat edilmesi gerekir. İşlenen konu için bir nevi kıyafet mesabesinde olan üslûbun da çeşitlilik göstermesi gerekir. Bunun için bazen hicivli, bazen nükteli, bazen alaycı, bazen mizah dokulu, bazen hikâyemsi bir dil vs. kullanılmalıdır. Elbette bu yapılırken de konunun yapısına, konunun amacına bakılmalıdır.²² Burada şunu da belirtmek gerekir: Her ne kadar “el-makâletu’z-zâtiyye” de aslolan herhangi bir kuralın, bir düzenin olmaması gerekir şeklinde bir yaklaşım²³ varsa da bir makalenin edebî bir değer kazanması için bu, doğru bir tutum olarak görünmemektedir.

Arap edebiyatında “el-makâletu’z-zâtiyye” olarak geçen bu kavramı, başlıkta Türk edebiyatındaki karşılığı olarak değerlendirilen kavramla birlikte tercih edildi. Zira iki edebiyata ait “el-makâletu’z-zâtiyye” ve “deneme” kavramları, özellikleri itibarıyla karşılaştırıldığında aynı şeyleri ifade ettikleri görülecektir.

İşte burada karşılaştırmaya zemin teşkil etmesi için her iki kavramın ait olduğu edebiyat çerçevesinde özelliklerine yer vermek uygun olacaktır.

“el-Makâletu’z-zâtiyye”nin temel nitelikleri;²⁴

²¹ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 97-99.

²² Bkz. Rebî’î Abdulhâlîk, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, Dâru’l-ma’rifeti’l-cami’a, İskenderiyye t.y, s. 73-77; Hamza, *el- Medhal fi fenni’t-tahrîri’s-sahafî*, s. 258-259

²³ Bkz. Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 99.

²⁴ Bkz. Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 98-100; Abdulhâlîk, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 69-72; Hamza, *el- Medhal fi fenni’t-tahrîri’s-sahafî*, s. 223-225.

Yazarın yaşama ilgili duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini ifade eder.

Bu türün en iyi örneklerini Montaigne ortaya koymuştur.

Montaigne yazılarında odak kendisidir.

Sade, akıcı bir dil kullanılır.

İçerik didaktik, yönlendirici bir yapı da olmamalıdır.

Herhangi bir şeyi ispat kaygısı taşımamalıdır.

Okuyucuyu etkileyici ve ona keyif verici bir dil kullanılması beklenilir.

Konu sınırlaması yoktur.

Yazarın derin bir düşünce yapısına sahip olması gerekir.

Denemenin temel nitelikleri;²⁵

Konu sınırlaması yoktur.

Montaigne ile birlikte ayrı bir tür olarak var olmuştur.

Kanıtlanma ve iddia etme söz konusu değildir.

İçten ve samîmî bir üslûpla yazılır.

Yazarın kendine özgü düşünce ve duygularını okuyucuya aktarır.

Yazarın deneyim ve birikimlerinin okuyucuya zevk vermesi beklenir.

Estetik yapı, kuvvetli ve sağlamdır.

Öğretme amacı gütmeyiz.

Yazarın çok güçlü bir bakış açısı ve deneyimlerinin olması gerekir.

İki ayrı edebiyatın kendi kaynaklarından derlenen bu nitelikler, “el-makâletu’z-zâtiyye” ve “deneme” kavramları aynı türün iki farklı edebiyattaki isimlerinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşımın doğruluğunu pekiştirmek için söz konusu kavramların ait oldukları edebiyatın, onlara dair tanımlarına da yer vermek yararlı olacaktır:

²⁵ Bkz. Demir-Yılmaz, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, s. 214.

“İnsan ve insanı ilgilendiren herhangi bir konuda, kesin sonuçlara varmadan; ele alınan düşünceyi, kesin hükümler vererek değerlendirmeden; yazarın şahsî düşünce ve duygularıyla, samimiyetle ve kendisiyle söyleyişi tarzında ele aldığı yazılara deneme denir.”²⁶

“el-Makâletu’z-zâtiyye, yazarın duygularını dile getirdiği bir düz yazın türüdür. Bu yazın, onun hal dili, gözlem ve düşüncelerinin sergisidir. Zevk ve hoşnutluk yönlerinden etki oluşturma arzusuyla bazen ciddi bir edayla bazen de latife yoluyla yazarın sosyal, bireysel sezişlerini ve izlenimlerini somutlaştırarak içine alır.”²⁷

İki farklı edebiyatın kaynaklarından alınan bu tanımlar, tanımlı yapanların kendi yazın türlerinden ayırt edici özelliklerine dikkat çekme kaygılarının oluşturduğu farklılıklar dışında tanımlı oluşturan ana unsur itibarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Bu ana unsur da duygularını, düşüncelerini herhangi bir ilgi bağlamında kaleme alırken yazarın kişisel-liğinin hâkim renk olduğu bir yazın türü olmasıdır.

Bu yaklaşım, bu şekilde ortaya konulduktan sonra burada el-makâletu’z-zâtiyyenin (denemenin) çeşitlerinden tespit edilenlerden önemli görülenlerinin bir kısmına kısaca değinip kalanların isimlerini zikretmekle yetinilecektir.

2.1.1. es-Sûretu’ş-Şahsiyye / Saf-Klasik Deneme

es-Sûretu’ş-Şahsiyye²⁸ (الصورة الشخصية) veya el-makâlu’ş-Şahsî (المقال الشخصي) şeklinde isimlendirilen bu çeşit, yazarın özel deneyimlerinin ve yaşama dair yansımaların yazarın ruhunda bıraktığı izlerin samîmî ve sanatsal bir üslûpla ifade edilmesidir. Bu çeşit, bu

²⁶ Demir-Yılmaz, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, s. 214.

²⁷ Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 73.

²⁸ Denemenin çeşitlerini Türkçe isimlendirmelerinde yararlanılan kaynak için bakınız; Nesrin Canbek, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mrs. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001, s. 127- 177.

yönüyle kişisel bakış açısıyla özdeşleşen “makale-i zatiyye/deneme”nin belki de en iyi çeşidini teşkil etmektedir. Yazar bu çeşitte sıcak, samîmî bir sohbet atmosferi içerisinde bir nevi itiraflarda, ifşaatlarda bulunur. Fakat bununla birlikte yazdıklarında zekâsının keskinliği, mizah algısının ışıltıları belirir. Yazarın karakterine göre değişmekle birlikte yine bu çeşitte bazen sert bazen de yumuşak bir alaycı üslûp gözlemlenir. Bu çeşidin, belki de dünyanın en önemli ve ilk siması, Montaigne’dir. Arap edebiyatında ise İbrahim Abdulkâdir el-Mâzinî (ö.1949), Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (ö.1964), Ahmed Emîn (ö.1972), Mey Ziyâde (ö.1941), Mîhâil Nu‘ayme (ö.1988) bu çeşidin mümtaz simaları olarak görülmektedir.²⁹

2.1.2. Makâletu’n-Nakdi’l-İctimâ’î / Güncel Deneme

Makâletu’n-nakdi’l-ictimâ’î (مقالة النقد الاجتماعي) şeklinde isimlendirilen bu kısım, sosyal problemleri ele alır. Bu çeşitle, bir yandan toplum için zararlı görülen, asırların geçmesiyle bir nevi geride kalan kötü kalınlardan teşekkül eden adet ve geleneklerin veya yenilik bağlamında toplumda yer edinmeye başlayan ancak olumsuz olarak algılanan ahlak, giyim-kuşam, toplumu oluşturan bireylerin üstlendikleri rollerde ortaya çıkan yeni tutumlar vs. eleştiri konusu yapılırken öte yandan topluma yaraşır görülen faydalı durumlar da teşvik edilir. Yazar bu çeşitteki rolüyle çevresiyle ilgili iyi bir gözlemci, kendisini kuşatan toplumsal durumlarla ilgili derin ufka sahip bir mütefekkir ve bu bağlamda ele aldığı konuyu içeriğine uygun bir üslûpla işleyip sunan edip konumundadır. Özellikle olumsuz görülen durumlar bazen mizah yoluyla, bazen de alaycı bir yolla kaleme alınır. Ahmed Emin’in “*Babaların Zorbalığı*” (سلطة الآباء) adlı yazısı, buna güzel bir örneklik teşkil eder. Edebiyat dünyasını bu çeşitle tanıştıran İngiliz yazar J. Addison’dur. Cemâleddin el-Afgânî (ö.1897), Abdurrahmân el-Kevâkibî

²⁹ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 102-107; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 73-74.

(ö.1902), Kâsım Emîn (ö.1908), Mustafa Lutfi el-Menfelûtî (ö.1924) bu çeşidin Arap edebiyatındaki önemli şahsiyetleridir.³⁰

2.1.3. Makâletu's-Sîre / Portre Deneme

Arap edebiyatında *makâletu's-sîre* (مقالة السيرة) ismiyle bilinen bu çeşitte, yazarın, herhangi bir şahsın (Bu şahıs henüz hayatta olan bir kimse de olabilir) yaşamından kesitler sunduğu bir deneme çeşididir. Ancak yazar burada biyografik çalışmalarda olduğu gibi herhangi bir şahısla ilgili bütün malumatı derleyip geniş bir şekilde sunumunu yapmaya çalışmaz. O, bu yazısıyla sadece kaleme aldığı şahsın kendisine olan etkisini ve onunla ilgili kendisinde oluşan izlenimleri aktarmaya çalışır. Adeta makalesine konu edindiği şahsın gözlerden uzak kalan kişiliğinin üzerindeki perdeyi aralamaya çalışır. Dolayısıyla tüm bir hayat hikâyesini sunmak yerine onun yaşamından özel bulduğu yönleri, dikkate değer gördüğü kesitleri açık bir dille sunmaya özen gösterir. Takip ettiği sunumla okuyucuda etkileşim meydana getirmeye çalışır. Muhammed Teymûr'un "*el-Akkâd ve'l-Mâzinî*" bu hüviyeti barındıran önemli denemelerden biridir. Ahmed Emîn (ö.1972), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964), Muhammed Teymûr (ö. 1973), Abdulazîz el-Buşrâ (ö.1943) bu yapıda yazılar kaleme alan Arap edebiyatının yazarlarındandır.³¹

2.1.4. Vasfu'r-Rehelât / Gezi Nitelikli Deneme

Vasfu'r-rehelât (وصف الرحلات) olarak nitelenen bu kısım, yazarın seyahatleri esnasında gördükleriyle (insan, hayvan, tabiat manzaraları, tarihî eserler vs.) olan etkileşimini, bunların onda bıraktığı intibalarını

³⁰ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 107-108; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 74.

³¹ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 117-118; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 75.

tasvir ettiği deneme çeşididir. Ancak yazar bir seyyah gibi sadece gördüklerini tasvir etmekle yetinmez o aynı zamanda gördükleriyle ilgili aklî, ruhî çıkarımlarda bulunur, gözünün temas ettiklerini mukayese ve eleme sürecine tabi tutar, görüntünün arkasında saklı kalan gerçeği yakalamaya çalışır. Bundan dolayı yazarın kıvrak ve aynı zamanda hızlı etkileşime giren ve uyum sağlayabilen bir zekâsının olması gerekir. Bununla birlikte makalede bir coğrafyacı gibi kuru bilgi aktarımı yerine tasvirleri, estetik yönü kuvvetli olan, okuyucuya zevk veren bir niteliğe haiz olmalıdır. Ahmed Emîn (ö.1972), Mîhâil Nu‘ayme (ö.1988), ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (ö.1964) Arap edebiyatında bu minvalde makaleler kaleme alan yazarlardan birkaçıdır.³²

el-Makâlu'l-vasfî (المقال الوصفي), *el-makâlu't-teemmülî* (المقال التأملي), *el-makâlu's-sâhir* (المقال الساخر), *el-makâlu'l-iza'î* (المقال الإذاعي), *el-makâlu'l-inşâi* (المقال الإنشائي), *el-makâlu'l-kısasî* (المقال القصصي) ve *el-makâlu'l-intibâ'î* (المقال الإنطباعي)³³ *el-makâletu'z-zâtiyye*/deneme'nin diğer çeşitleridir. Ancak burada Ahmed Heykel'in dediği gibi makale yazarların karakterlerine, kültürel birikimlerine ve de işlediği konuya göre birçok çeşide ayrılmıştır.³⁴ Dolayısıyla *el-makâletu'z-zâtiyye*'nin çeşitlerini yukarıdakilerle sınırlamak doğru olmaz. Haliyle adını zikredilenler dışında *el-makâletu'z-zâtiyye*'nin başka çeşitleri³⁵ de mevcuttur.

³² Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 115-117.

³³ Bkz., Hamza, *el-Medhal fî fenni't-tahrîri's-sahafî*, s. 234; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 74-77.

³⁴ Heykel, *Tetavvuru'l-edebi'l-hadis*, s. 74.

³⁵ Mahmûd, *Fennu'l-makâle*, s. 465.

2.2. el-Makâletu'l-Mevdû'iyye / Makale

Bu türün temeli daha önce F. Bacon'un³⁶ konu odaklı yazılarıyla atılmıştı. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru ilim/bilim adamları çeşitli konularda görüş, düşünce, teorilerini yaymak ve yayınlamak için edebî makalenin/zatî makalenin alışageldik formundan yararlanmaya başladılar. Gazetelerin yaygınlaşması ve çeşitli alanlara tahsis edilmiş dergilerin çıkmaya başlaması, beraberinde yazarlara insan ve tabiat bilimlerinin tüm dallarını kapsayan yazılar kaleme alıp yayımlama fırsatı sundu. Böylece zamanla edebî yönü zayıflayan yeni bir makale türü ortaya çıkmaya başladı.³⁷ Bu yeni tür, makaleye hâkim olan kişiseliliğin, iç duyumun terk edildiği sanatsal boyutun da ikici planda kaldığı konunun merkeze oturduğu, aklın ve bilimin şekillendirdiği birinci türden mülhem ancak zikredilen farklılıkları arz eden bir türdür. Konunun odak yapıldığı bu türe, bu yönünden hareketle *el-makâletu'l-mevdû'iyye*³⁸ (المقالة الموضوعية) denilmiştir.

Aklilik, dilsel titizlik, bilimsel güvenilirlik, sağlam öncüllere bina edilmiş sonuçlar *el-makâletu'l-mevdû'iyye*'de dikkat çeken yapısal özelliklerdir. Bilim, siyaset, edebiyat, sosyoloji, felsefe, tabiat bilimleri gibi neredeyse sınırsız addedilebilecek ilham kaynakları olan bu türün dikkat çekilen yapısal niteliklerle birlikte okuyucuyu kendine çeken, ona keyif verecek bir hüviyete sahip olması gerekir. Bunun için muğlâk ibarelerden, teknik kavramlardan, içi boş lafızlardan, bilim diline ait kuruluk ve soğukluktan uzak, okuyucunun dikkatini çekecek herhangi bir konunun, ince ve zevk verecek bir üslûpla işlenmelidir.³⁹ *el-*

³⁶ Francis Bacon, 1561-1626 yılları arasında yaşamış İngiliz düşünür modern felsefenin kurucusu ve bilimciliğin ilk savunucu olarak kabul edilir. Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, Say Yay., İstanbul, 2012, s. 446-447.

³⁷ Bkz. Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 130; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 77.

³⁸ Buradaki bu ifadeyle Arap edebiyatındaki genel mefhumuyla kullanılan makaleyi değil onun türlerinden biri olan makale-i mevdüiyyenin Türk edebiyatındaki mukabiline dikkat çekmeyi amaçlıyoruz.

³⁹ Bkz. Ousama Ekhtiar, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî'l-'Arabiye Ağ Sitesi, <http://www.arab->

Makâletu’l-mevdû‘iyye’ nin bu yönü onu birinci türle aynı zemine taşımakta ve birinci türün hâkim rengi olan yazarın kişiselliği bu tür için bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁴⁰

el-Makâle-i mevdû‘iyye’ nin yukarıda ortaya koyduğumuz nitelikleri, birçok yönüyle Türk edebiyatının edebî türlerinden olan *makaleyi* andırmaktadır. Türk edebiyatında “*Bir gazete ve dergide yayımlanmak üzere yazılan ve herhangi bir konuyu inceleyen yazı türüne makale denir. ... Makaleler çeşitli konular hakkında bilgi vermek ve fikirleri açıklayıp ispat etmek için yazılan yazılar olduğu için temel unsuru fikirdir.*”⁴¹ şeklindeki makale tanımı bu düşüncemizi teyit etmektedir.

el-Makâletu’l-mevdû‘iyye’ de işlenen konunun okuyucuya sunumunda çeşitli argüman ve delillerle pekiştirilmesi beklendiği gibi konuyla hedeflenenin okuyucu tarafından açık, doğru bir şekilde anlaşılması için ince ve sağlam bir planlamasının olması da beklenir. Bu planlama konuda amaçlanan için bir pusula konumundadır. Planlaması yapılan bir yazıda bütünün her parçası birbirini teyit ettiğinden bu parçalardan herbiri öncesiyle ilişkilen-dirildiğinde sonuç konumundayken sonrasıyla ilişkilendirildiğinde öncül konumundadır.⁴² Bir planlamanın böyle bir sonucu netice vermesi için üç ana unsurdan oluşmalıdır. Bunlar: mukaddime/giriş, ‘arz/ gelişme ve hatime/sonuç kısımlarıdır. Mukaddime/giriş, öz bir ifadeyle genel kabul gören bilginin dikkat çekici bir üslûpla sunulduğu, gelişmeye hazırlık niteliğinde bölümdür. ‘Arz/gelişme, konunun omurgasını oluşturan kısımdır. Ana fikir burada işlenir. Bu fikri besleyici unsurlar burada ortaya konur. Çeşitli çıkarımlar burada yapılır. Bu çıkarımlar, hikâye, olay, alıntı vs. ile yine bu kısımda desteklenir. Hatime/sonuç, makalenin neticesi,

ncy.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.

⁴⁰ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 130.

⁴¹ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*. s. 274.

⁴² Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 130-131.

semeresidir. Ulaşılan sonuç veya sonuçları ortaya konulduğu yerdir. Bu bölüm, makalenin okuyucusunun metinden amaçlananı açık ve öz olarak karşısında bulduğu ve doyuma ulaşıp beklentisinin sonlandırıldığı bölümdür.⁴³

Çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaya çalışılan bu tür, bugün Arap edebiyatında belki dünya edebiyatında hâkim olan makale⁴⁴ türüdür. Konu merkezli olan bu tür işlenen konuya göre birçok çeşide ayrılmıştır. Konunun bu aşamasında bu çeşitlerden bazısını örnek kabilinden kısa bir şekilde açıkladıktan sonra tespit edilebilen diğer çeşitlerin isimleri vermekle yetinilecektir.

2.2.1. Eleştirel Makale

Edebiyat ve sanat alanındaki tenkidi kapsayan *el-Makâletu'n-nakdiyye* (المقالة النقدية) geçmişi Avrupa edebiyatının erken dönemlerine kadar uzanır. İngiliz edebiyatçı John Dryden 1668 yılında tiyatral şiir hakkında kaleme aldığı uzunca makalesi, bu çeşidin makale tarihi içerisindeki yerini almasını sağlamıştır. Sonraki süreçlerde yazarlar, edebiyatın farklı edebî konularında eleştirel ve tahlilî yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Ancak bu çeşidin yaygın modern manasıyla ortaya çıkması, edebî dergilerin yayın hayatına girmesiyle olmuştur.

Bu çeşitte eleştirmen, ya bir edebî ekolün bakış açısı ya da baskın/hâkim edebî teoriler çerçevesinde edebî tenkitte bulunur. Eleştirmenin kritik gücü biraz da onun edebî zevki, analiz yeteneği ve yorumlama kabiliyetine bağlıdır. Yazar ya da eleştirmen makalesini ele alırken tek bir konuyla sınırlı kalmalı, yargıları anlaşılır olmalı, kişisel duygularının etkisinden uzak olmalı, yorumlarında denge oluşturmayı amaçlamalıdır. Arap edebiyatında Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964),

⁴³ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 71; Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 131; Hamza, *el-Medhal fi fenni't-tahriri's-sahafi*, s. 285.

⁴⁴ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 131-132.

İbrahim Abdulkâdir el-Mâzinî (ö.1949), Ahmed Emîn (ö.1972) ve Tahâ Hüseyin (ö.1973)⁴⁵ bu çeşidin seçkin simalarıdır.

2.2.2. Felsefî Makale

el-Makâletu'l-felsefiyye (المقالة الفلسفية), felsefe alanına giren konuların analiz edildiği ve yorumlandığı makale çeşididir. Yazar bunu yaparken konunun asıl dayanaklarını belirlemeye çalışır. Bununla birlikte ele aldığı konuyu çok dikkatli ve açık bir ifadeyle ortaya koyar. Çünkü bu çeşit yazılarda alanın yapısının gereği olan kuşkuyu artırmak yerine gidermek hedeflenir. Burada belki en önemli şey yazar, herhangi bir felsefî yazıdan farklı olarak edebî bir dil ve üslûp ile konuyu ele alır ki, onu edebî bir tür kılan da bu yöndür.

Arap edebiyatında Ahmed Lutfî es- Seyyid (ö.1963), Zekî Necîb Mahmûd (ö.1993), Ahmed Fuâd el-Ehvânî (ö.1970), İsmâil Ali Edhem (ö.1940)⁴⁶ bu çeşidin ön plana çıkan önemli yazarlarından birkaç tanesidir.

2.2.3. Tarihî Makale

Geçmiş herhangi bir dönem, ihtilal, tarihî kişilik vs.nin tarih veya tarihçinin dil ve üslûbuyla değil edebî dil ve nesir yöntemleriyle ele alınıp incelendiği makale çeşididir. Arap edebiyat kaynaklarında *el-makâletu'l-tarihiyye* (المقالة التاريخية) olarak geçmektedir. Yazar tarihî bir konuyla ilgili bilgi, belge, olay vs. topladıktan sonra bunlar arasından seçimlerde bulunur, bir kurgu oluşturur ve çeşitli yorumlarda bulunarak bir olay bütünlüğü içerisinde bunun sunumunu yapar. Yazar hikâye diliyle ele aldığı bu yazısında kendi karakterini gizlerken olabildiğince insanî unsurları ön planda tutmaya çalışır.

⁴⁵ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 132; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 77.

⁴⁶ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 132; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 77.

Çeşitli gazete ve dergilerde tarih içerikli yazılar kaleme alan Abdulkâdir Hamza (ö.1941), Abdurrahmân er-Rafi'î (ö.1966) Arap edebiyatının bu nevinde tanınan, seçkin yazarlarındandır.⁴⁷

2.2.4. Bilimsel Makale

Arap edebiyatında *el-Makâletu'l-ilmîyye* (المقالة العلمية) olarak bilinen bu çeşit esasında kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi herhangi bir bilim/ilim dalında uzman bir kimsenin alanıyla ilgili tespit ettiği bir problemi veya bir teoriyi bilimsel bir yöntem ve dil ile alıp incelediği kısımdır. Bu kısım, inceleme alanımız dışında kalmaktadır. Diğer kısım ise bilimsel ilerlemelerin, gelişen ve değişen dünyanın tetikleyicisi olmasından ötürü herhangi bir bilimsel gelişmenin/ilerlemenin veya bilimin herhangi bir konusunun günlük, haftalık, aylık vs. bir gazete ve dergide umuma yönelik bilgilendirme veya ilgililerin merakını gidermeye matuf edebî bir üslûpla ele alınan makale çeşididir. Bu makale çeşidinin okuyucularının tümüne hitap edebilmesi için olabildiğince bilimsel terminolojinin az kullanılması, basit bir dille kaleme alınması, okuyucunun ihtiyaç duyacağı bilimsel bilgi olması, yazarın kişiliğinin bilimselliğin önüne geçmemesi ve edebî zevki barındıran bir üslûpla kaleme alınması gerekir.

Yakub Sarrûf (ö.1927), Muhammed Reşâd et-Tûbî (ö.1992) bu çeşidin Arap edebiyatında meşhur olan yazarlarındandır.⁴⁸

Makâletu'l-'ulûmi'l-ictima'î (مقالة العلوم الإجتماعية), *el-makâlu's-siyâsî* (المقال السياسي), *el-makâlu's-sahafî* (المقال الصحفي) tespit edebildiğimiz⁴⁹ Arap edebiyatının yazın şekillerinden olan makalenin, *el-makâletu'l-mevdû'îyye* türünün diğer çeşitlerindedir.

⁴⁷ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 133; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 78.

⁴⁸ Hamza, *el-Medhal fî fenni't-tahrîri's-sahafî*, s. 269-272; Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 133.

⁴⁹ Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 133; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 78.

Makalenin her iki (el-makâletu’z-zâtiyye/ el-makâletu’l-mevdû‘iyye) türü ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra şimdi de bu iki türün yapıları çerçevesinde verilen bilgilerin pratik değer kazanması için her iki türden birer örnek vermek uygun olacaktır. Bu örneklerden birincisi, makalenin türlerinden olan *el-makâletu’z-zâtiyye* türünün birçok çeşidinden *makâletu’n-nakdi’l-ictimâ‘î* çeşidine ait olacaktır. Örnek olarak sunulacak *makâletu’n-nakdi’l-ictimâ‘î* çeşidine ait makale, Ahmed Emîn’in **Sultatu’l-Âbâ’/Babaların Zorbalığı** adlı makalesi olacaktır. Makale çok uzun olduğundan dolayı tamamını değil örnek kabilinden bazı kesitleri sunulacaktır.

Ahmed Emîn, ortalama beş-altı sayfa süren makalesinin baş tarafında geleneksel baba profilini ortaya koyduktan sonra sözü kendi döneminin sosyal koşullarında ortaya çıkmaya başlayan baba profili hakkında diyalog şeklinde içerisinde hicivli bir dil kullandığı eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

سلطة الآباء⁵⁰

رحم الله زمانا كان الأب فيه الأمر الناهي، والحاكم المطلق، والملك غير المتوج؛ ينادي فيتسابق من في البيت إلى ندائه، ويشير بإشارته أمر، وطاعته غنم؛ تحدثه الزوجة في خفر وحياء، ويحدثه الإبن في إكبار وإجلال؛ من سوء الأدب أن يرفع إليه بصره، او يرده عليه قوله، او يراجعه في رأي، او يجادله في أمر. ...

في جملة الأمر أن البيت ينقسم إلى قسمين: حاكم وهو الأب، ومحكوم وهو سائر الأسرة؛ منه الأمر ومنهم الطاعة، له السيادة وعليهم الخضوع ...

⁵⁰ Ahmed Emîn, *Feyzu’l-hâtir*, Mektebetu’n-nahdati’l-museyriyye, Kahire t.y., I, 70-76.

بجانب سلطة الأب الدنيوية كانت سلطة الدينية. فهو يوقظهم قبل الشمس ليصلوا الصبح أداءً لا قضاءً، ويسائلهم في أكثر الأوقات عن صلاتهم كيف صلّوا

...

Ahmed Emîn, bu minvaldeki sözleriyle geleneksel baba profilini zımnî bir övgüyle ifade ettikten sonra sözü kendi dönemindeki baba profiline getiriyor. Şöyleki:

لقد ودعنا ذاك الزمان بخيره وشرّه، وحلوه ومره، واستقبلنا زمانا صار فيه الأبناء آباء والمرءوس رئيسا والرئيس مرءوسا.

قالت الخطيبة لخطيبها: الناس أحرار، وأنا إنسانة وأنت إنسان، فإن اعتززت بالكسب اعتززت بالإنفاق، وإن اعتززت بالرجولة اعتززت بالأونثة، وإن اعتززت بأي شيء فأنا اعتز بمثله وبخير منه؛ فأنا وأنت شريكان لا سيد وأمة ولا مالك ومملوك، لي كل الحقوق التي لك ... وتم الزواج، وفرحت الزوجة بالظفر فغالت في الطلب ... قالت: إن رقصت رقصت، فذلك حقك وحقي. قال: نعم، قالت: بل إن لم ترقص رقصت لأنك إن أضعت حقك لم أضع حقي، وإن خاللت خاللت فالجزاء من جنس العمل ...

و شاء الله أن يرزقنا بنين وبنات.

وقد رأوا أن الأم لا تجل الأب فلم يجلوه، ولم تعره كبير التفات فلم يعيروه، ورأوها تبذر في مال الأب فبذروا، ورأوها حرّة التصرف فتحرروا، ورأوها تخرج من البيت من غير إذن الأب فخرجوا خروجها، وتعود متى شاءت ففعلوا فعلها، ورأوها لا تتدين فلم يتدينوا ...

وقال الأبناء لأبيهم: إنا مخلوقون لزمان غير زمانك فاحضع لحكم الزمان، وقد نشأنا في زمن حرية في الآراء، وحرية في الأعمال، وحرية في التصرف، لا كما نشأت في جو من الطاعة والقيود والأسر والتقاليد، فمحال أن يسع ثوبك الضيق أبداننا، والتقاليد العتيقة البالية نفوسنا ...

قالت البنات لأبيهن: يا أبانا الذي ليس في السماء! رقصت أمنا فرقصنا، وشربت أمنا فشرينا، وشربت سرا فلتمس لنا بحكم تقدم الزمان أن نشرب جهراً، ورأينا في روايات السينما والتمثيل حبا فأحببنا، ورأينا عريا على الشواطئ فتعربنا، وتزوجت أمنا بإذن أبيها فلتتزوج نحن بإذننا. قال: نعم ...

أما بعد، فقد خلا الأب يوماً إلى نفسه، وأجال النظر في يومه وأمسه، فبكي على أطلال سلطته المنهارة، وعزته الزائلة، ورأى أنهم خدعوه بنظرياتهم الحديثة، وتعاليمهم الجديدة - قال: لقد قالوا إن زمان الإستبداد قد فات ومات، فلا استبداد في الحكومة، ولا استبداد في المدرسة، فيجب ألا يكون استبداد في البيت؟ إنما هناك ديمقراطية في كل شيء، فيجب أن يكون البيت برلمان صغيراً يسمع فيه الأب رأي ابنه ورأي بنته ورأي زوجته، وتؤخذ الأصوات بالأغلبية في العمل وفي المال وفي كل شيء ... وكلهم يتعاونون في الرأي ويتبادلون المشورة، سمعت وأطعت فماذ رأيت؟ رأيت كل إنسان في البيت له منقطة نفوذ إلا شخصي، ولم أر برلماناً، بل رأيت حماماً بلا ماء وسوقاً بلا نظام، ...

Yazar, sırayla aileyi oluşturan bireyleri, aile reisi olan babayla olan diyaloglarını ironik bir üslûpla aktardıktan sonra aile reisinin diliyle toplumsal değişimlerin aile özelinde toplumda meydana getirdiği problemleri alayla karışık bir hicivle okuyucunun dikkatine sunuyor.

Örnek kabilinden bazı kesitler sunulacak makalelerden ikincisi makalenin türlerinden *el-makâletu'l-mevdû'îyye* ait olacaktır. Kendi içerisinde birçok çeşide ayrılan *makâle-i mevdû'îyye*'nin daha önce de aktarıldığı üzere bir çeşidi de *bilimsel makale* (المقالة العلمية) idi. Bu örneğimiz de Abdullatîf Hamza'dan alıntı yaptığımız Muhammed Reşâd et-Tûbî'ya ait **el-Uzunu's-Sihriyye/Sihirli Kulaklar** adlı bilimsel makalesi olacaktır.

M. Reşşâd et-Tûbâ ortalama üç-dört sayfalık olan bu makalesine konu edindiği bilimsel keşfi hazırlayan ortamdan söz ederek başlıyor. Daha sonra bu icada dikkatleri çeviren olaydan söz ediyor.

الأذن السحرية⁵¹

كلما اكفهرّ جو السيادة الدولية، وتلبّدت فيه الغيوم منذرة باحتمال وقوع الحرب نشطت السلطات المختصة في كل دولة لتجنيد الرجال العسكريين والعلماء معا.

والواقع أن تجنيد العلماء للبحث و الإختراع لا يقل أهمية من الوجهة الحربية عن تجنيد العسكريين ، و ما زالت معركة بريطانيا الجوية ماثلة في الأذهان ، إذ جند الألمان ما لا يحصي عدده من الطائرات لكي يقضي على الإنجلترا القضاء الأخير ، ولكنهم لم يستطيعوا أن يكسبوا تلك المعركة رغم استعدادهم الضخم الرهيب ، وإحكامهم وضع الخطط لتنفيذه ، وما كان فشلهم غير المنتظر إلا نتيجة اختراع "الرادار" أو الأذن السحرية التي استطاع الإنجليز بها معرفة الطائرات المعادية قبل وصولها بوقت كاف لاستعداد قوات الدفاع التي أصلّتها نارا حامية عند وصولها و بذلك فقدت هذه الطائرة عنصر المفاجأة ...

⁵¹ Hamza, *el-Medhal fi fenni't-tahriri's-sahafi*, s. 278-281.

Yazar dikkatleri bu icada çeviren tarihi olayı aktardıktan sonra radar cihazının günümüze kadar ilgi odağında olmasını gerektiren durumdan ve cihazla ilgili teknik bilgileri kısa ve basit bir dille ifade ettikten sonra bu keşfe mülhem olan yarasadan ve bu bağlamda onunla ilgili yapılmış çalışmalardan söz ediyor.

ومن المدهش أن الخفاش أو الوطواط سبق إلى أسلوب جهاز الرادار منذ

أزمنة بعيدة، وقام باستخدام بنجاح عجيب قبل أن يدرك الإنسان من أمره شيئاً.

فالمعروف أن الخفاش يختفي بالنهار، فاذا أقبل الليل خرج للبحث عن

الغذاء طائراً بسرعة كبيرة في الظلام الهالك، دون أن يصطدم بتاتا بالأشجار أو

بالأبنية التي تعترض طريقه ...

وقام كثير من الباحثين باجراء تجارب عدة أظهرت في وضوح تام أن

الخفاش لا يعتمد على الإبصار في طيرانه ليلاً ... ووضع الباحثين خفاشا في غرفة

كبيرة وثبت في جميع أرجائها أسلاكاً متقاطعة على شكل شبكة ...

Yazar araştırmalarda elde edilen bulgulardan, bu bulguların anlaşılması noktasında duyum bakımından yarasa ile insanın mukayesesinden, ses ve ses frekanslarından ve bu verilerin teknolojiye dönüştürülmesinden anlaşılabilir bir dille söz ettikten sonra konuyu şu cümlelerle bağlıyor:

من ذلك نرى أن الطبيعة قد وضعت سرا من أدق أسرارها في مخلوق ضعيف

لا يكاد يعيره الإنسان ما هو جدير به من تقدير وإعجاب، فقد استخدم هذه الطريقة

العجيبة في كفاحه من أجل الحياة، وتغلب على الصعوبات التي تعترض طريقه

أثناء تجواله الليل الذي يمارسه بحثاً عن الغذاء

Makalenin her iki türünden bazı kesitlerin aktarıldığı bu iki örnekten hareketle şöyle denilebilir:

el-Makâletu'z-zâtiyyede ön plana çıkan şey, yazarın işlediği konu ile ilgili duygu ve düşünceleri iken, el-makâletu'l-mevdû'ıyyede ön plana çıkan şey yazarın işlediği konudur.

el-Makâletu'z-zâtiyyede önemli olan nokta, yazarın konu ile ilgili güçlü duygu ve düşünceleri iken, el-makâletu'l-mevdû'ıyyede önemli olan nokta, yazarın işlediği konuyla ilgili takip ettiği sistematik ve o sistematığı oluşturan bünyenin parçalarının birbiriyle tutarlı, birbirini takviye edici nitelikte olmasıdır.

el-Makâletu'z-zâtiyyede yazarın kişiselliği neredeyse temanın kendisi iken, el-makâletu'l-mevdû'ıyyede yazarın kişiselliği temanın sunum şekli ve üslûbuyla ortaya çıkmaktadır.

el-Makâletu'z-zâtiyyeyi değerli kılan yazarın herhangi bir olguyla ilgiliyi gözlem ve tefekkürünün sanatsal bir üslûpla sunumuyken, el-makâletu'l-mevdû'ıyyeyi değerli kılan sanatsal yönü göz ardı edilmemekle beraber işlenen konunun sağlam ve doğru veriler üzerine inşa edilip akıcı ve anlaşılır bir dille sunumdur.

İki türe ait bu iki makaleyle belirlenmeye çalışılan farklılıklar, M. Yusuf Necm'in şu ifadeleriyle genelleştirebilir: “*Zâtî makale yazarın karakteristik yapısını ortaya koymayı hedeflerken, Mevdu'î makale karışıklık ve kapalılığa yol açan zihni bulanıklıktan uzak, açık, yalın bir halde konuyu ortaya koymayı hedefler. Öte yandan Zâtî makale herhangi bir kuralla sınırlandırılmaksızın üslûbunda ve sunum yönteminde özgür bir tutum sergilerken, Mevdu'î makale sunumda, tartışmada, öncülleri arz etmede ve sonuçları ortaya koymada konunun gerekliliklerini göz önünde bulundurmaya özen gösterir. Fakat bunlarla birlikte ikisi de aynı kaynaktan ortaya çıkıyor ki, o da yazarın herhangi bir şeyi ifade etmede sergilediği ısrarlı tutkusudur.*”⁵²

⁵² Necm, *Fennu'l-makâle*, s. 97.

3. ARAP EDEBİYATINDA MAKALENİN GELİŞİM SÜRECİ

Bu kısım Makalenin Doğuşu, Klasik Arap Edebiyatında Makale ve Modern Arap Edebiyatında Makale olmak üzere üç ana başlık altında ele alınacaktır.

3.1. Makalenin Doğuşu

İnsanoğlu yapısı gereği çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde. Bu etkileşimi, içinde yaşadığı tabiat ve unsurlarının iç âleminde oluşturduğu yansımaların duygu ve düşünce merkezlerinde işlenmesiyle başlar. Yine bu etkileşimin bir başka yönü olan iç dünyasında işlettiği yansımaları, kendisiyle aynı bütünün parçası gördüğü diğer insanlara aktarma yoluna koyulur. Bu da ya karşılıklı diyalog ortamlarında konuşarak veya herhangi bir vesileyle kayıt altına almakla olur. Yazının henüz ortaya çıkmadığı evrelerde mağaralara, çeşitli cisimlerle kazılan resimler, aslında bu yapısının bir yönü olan kayıt altına alma arzusundan başka bir şey değildir. Yazının kullanılmasıyla birlikte insan etkileşiminin ürünü olan yazılı edebiyat denilen literatür meydana gelmiştir. Bu literatürün geçmişten günümüze uzanan zaman yelpazesinde birçok yazın türü ortaya çıkmıştır. Bu yazın türleri çeşitli tekâmül evrelerinden geçerek ideal formlarını almıştır. İdeal formunu alan yazın türlerinden bir olan makale de çeşitli öncülleriyle ortaya çıkmış zamanla olgunlaşmış ve ayrı bir yazın türü haline gelmiştir.

Dünya edebiyatında makalenin öncüsü kabul edilen örnekler Yunan, Latin edebiyatlarında rastlamak mümkündür. Yunan filozoflarından Eflatun’un (M.Ö 429-347) kimi diyalogları, Theophrastos’un (M.Ö 372-287) *Kharaktes Ethikoi*’si (Halkların Karakteri), Cicero’nun (M.Ö 106-43) bazı eserleri, Lucius Annaes Seneca’nın (M.Ö 4-M.S. 65) *Ad Lucilium Epistolarum Moralium Libri*’si, Marcus Aurelius’un (M.S. 121-180) *Ta Eis Eauton*’u bu kapsamda ele alınmaktadır.⁵³

⁵³ Canbek, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme*, s. 1.

Görüldüğü gibi geçmişçi çok eskilere dayanan makalenin ayrı bir tür olarak ortaya çıkması ise Fransız yazar Montaigne'ye (1533-1592) dayanmaktadır. Montaigne bu türün öncüsü ve aynı zamanda da en önemli temsilcisidir. Onun "Essais 1580-1595 (Denemeler)" adlı eseri bu türün ilk ve en önemli eseridir.⁵⁴ Montaigne bu eserini yirmi yıllık bir süre zarfında yazmıştır. Eserinde meraklı karakterinin sonucu olarak çok geniş bir gözlem alanı ve bunun neticesi olarak da konu çeşitliliği göze çarpmaktadır. Diğer taraftan "Denemeler" adlı kitabı "kendini tanı" düsturunun bütün bir ömre tatbik edilmesinin ürünüdür. O bu eseriyle adeta "Serbest düşün rahat söyle." der. Onun algısında insan düşüncesi sistemleri kırarak gelişir. O bu eserinde çeşitli olgu ve durumlara bakışını serdederken kendini dolayısıyla birey olan insanı anlatmıştır.⁵⁵ Buna kendi ifadelerinin penceresinden bakalım: "*Başkaları insanoğlunu eğitmeye çalışırken, ben onu anlatıyor ve kendi şahsımda onun pek kötü yetişmiş bir örneğini gösteriyorum... Şunu söylemeliyim ki, kendimi anlatırken söylediklerim değişik ve değişken olmakla birlikte asla gerçeğe aykırı değildir... Anlattığım hayat basit ve gösterişsiz olsun zararı yok. Bütün ahlak felsefesi, sıradan kendi halinde bir hayata da girebilir, daha zengin, gösterişli bir hayata da. Her İnsanda, insanlığın bütün halleri vardır.*"⁵⁶ Eserindeki sözünü edilen tavrı, edebiyat literatüründe makale adlı düz yazının bu müstakil tarzını ortaya çıkardığı gibi eserine ad olarak seçtiği "Essais" ismi de dünya edebiyat literatüründe ya aynı kullanımıyla veya çevirileriyle bu türün adı olmasına neden teşkil etmiştir.

Bu türün babası sayılan Montaigne'in "Essais" adlı eseri İngilizceye çevrilip yayınlanınca o dönemde birçok büyük İngiliz yazar, Montaigne'in kendine özgü bu tarzı etkisinde kalmaya başladı. Bunlardan biri olan Francis Bacon çok geçmeden farklı konulara

⁵⁴ Necm, *Fennu'l-makâle*, s.27-32.

⁵⁵ Himmet Uç, *Batı Edebiyatında Deneme*, y.y., Ankara 2004, s. 4-5.

⁵⁶ Michel De Montaigne, *Denemeler*, (Çev.: Gülbin Ertem), ND-Aden Yayıncılık, İstanbul t.y., s. 16-17.

ayrılmış çok sayıda makale içeren “Essays 1597 (Denemeler)” adlı kitabını yayınladı.⁵⁷ O, bu makalelerinde Montaigne’in tarzının çok dışına çıkmasa da makalelerinde başkaların görüşlerine yer vermek, hikmet içerikli sözleri yoğunlaştırmak, kendi karakterini yansıtan unsurları azaltmak gibi yönleriyle ondan ayrıştı.⁵⁸ Bu iki tutum – Montaigne ve onun etkisiyle şekillenen Bacon tutumları – makalenin türleri olan el-makâletu’z-zâtiyye ve el-makâletu’l-mevdû‘iyyeye zemin teşkil etmiş ve zamanla bu iki tür bu zemin üzerinde şekillenmiştir.⁵⁹

Bu türün bu iki öncü yazarından sonra batıda birçok yazar bu tür de eser vermeye başlamıştır: İngiliz Edebiyatında Bertnard Russell (*Denemeler, Evlilik Ahlakı, Felsefe Sorunları*), John Locke (*İnsan Anlayışı Üzerine Denemeler*), Harold J. Laski (*Düşünce Özgürlüğü*); Fransız Edebiyatında B. Pascal (*Düşünceler*), Alain (*Söyleyişler I, II, III*), Andre Maurois (*Bir Yaşama Sanatı*), Jean Paul Sartre (*Edebiyat Nedir*); Alman Edebiyatında Albert Einstein (*Dünyamıza Bakış*), Arthur Schopenhauer (*Aşkın Metafiziği*), J. G. Herder (*Dilin Kökeni Üzerine*); Amerikan Edebiyatında B. Franklin, Washington İrwing; İspanyol Edebiyatında Azorin, Miguel de Unamuno; İtalyan Edebiyatında Antonia Gramsci ve daha birçok yazar bu bağlamda anılabilir.⁶⁰

Önemli İngiliz yazarlardan biri olan Joseph Addison, ‘Spectator’ adlı dergiye yazdığı yazılarıyla bu türü, dergi kroniği haline getirir ve bu tavırla İngiliz edebiyatını sürekli olarak zenginleştiren örneklerini verir. Bu tür, romancıları (Goldsmith, Sterne) ve eleştirmenleri (Samuel Jonhson) kendine çeker.⁶¹

⁵⁷ Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 57

⁵⁸ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 34.

⁵⁹ Hamza, *el-Medhal fi fenni’t-tahrîri’s-sahafî*, s. 225.

⁶⁰ Meydan Larousse, “Deneme” mad., Sabah, b.y., t.y, V, 165; Anabritanica, “Deneme” mad., Hürriyet Baskısı, IX, 433; Türk Ansiklopedisi, “Deneme” mad., MEB., Ankara 1996, XIII, 23-24.

⁶¹ Meydan Larousse, V, 165.

Türk edebiyatında ise makale⁶² Tanzimat ile başlar. Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa dönemin önemli makale yazarlarıdır. Meşrutiyet döneminde Halide Edip, Yakup Kadri, Peyami Safa makale türüne öncülük eden mümtaz simalardır. Çok partili dönemde makale daha da zenginlik kazanır. Bu süreçte her yazar ilgi duyduğu konuda ülke şartları doğrultusunda serbest konuşmuş ve böylece makale yaygınlık kazanmıştır. Orhan Veli, Hilmi Yavuz, Murat Belge, Sabahattin Eyuboğlu, Nurullah Ataç bu tarza ilgi duyup çeşitli konularda yazılar kaleme alan yazarlardan bir kaçıdır.⁶³

3.2. Klasik Arap Edebiyatında Makale

Klasik Arap Edebiyatında Makale olarak ele alınan bu başlıkla hedeflenen, vakıayı tespit etmek, bu edebiyatta bu türün varsa benzeri veya benzerleri bunlara projeksiyon tutmak ve bunlarla birlikte bir sonraki bölüme ön hazırlık oluşturmaktır.

Eski Arap edebiyatı veya klasik Arap edebiyatının tarihsel kapsamı Cahiliye Dönemi Edebiyatı'yla başlayıp Çöküş Dönemi Edebiyatı'nın sonuna kadar olan edebî dönemlerin tümünü ifade eden geniş zaman dilimi olarak kabul edilir.⁶⁴ Klasik Arap edebiyatında makaleyi, mevcudiyetini ve benzerlik teşkil edebilecek öncüllerini irdelerken ana dönemi oluşturan alt dönemlerine inmeden, genel çerçevede kalıp, tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Klasik Arap edebiyatında nesrin türlerinden biri olan makalenin öncüsü, nüvesi veya benzeri ürünlerin olduğu hususunda Arap edebiyatıyla uğraşan araştırmacılar arasında ihtilaf görülmemekle

62 Türk Edebiyatında edebî türler arasında kullanımı “deneme” olan kavramın Arap edebiyatında makalenin türlerinden “makaletü’zatiye” olarak isimlendirildiği için deneme yerine makale demekle beis görmedik.

63 Himmet Uç, *Türk Edebiyatında Deneme*, y.y., Ankara 2004, s. 5-14.

64 Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., Bursa 2009, s. 34.

birlikte⁶⁵ bu türün öncüsü veya benzeri kabul edilen edebî ürünlerin miktarı, içerik ve üslup benzerliğinin hangi düzeyde olduğu ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu alanla ilgili özel çalışmaları olan M. Yusuf Necm ve es-Seyyid Mursî Ebuzikrî gibi araştırmacılar, makaleye örnek teşkil edebilecek ürünlerin miktar ve makaleye üslup ve içerik açısından benzerlik boyutu konusunda olumlu bir tutum sergilerken⁶⁶; Reb’î Abdulhâlık ve Ousama Ekhtiar gibi araştırmacılar ise bu mahiyetteki edebî ürünlerle ilgili hem miktar hem de benzerlik yönleri itibarıyla mübalağa yapıldığı⁶⁷ kanısındadırlar.

Arap edebiyatında makalenin tohumları sayılabilecek ürünler hicrî 2. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve özellikle klasik Arap nesrinin “*makâme*”, “*hitâbe*” ve bilhassa “*risâle*” türleri de makale tarzına yakın bir nitelik taşımaktadır.⁶⁸

İşte konunun tam da burasın da klasik Arap edebiyatının makalenin nüvesi veya tarz olarak makaleye yakınlık teşkil ettiği söylenen ürünlerin bir kısmını hem örneklendirme bağlamında hem de benzerlik boyutuyla ilgili yapılan mülahazaları mukayese sadedinde zikretmek uygun olacaktır.

3.2.1. Hasan el-Basrî’nin Risaleleri

Hasan el-Basrî (ö.110 h.), kendi döneminin en büyük vaizlerinden, zühd, takva sahibi, fesahat ve hikmetli sözleriyle bilinen, dinde derin bilgi sahibi kimselerden kabul edilen bir kişiliktir. Öyleki İmam Gazâlî

⁶⁵ Şevkî Dayf, *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu‘âsır fî Mısır*, Dârü’l-me‘ârif, b.y. 1992, s. 215.; Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 17; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 17; Bkz. Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 14-20.

⁶⁶ Bkz. Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 17-24; Bkz. Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 17-41.

⁶⁷ Ousama Ekhtiar, *Fennu’l-Makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî’l-‘Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1; Bkz. Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 14-20; Dayf, *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu‘âsır*, s. 215.

⁶⁸ Rahmi Er, “*Makale*”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., Ankara 2003, XXVII, 407.

onun hakkında “ *İnsanlar arasında ifade gücü bakımından peygamberlere en çok benzeyen, hidayet üzere olma noktasından ise ashaba en çok benzeyen kimsedir.*” şeklinde övgüde bulunduğu, ender karakterlerden biridir.⁶⁹ Bu hali kendi şahsında yaşayan biri olmakla birlikte dönem dönem içinde yaşadığı toplumun ahlakî ve sosyal yapısıyla ilgili çeşitli mektuplar yazıp bunları yöneticilere, idarecilere ve sorumluluk sahibi kimselere göndermiştir.⁷⁰ Onun bu minvaldeki mektupları modern makalenin nüvesi, eş değeri, izdüşümü kabul edilmiştir. Bu mektupları arasında en meşhurlarından birisi de dönemin halifelerinden olan Ömer b. Abdulazîz’e gönderdiği mektubudur. Konuya örneklik teşkil etmesi ve üzerinde değerlendirmede bulunmak gayesiyle bir kısmını burada aktarmakta yarar görüyoruz.

“*Ey Müminlerin Emiri! Bil ki; Allah, adaletli imamı (önder/yönetici), tüm yanlış yönelimlerden alıkoyan, her türlü haksızlığı kesen, her çeşit bozgunculuğu ıslah eden, bütün zayıfların gücü, tüm mazlumların haklarının bekçisi, ihtiyaç duyan herkesin sığınağı kılmuştur. Ey müminlerin emiri! Adil imam, beraber en güzel otlaklara gidip geldiği, onun yok olmasına sebep olacak zararları barındıran otlaklardan alıkoyduğu, yırtıcı hayvanların zararından himaye ettiği ve sıcak ve soğğun sıkıntılarından koruduğu, yoldaşı olan deveye karşı şefkatli olan çoban gibidi ...*”⁷¹ şeklinde devam eden Hasan el-Basrî’nin orta hacimdeki bu mektubu *Adil İmam* tanımlaması üzerinde durularak tek bir konuda konuşması, bunu yaparken de hiçbir şeyden çekinmeden açık, rahat, sansürsüz konuşması gibi özellikleriyle modern makaleyle benzer yönlerini teşkil ederken emir, neyih, nasihat, vaaz içerikli bir üslupla karşısındakine hitap etmesi ve hitabının muhatabıyla sınırlı oluşu gibi özellikleriyle de modern makaleden ayrılan yönlerini teşkil etmektedir.

⁶⁹ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 18.

⁷⁰ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 18.

⁷¹ Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih el-Endelusi, *el-İkdu'l-ferîd*, Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, Beyrut 1983, I, 33.

3.2.2. el-Câhız’ın Risaleleri ve Kitaplarının Fasılları

Ebû Osman Amr b. Mahbûb el-Câhız (ö. 255 h.), geniş kültürü, güzel üslubu, ifadedeki akıcılığı ve bilgisinin çeşitliliğiyle hiçbir yazarın kendisine erişemediği bir edebî niteliğe haizdi. O aynı zamanda siyaset, sosyoloji, ekonomi, zooloji ve botanik gibi alanlarda çağının en iyilerindendi.⁷² Onun bu çok yönlü kişiliği, ortaya koyduğu edebî ürünlere de yansımış ve kendisinden miras olarak günümüze taşınan eserlerinde birçok yönden modern makaleye benzeyen mektuplar veya kitaplarında nerdeyse her konuyu ele almış izlenimini uyandıran fasıllar, onu Arap edebiyatına makalenin tohumlarını serpiştiren en önemli kişi konumuna taşımıştır. O ele aldığı bu yazılarında nükteli bir dil kullanmış, rahat bir ifade şeklini tercih etmiş, sınırlandırmaların boyunduruğuna girmemiş, fikirsel mücadeleden geri durmamış, tasvirlerinde sınırlı kalmayıp çeşitlilik göstermiş ve tabirlerinde ritmik bir harmoni oluşturmuştur. Ondan bizlere miras olarak kalan eserlerindeki bu yönler, modern makaleyi birçok açıdan anımsatan bir niteliğe sahiptir.⁷³

Onun muasırı olan Ahmed b. Abdulvehhâb hakkında “*Ahmed b. Abdulvehhâb, aşırı derecede kısayken çok uzun olduğunu iddia ediyor.....*” şeklinde devam eden mektubunda kullandığı alaycı üslubu⁷⁴ ve kendi dönemindeki Basra ve Bağdat’taki yaşamı tasvir ettiği *el-Buhelâ* adlı kitabındaki çağdaşları olan bazı cimrilerle ilgili çok ince tasvirleri, modern makalenin türlerinden olan “el-makâlu’s-sâhir” veya “makâletu’n-nakdi’l-ictimâ’î ” makalelerine bazı yönlerden benzerlik göstermektedir.⁷⁵ Bununla birlikte M. Yusuf Necm’in “ *el-Câhız’ın mektupları, kitaplarının bölümleri... Eski Arap edebiyatındaki makaleye örnek teşkil edecek en iyi tiplerdir.*”⁷⁶ ifadesi, klasik Arap edebiyatında makaleye örnek olabilecek onun dışındaki kimselere ait

⁷² Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 25.

⁷³ Bkz. Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 20.

⁷⁴ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 28.

⁷⁵ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 21.

⁷⁶ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 20.

kültürel mirasla edebî yönden üstünlüğüne dikkat çekme bağlamında doğru bir yaklaşım olsa da bu ifade, eserinde yer alan her bölümün, her mektubun modern edebiyatla ortaya çıkan makale türüne örnek olabileceği izlenimi uyandırmasından tahsis ve tahdide ihtiyaç duymaktadır.

3.2.3. İbn Kuteybe'nin Edebî Tenkitleri

Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276 h.), yaşadığı çağın kültürünün en iyi mümessillerinden, Arap kültürüne hâkim, o zaman için fikir atlasında belirmiş yabancı kültürlerin bir kısmına aşına ve edebî tenkit, dil, gramer, tarih, astronomi, tefsir, hadis, fıkıh gibi birçok alanda eser telif eden seçkin bir bilgidir.⁷⁷ Onun teliflerinden biri de “*eş-Şi'r ve 'ş-şu 'arâ'*” adlı kitabıdır. Kitabın başında yer alan mukaddimesinde, kitabında ele aldığı şair ve onların şiirleriyle ilgili nasıl bir yöntem takip ettiği, nasıl bir inceleme metoduna başvurduğu ve ne şekilde bir tasnif ortaya koyduğu ile ilgili tahlil ve yorumlarının, modern edebiyatın makale çeşitlerinden biri olan “eleştirel makale” türüne örnek teşkil ettiği⁷⁸ şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.

3.2.4. Ebû Hayyân'ın Hicivleri

Felsefe edebiyatçılarının öncüsü kabul edilen Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 400 h.), ilimde ön plana çıkmış ve çeşitli sanat alanlarında vukûfiyet kesbetmiş, geniş bir birikime erişmiş, Yunan ve Arap mirasını bir arada değerlendirme düzeyine erişmiş çağının seçkin simalarından biridir.⁷⁹ Onun edebî eserlerinin en güzel örneklerinden birini temsil eden *el-İmta' ve'l-muânese* kitabının fasılları, makalenin türlerinden biri olan “el-makâletu'l-mevdû'iyye”le benzerliği olabilecek düşünsel, felsefi ve portresel unsurlara haizdir. Muasırı es-Sâhib b. Abbâd hakkında bu unsurlardan biri olan eleştirel portre tiplemesine örneklik teşkil

⁷⁷ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 30-31.

⁷⁸ Bkz. Abdulhâlik, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 20; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 31-32.

⁷⁹ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 32.

edebilecek “Şiir yazıyor, Ebû İsâ b. el-Munecim’e gönderiyor ve ona; bu kasideyi sana nispet ettim, bununla şairlerin hepsi bir aradayken beni methet, diyordu.” diye devam eden ifadeleri hicivli bir dil, harika bir üslupla⁸⁰ kaleme alınmıştır.

3.2.5. İbn Haldûn’un Sosyolojik Temaları

İbn Haldûn lakabıyla meşhur olan Veliyyuddîn b. Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808 h.), hayat üzerine düşünen, onu idrak etmeye çalışan akla sahip bir karakter, İslam tarihi ve felsefesini derinlemesine irdeleyen bir araştırmacı, toplumları, özelliklerini, karakteristik yapılarını ve başlarından geçen olayları tarihi amaç ve sebepleriyle ele alan bir mütefekkidir. Kendisinden geriye birçok eser kalmıştır. Bunlardan en önemlisi telif tarzında modern aklı ve üslubu yansıtan “*Mukaddime*” adlı eseridir.⁸¹ O, bu eserinde alt yapısı zengin bir bilgi yapısıyla oluşturulmuş bilimsel araştırmaya yöntemleriyle sosyolojik olayları inceliyor. Bunu yaparken bir yandan tarihî olaylarla ilgili sosyal çevreyi oluşturan ekonomik koşullar, siyasal durum ve coğrafik konumu göz önünde bulundururken; öte taraftan bu tarihî olaylarla ilgili olarak akıl ve eşyanın karakterini göz önünde bulunduruyordu. Böylelikle neticelere, çözümlemelere varıyordu. Bu yaklaşım ve yöntemi modern makalenin türlerinden biri olan bilimsel makaleyle özdeşliyor.⁸²

Klasik Arap edebiyatında makalenin öncüleri veya tohumları kabul edilen bu minvaldeki örnekleri artırmak mümkündür.⁸³ Ancak zikri geçen örnekler, maksadı tahsilde yeterli olmasından verilen örneklere iktifa edilecektir.

Verdiğimiz örnekler bize göstermiştir ki her yeni şey bir şekilde geçmişten iz taşır, her mahsul geçmişinde atılan tohumların filizlenip,

⁸⁰ Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 19.

⁸¹ Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 38.

⁸² Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 20; Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 38-40.

⁸³ Bkz. Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 18-24; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 18-41.

serpilip kemale ermesiyle husule gelir. Dolayısıyla konumuz olan makale de geçmişe ait referansları olan ve üzerine inşa edilen bir zemini bulunan bir hüviyettir. Bununla birlikte modern edebiyatta düz yazının ayrı bir türü olarak şekillenip vücut bulan makaleyi klasik Arap edebiyatındaki bu nüve ve örneklerin devamı olarak görmek, çıkış noktasını oraya bağlayarak izah etmek vakıyyla çelişki teşkil eder. Zira modern edebiyatın ayrı bir türü olarak vücut bulan makale, belki birçok tür için çıkış tarihini belirlemek imkânsızken “Makalenin Doğuşu” konusunu işlerken de belirtildiği gibi ilk defa Fransız yazar Montaigne’nin 1580’de yayınladığı, Türkçeye “*Denemeler*” olarak tercüme edilen “*Essais*” adlı eserini yayınlamakla ortaya çıkmıştır. Yani makale hem batı menşeli hem de çıkış tarihi bellidir. Bu yazın türü, batıda yaygınlaştıktan sonra oradan 19. yüzyılda Arap edebiyatına geçmiştir. Dolayısıyla kaynağını, yöntemini, üslubunu oradan almıştır. Fakat bu tür Arap edebiyatında biraz da gazete ve dergilerin yardımıyla şekillenmeye başlayınca yukarıda sözünü ettiğimiz kültürel mirastan etkilenmeye, yararlanmaya başlamıştır.

3.3. Modern Arap Edebiyatında Makale

Modern Arap edebiyatında makalenin gelişim sürecinden söz etmeden önce Modern Arap Edebiyat kavramıyla ifade edilen tarihsel kapsama, Modern Arap Edebiyatı’nın ortaya çıkışına neden olan öncüllere, doğduğu ortama değinmekte yarar olacaktır.

Modern Arap Edebiyat tarihi, Arap edebiyat tarihçilerinin “Çöküş Dönemi” diye nitelendirdiği dönemden sonra başlayıp günümüze kadar devam eden süreci ifade eder. Ancak “Çöküş Dönemi”nin sona erdiği, “Uyanış Dönemi”nin” veya diğer adıyla Modern Arap Edebiyatı’nın başladığı tarih konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Arap edebiyat tarihçilerinin kimisi 18. yüzyılın başlangıcını esas alırken, kimisi 19. yüzyılın ortalarını, kimisi de 19. yüzyılın sonlarını esas

almıştır.⁸⁴Modern Arap Edebiyat tarihinin başlangıç tarihi ile ilgili bu farklı yaklaşımlar arasında mukayeselerde bulunup bunlar arasından tercihte bulunmak konumuzun temel teması olmadığı gibi Modern Arap Edebiyatı’nda makale ile ilgili süreci anlatırken de olmazsa olmaz unsur değildir. Zira modern edebiyattaki mefhumuyla makalenin Modern Arap Edebiyatı’nın yeni türlerinden⁸⁵ biri olduğu konusunda Arap edebiyat tarihçileri hemfikirdir. Bu yüzden Modern Arap Edebiyatı’yla ilgili olarak yukarıda verdiğimiz bilgiler konumuz itibarıyla yeterlilik arz etmektedir.

Son asırlarda İslâm beldelerinin tümünde, her alanda bir durgunluk meydana geldiği gibi edebiyat alanında da bir durgunluk, donukluk ve geçmişin tekrarı şeklinde bir monotonluk veya bir yavaşlama meydana gelmişti. Edebiyatta genel itibarıyla lafız mana muvazenesinde ibre lafızdan yana yer tutmuştu.⁸⁶ Arap edebiyatı da bu durumdan hali değildi. Batıda meydana gelen inkılâplar, yeni gelişmeler, teknolojik ilerlemeler İslâm dünyasında ilgi konusu olmakla kalmayıp İslam dünyasının kendi bünyesini oluşturan temel dinamiklere eleştirel bir gözle yaklaşılmasına da etki ediyordu. Edebiyat da bu çerçevede payesine düşeni alıyordu. Bu süreçle birlikte Arap edebiyatı da kendi bünyesinde yapısal değişikliklere yol açacak faaliyetlerinin mecrası haline gelmeye koyulmuştu. Özellikle de Arap dünyasında meydana gelen kayda değer durumlar, bu değişime doğrudan etkide bulunmuştu. Çünkü Dayf’ın ifadesiyle: “*Edebiyat, esasında ait olduğu toplumun yaşamını akseden açık, berrak bir ayna ve o toplumun etkilendiği genel hadiseler ve özel şartlardan ibarettir.*”⁸⁷ Hal böyle olunca burada Arap edebiyatında değişime sebep olan unsurlarına değinmekte yarar olacaktır.

⁸⁴ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 34.

⁸⁵ Dayf, *el-Edebu’l-Arabıyyu’l-Mu’âsır*, s. 205.

⁸⁶ Bkz. Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-arabî*, Dâru’l-ceyl, Beyrut t.y., s. 21; Dayf, *el-Edebu’l-Arabıyyu’l-Mu’âsır*, s. 170; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 181.

⁸⁷ Dayf, *el-Edebu’l-Arabıyyu’l-Mu’âsır*, s. 11.

3.3.1. Arap Edebiyatında Değişimi Tetikleyen Unsurlar

Arap edebiyatının değişimini harekete geçiren unsurları kısaca kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür.⁸⁸

1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi, beraberinde getirdiği batılı aydınlarla birlikte batı tarzında eğitim kurumları inşa etmesi, bu kurumlar arasında en önemlisi sayılabilecek 48 üyeden müteşekkil “Mısır Bilim Akademisi’ni” kurması, batı kültürünü yansıtan tiyatro tarzı yapılar inşa etmesi, kütüphane, matbaa (el-Matba‘âtü’l-ehliyye) ve iki gazeteyi kurması.⁸⁹

Mısır’da yönetime gelen Kavalılara mensup valilerden özellikle Mehmet Ali Paşa (1805-1848) ve Hidiv İsmail Paşa’nın (1863-1895) eğitim ve eğitim kurumlarını yaygınlaştırma faaliyetleri, Batı’dan aydın getirmeleri, yetişmek üzere Batı’ya öğrenci göndermeleri.⁹⁰

Ahmed Faris eş-Şidyâk’ın İstanbul’da 1870’de kurduğu Arapça edebî kitapların bastırıldığı el-Cevâib matbaası, Lübnanlı Hıristiyanların 17. Yüzyılın başlarında kurdukları matbaa ile Katolik matbaası (1848), Mehmet Ali Paşa’nın kurduğu Bulâk matbaası (1821)⁹¹, 1822 yılında Malta’da kurulup 1834’te Beyrut’a taşınan Amerikan matbaası.⁹²

Mehmet Ali Paşanın Mısır’da 1828’de kurup müdüriyetine Rifa’at et-Tahtâvî’yi getirdiği *el-Vekâi’u’l-Mısriyye*, Şam’da Hasûn el-Halebî’nin kurduğu *Mir’âtu’l-Ahvâl* (1858) ve Halîl el-Hûrî’nin kurduğu *Hadîketu’l-ahbâr* (1858), İstanbul’da Ahmed Faris eş-Şidyâk’ın

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Çetkin, *Mısırda Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*, Ankara 2022, s. 39-72.

⁸⁹ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, Dâru’l-ma’rifet, Beyrut 2001, s. 307; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 131, 139; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, Dâru’l-hilâl, b.y., t.y., IV, 12-13.

⁹⁰ Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, s. 308-309; Fâhûrî, s. 11; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 19-23.

⁹¹ Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, s. 314.

⁹² Zeydân *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 44-47; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 156.

kurduğu *el-Cevâib* (1861), Tunus’ta et-Tûnusî’nin kurduğu *Cerîdetü’r-râid* (1861) gibi gazetelerin yayın hayatına başlaması.⁹³

Süveyş kanalının açılması.⁹⁴

İngilizlerin 1882’de Mısır’ı işgal etmesi, Arap edebiyatının ve kültürel mirasının yegâne dili olan “fushâ” diye nitelendirilen kurallı kitabî Arapçayı kaldırarak yerine “âmiyye/ dârice” diye nitelendirilen kurlsız konuşma dilini yerine ikame etme uğraşları.⁹⁵

1572-1635 yıllarında Lübnan’ın batıyla iletişime geçmesi, bunun sonucunda misyonerlerin katkısıyla Avrupa’nın çeşitli büyük kentlerinde özellikle Lübnanlılara yönelik eğitim kurumlarının açılması, Lübnanlı Hıristiyanlarca Lübnan’da “Ayntura” (1734) gibi batı tarzında muhtelif okulların açılması.⁹⁶

Lübnan’da Amerikalıların 1871’de ve Katolik Hıristiyanların 1875’te modern manada üniversiteler açması.⁹⁷

Avrupalı yazarlara ait eserlerin Arapçaya çevrilerek neşredilmesi.⁹⁸

Genel hatlarıyla aktardığımız Arap dünyasında meydana gelen bu siyasal ve kültürel olaylarda dikkat çeken noktalardan birincisi, bu gelişmelere ev sahipliği yapan Akdeniz’le sınırı olan ülkelerden Mısır, Suriye ve Lübnan’ın olması; ikincisi, Arap dünyasında çok yönlü değişikliklerin oluşmasına etki eden yukarıdaki gelişmelerde özellikle Lübnanlı Hıristiyanların oynadığı aktif roldür.

⁹³ Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, s. 315; Clément Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, (çev. Cemal Sezgin), Tisa Matbaacılık, Ankara t.y, s. 406-407; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 49-50.

⁹⁴ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu‘âsir*, s. 15.

⁹⁵ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 106.

⁹⁶ Fâhurî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 10-11; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 36-37.

⁹⁷ Fâhurî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 13; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 137.

⁹⁸ Bkz. Fâhurî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 19; Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, s. 309; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 81.

İşte böyle bir zemini olan Modern Arap Edebiyatı, söz konusu edilen faktörlerle birlikte meydana gelen değişme ve gelişmelerden payına düşeni almıştır. Bu değişimlerle Modern Arap Edebiyatı olarak nitelendirilen bu edebiyat, fikir yelpazesi çok geniş olan görüşlerin sergilendiği bir fuar haline gelmiş, özellikle matbaa, gazete ve dergilerin katkılarıyla da hem niceliksel hem de niteliksel olarak çok verimli, velûd bir döneme sahne olmuştur. Bu yeni dönemde Batı'nın da tesiriyle⁹⁹ geçmişten farklı olarak tiyatro, kısa hikâye (öykü), roman ve makale gibi yeni yazın türleri¹⁰⁰ ortaya çıkmıştır. Haliyle bu türlerden her birinin kendine özgü bir geçmişi, farklı zaman dilimlerine yayılan bir gelişim süreci vardır. Çalışmamıza konu olan makale de bu süreçten hali değildir. Makalenin Modern Arap Edebiyatı'nda geçirdiği evrelere değinmeden önce burada makalenin gelişmesine katkı sağlayan ve makalenin geçirdiği evreleri okumada yardımcı olacak faktörleri genel hatlarıyla sunmak yerinde olacaktır. Ancak bunu yaparken bu faktörlerin en önemlilerinden olan gazete ve dergi başlıklarını makaleyle aralarındaki yoğun ilgiden dolayı kısmen detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Zira Batı edebiyatında gazete ve dergilerin, makalenin doğup gelişmesinde üstlendiği rol inkâr edilemediği gibi Arap edebiyatında da makalenin doğup gelişmesinde gazete ve derginin üstlendiği rol inkâr edilemez.

3.3.2. Makalenin Gelişiminde Rol Alan Faktörler

Makalenin gelişiminde rol alan faktörler, siyasal, sosyal ve kültürel faktörler olmak üzere üç başlık halinde incelenecektir.

3.3.2.1. Siyasal Faktörler

a) Matbuat Kanunu

Mısır'da 1823'te yürürlüğe girmiş olup kitap, dergi, gazete basım ve yayımıyla ilgili birtakım güçlükleri barındıran matbuat kanununun

⁹⁹ Bkz. Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, (çev. Bedrettin Aytaç), Gündoğan Yay., Ankara 1994, s. 14.

¹⁰⁰ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 24-40; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 182.

1859 yılında kaldırılması, basım-yayım faaliyetine kolaylıklar sağladığı gibi fikir hürriyetinin de önünü açmıştır¹⁰¹. Böylece zihinlerde ve kalplerde saklı tutulan fikirler, görüşler gün yüzüne çıkmıştır. Neticede makale de bu çeşitlilikten hissesine düşeni alarak ilerleme sürecinde yol almaya başlamıştır.

b) Siyasî Partiler

Arap ülkelerinde siyasî partilerin kurulmasına izin verilmesi çeşitli siyasî partilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Partilerin ortaya çıkması o dönem için propaganda aracı olarak kullanmaya elverişli olan gazete ve dergilerde artışa neden oldu. Ancak siyaset dilinin kuruluşu, soğukluğu halkı kendine yeteri derecede çekmediği için propaganda veya siyasî emelleri aktarma aracı olarak kullanılan bu gazete ve dergilerde edebî içerikli yazılar yayınlamak üzere çeşitli edebiyatçılarla bağlantıya geçildi. Böylelikle gazete ve dergi sütun ve köşelerinde yer ayrılan bu edebiyatçılar sayesinde makalenin gelişimine zemin hazırlandı.¹⁰²

3.3.2.2. Sosyal Faktörler

Özellikle 19. ve 20. yüzyılın bunalımlı coğrafyasının ma’kesi haline gelen Arap ülkelerinde siyasal, sosyal, kültürel duruma çözüm bulma bağlamında kalem erbapları arasında sahip olunan farklı yönelimlerden ötürü çok gürültülü bir fikrî çarpışma, çatışma boy gösterdi.¹⁰³ Bu süreçte, fikrî mücadelelere veya yaşanan buhranı aşmaya matuf kalemlerden dökülen kalbin ve aklın mutfağında pişirilen düşüncelere araç yazın türlerinden biri olan makale olgunlaşma fırsatı buldu.

¹⁰¹ Abdulhâlık, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 38.

¹⁰² Abdulhâlık, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 38-39

¹⁰³ Bkz. Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 11-12; Abdulhâlık, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 48-51.

3.3.2.3. Kültürel Faktörler

Kültürel faktörleri alt başlıklarıyla ele almak daha yararlı olacaktır. Bunları birkaç başlıkta toplamak mümkündür.

a) Arap Nesrinin Zengin Mirası

Arap ülkelerinde ve diğer bazı ülkelerde Arapça kullanmaya elverişli matbaaların, gazete ve dergilerin kurulup faaliyete girmesiyle Arap nesrinin zengin mirasından olan kadim eserler, peyderpey bastırılmaya ve yayınlamaya¹⁰⁴ başlandı. Bu vesileyle bu eserlerin gün yüzüne çıkarılması, okuyucuya sunulması, bir taraftan yeni nesil içinde genç ediplerin yetişmesini sağlarken diğer taraftan yeni edebî türlerde eser vermeye başlamış yetişmiş nesle de bu eserlerden üslup geliştirme, perspektif edinme veya bilgi dağarcığını zenginleştirme gibi fırsatlar sundu. Bu durum haliyle kullanılmakta olan yazın araçlarından makaleye de olumlu olarak yansıyor ilerlemesine neden oldu.¹⁰⁵

b) Gazeteler

Hannâ el-Fâhûrî'nin “*Toplumun ve gazetelerin gelişmesiyle makale gelişti.*”¹⁰⁶ve Clément Huart'ın “*Bugünkü edebiyatın en canlı bölümünü Arapça çıkan gazete ve dergiler meydana getirmektedir.*”¹⁰⁷ ifadeleri gazetelerle makale arasındaki bağı göstermesi açısından kayda değerdir. Gazetelerin makalenin doğuş ve gelişimi arasındaki bu dikkat çekici öneminden dolayı Arap toplumlarında gazetelerin çıkış ve gelişimine kısaca bakmak yararlı olacaktır.

Arap toplumunda ilk gazete 1813 yılında Mehmet Ali Paşa'nın valiliği sırasında *Journal el-Hidivî* adıyla çıkarılan gazetedir. Bu gazete, 1828 yılında *el-Vakâi 'u'l-Mısriyye* dönüştürüldü. Başta Türkçe ve Arapça yayımlanan bu gazete Rifâ'a et-Tahtâvî'nin yönetiminde sadece

¹⁰⁴ Bkz. Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 10,13.

¹⁰⁵ Bkz. Abdülhâlık, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 51-54.

¹⁰⁶ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 39.

¹⁰⁷ Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*. s. 406.

Arapça çıkmaya başlamıştır.¹⁰⁸ 1855 yılında Suriyeli edebiyatçı Rizkullâh Hassûn tarafından İstanbul’da *Mirâtu’l-ahvâl* adıyla bir gazete çıkarılmıştır.¹⁰⁹ Bu gazete, resmi olmayan ilk siyasî gazete olarak kabul edilmektedir.¹¹⁰ Arap basın tarihinde Lübnanlıların özel bir yeri vardır. Lübnan kökenli İskender Şelhûb 1857 yılında “*el-Saltanat*”, Halil el-Hûrî 1858 yılında *Hadîkatu’l-ahbâr*, Butrus el-Bustânî 1860 yılında *Nefîru Sûriyâ* gazetelerini Beyrut’ta, Ahmed Faris eş-Şidyâk 1890 yılında *el-Cevâib* gazetesini İstanbul’da çıkarmışlardır.¹¹¹ Şam’da 1865’de *Suriye* adıyla Suriye’de ilk resmi gazete, Haşim el-Attâr ve Abdurrahman el-Kevâkibî tarafından eş-Şahbâ’ gazetesini çıkarılmıştır. Cezayir’de 1847’de General Dumas, *el-Mubaşşir* adıyla resmi bir gazete, Tunus’da da 1862 yılında *er-Râidu’l-Tunûsî* adıyla resmi bir gazete çıkarılmıştır. Ayrıca 1866’da Ebu’s-Suûd Efendi’nin Mısır’da *Vâdi’n-Nîl* adıyla çıkardığı siyasî içerikli gazete¹¹² ve siyasî partilerin kurulmasıyla birlikte farklı temayülleri temsil eden *el-Belâğ*, *es-Siyâse*, *el-Cerîde* gibi siyasî partilere ait gazetelerin¹¹³ de çıkarılmasıyla makale yaygınlık kazanan bir tür halini almıştır. Arap dünyasında bu şekilde temelleri atılan gazete giderek ciddi bir rağbet görmüş ve süreçte hem gazete adedi ve hem de baskı sayısı olarak kısa zamanda büyük rakamlara ulaşmıştır. Landau: “*Kahire, İskenderiye, Bağdat, Filistin’in eski semtinde, Beyrut, Şam ve Halep’te o devirde toplam 113 gazete, 1000 ile 100.000 tirajla yayınlanıyordu.*”¹¹⁴ demektedir. Onun, 1951-1952

¹⁰⁸ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 35-36; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 167; Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, s. 407; Fahûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 14; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 51-52.

¹⁰⁹ Fahûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 14; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 53.

¹¹⁰ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 167; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 53.

¹¹¹ Fahûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 14; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 53-54.

¹¹² Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 34; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 167; Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 54-55.

¹¹³ Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtîyye*, s. 39.

¹¹⁴ Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 12.

yıllarını kapsayan bir araştırmaya dayandırdığını ifade ettiği söz konusu rakamlar, ilk gazetenin çıkışıyla bu dönem arasında henüz bir asırlık bir süreç geçmesine rağmen bu boyuta ulaşmış olması aktardığımız durumu teyit etmektedir. Okura ulaşma adına makale için köprü vazifesi gören gazetelerin ulaştığı bu boyut aslında makalenin toplumda edindiği yerin boyutunu göstermektedir.

c) Dergiler

Yukarda söz konusu ettiğimiz gazete gibi makalenin de gelişip, yaygınlık kazanmasında etkin rol oynayan araçlardan biri de dergidir. Derginin haftalık, aylık, dönemlik veya yıllık gibi zaman dilimlerine yayılan basım süreci onda daha ciddi çalışmaların ele alınması, ele alınan çalışmaların gözden geçirilip eksikliklerinin ikmal edilmesi fırsatını sunmasıyla gazeteye oranla makalenin gelişip olgunlaşmasında daha etkin rol almaktadır. Haiz olduğu bu niteliğinden dolayı Arap dünyasında derginin doğuş ve gelişimine kısaca göz atmakta fayda olacaktır.

İlk Arapça dergi 1865’de Muhammed el-Baklî’nin Mısır’da çıkardığı *el-Ya’sûb* adlı dergidir.¹¹⁵ İlk derginin Mısır’da çıkmış olmasına karşın derginin doğup gelişmesinde Lübnanlıların katkısı inkâr edilemez. 1870’de *el-Cinân*, *ez-Zühre*, *el-Mihmâz* ve *en-Nahle* dergileri, 1871’de *en-Necâh* dergisi, 1876’da *el-Muktataf* dergisi, 1878’de *el-Mişkât* dergisi¹¹⁶ vs. erken dönemde dergiyle tanışan Lübnanlıların çıkardıkları dergilerden birkaç tanesidir. Mısır’da Lübnanlılarca çıkarılan 1885’de çıkarılan *el-Muktataf*, 1892’de çıkarılan *el-Hilâl* dergilerin yanı sıra 1870’de çıkarılan *Revdatu’l-medâris*, 1897’de çıkarılan *er-Risâle*, 1933’de çıkarılan *es-Sekâfe* vs. gibi birçok dergi¹¹⁷ yayın hayatına başlamıştır. Suriye’de dergi, 1886’da *Mirâtu’l-ahlâk*, 1900 yılında eş-

¹¹⁵ Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 55; Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsır*, s. 18; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 167.

¹¹⁶ Zeydân, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, s. 56; Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 73; Fahûrî, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 18; Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 171.

¹¹⁷ Necm, *Fennu’l-makâle*, s. 74-75; Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsır*, s. 35; Abdulhâlik, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 46.

Şems, 1906’da *el-Muktebes* adlı dergilerle¹¹⁸ boy göstermeye başlamıştır. Irak’ta ise dergi, 1885’de *İklîlu’l-vurûd* ve 1905’de *Zuheyret-u Bağdad* adlı dergilerle¹¹⁹ yayın hayatı bulmuştur.

Gazete ve dergilerle ilgili verilen bu bilgilerden görünen şu ki: Nasıl ki gazete ve derginin menşee ve gelişim coğrafyasının ihata alanı Lübnan, Mısır ve Suriye ölçekli ise aynı şekilde bahse konu yerler makaleye de beşik olup gelişmesinde öncü olmuşlardır.

d) Batı Kültürü

Napolyon 1798’de sadece Mısır’ı işgal etmemiş, işgal sırasında Mısır’da yaptıklarıyla¹²⁰ Batı kültürünün ulaştığı düzeyin sunumunu yaparak adeta bu tarihten sonra Mısır merkezli Arap toplumunun zihin dünyasında (olumlu-olumsuz) bir domino etkisi oluşturmuştur. Bunun neticesinde zihinler oraya yönelmiş, eğitim almak üzere öğrenci gönderilmiş, Batı tarzı eğitim sistemine geçiş adımları atılmış, Batı mirasının eserleri tercüme edilmeye başlanmış¹²¹, bu edebiyatın mahsulü olan türlerde eserler verilmeye başlanmış¹²², bu eserlerde gerek muhteva gerekse şekil bakımından Batı’da yazılan eserlerle benzerlikler¹²³ meydana gelmiş, yazarlar Batı’da yaygın olan romantizm, realizm¹²⁴ gibi edebî akımların tesirinde kalmıştır. Konumuz olan makale de tür olarak Batı menşeli olmanın bir sonucu olarak bu durumdan hali kalmamıştır. Burada belki 17. yüzyıldan itibaren Batı’yla entegre olmaya başlayan Lübnan kökenli Hıristiyan Arapların genelde Modern Arap Edebiyatı’na özelde inceleme konusu yaptığımız makaleye bu bağlamda etkilerini¹²⁵ unutmamak gerekir.

¹¹⁸ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 170.

¹¹⁹ Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 172.

¹²⁰ Bkz. Dayf, *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu’âsır*, s. 11-13

¹²¹ Bkz. Dayf, *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu’âsır*, s. 23-26.

¹²² Bkz. Fahûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 25-40.

¹²³ Bkz. Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 62.

¹²⁴ Bkz. Abdulhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 54-55.

¹²⁵ Bkz. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 55-59.

Modern Arap Edebiyatı'nı oluşturan ortam ve bu ortamda doğup gelişen türlerden biri olan makalenin şekillenmesinde rol alan faktörlere yer verdikten sonra şimdi de Modern Arap Edebiyatı'nda makalenin ortaya çıkışını ve geçirdiği gelişim evrelerini ele alalım. Makalenin doğup gelişmesiyle ilgili oluşan evrelere dair farklı yaklaşımlar söz konusudur. Kimi araştırmacılar bu evreleri belirlerken makalenin gelişiminde etkisi inkâr edilemeyen gazete ve dergi bağlamında yaşanan gelişmeleri ve bununla birlikte süreç içerisinde yaşanan olayların içerik olarak makaleye yansımaları göz önünde bulundururken¹²⁶ kimi araştırmacılar da nitelik bakımından makalede meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurmıştır.¹²⁷ Makalede sunulan içerik, içeriğin şekillenmesinde rol alan süreç ve bu süreci destekleyen araçlardan ziyade, makalenin kendisinde meydana gelen niteliksel değişimler asıl nazara alınması gereken unsurlar olmasından dolayı makalenin gelişim evrelerini, bu niteliksel değişimleri göz önünde bulundurarak tahlil eden araştırmacıların tutumu, daha tutarlı görüldüğünden burada bu tutum ya da yöntem takip edilecektir. Tutumları bu doğrultuda olan araştırmacılar, makalenin gelişimini üç evrede ele almışlar.

3.3.3. Makalenin Geçirdiği Evreler

Modern Arap Edebiyatı'nda doğup gelişen makalenin, tekâmül süreci üç evreden oluşmaktadır.

3.3.3.1. Doğuş Evresi - Öncü Nesil

Bu evre, Arap edebiyatında makale türü için öncü neslin makalelerinin boy gösterdiği evredir. Bu evreye belki Arap dünyasında Arapça gazete ve derginin doğduğu evre demek daha doğru olur. Çünkü

¹²⁶ Bkz. Abdulhâlık, *Fennu'l makâletu'z-zâtiyye*, s. 22-31 ; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 47-60

¹²⁷ Bkz. Ousama Ekhtiar, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâti'l-'Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arabncency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1; Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Mu'âsir*, s. 206.

gazete ve derginin doğuşu, toplumla belli bir konu etrafında duygu ve düşünce paylaşımının araçlarından biri olan makaleyi ortaya çıkarmıştır. Bu ilişkinin (gazete-makale) sonucu, Arap edebiyatında modern dönemdeki mefhumuyla makale, ilk Arapça gazete olan *el-Vakâi‘u‘l-Mısriye* ile birlikte ortaya çıkmıştır. Çıkarılmaya başlanan gazetelerle birlikte ortaya çıkıp ayrı bir edebî tür olarak ilgi görmeye başlayan makale, haliyle bu ilk aşamada beraberinde bazı eksiklikleri de barındırıyordu. Yani bu aşamada makale bir yandan tema olarak dar bir kapsama sahipken diğer taraftan form olarak da geçmişin lafzî sanatları kullanma kaygısının yaşandığı kültürel zemininde vücut buluyordu. Bu yüzden bu evrede makale, tema olarak genelde siyaset yoğunluklu nadiren de sosyolojik ve bilimsel konulara sahne oluyorken form olarak da yoğunluklu olarak secili bir üslubun, zorlama süslemelerin ve kelime hatalarının görüldüğü bir edebî yapıdaydı.¹²⁸ Bununla birlikte siyasî partilerin kurulması, Batı’yla iletişime geçilmesi ve ıslah merkezli fikrî hareketliliğin artması, makalenin ortaya çıkmasında nasıl inkâr edilemez bir paya sahipse aynı şekilde öncü neslin çabası sonucu zuhur eden bu ilk ürünler de Modern Arap Edebiyatı’nda makale yazımında kalem oynatacaklara yeni bir kapı aralaması bakımından inkâr edilemez bir paya sahiptir.

Sosyolojik ve edebî yapıdaki makaleleriyle *el-Vakâi‘u‘l-Mısriye* gazetesinde yazan Rifâ‘a et-Tahtâvî (ö.1873), siyasî içerikli makaleleriyle *Vâdi‘n-Nîl* gazetesinde yazan Abdullah Ebî es-Su‘ûd (ö.1878), *Hadîkatu‘l-ahbâr* gazetesindeki makaleleriyle Halîl el-Hûrî (ö.1907), *el-Cevâib* dergisindeki makaleleriyle Ahmed Faris eş-Şidyâk (ö.1887), *el-Cinân* dergisindeki makaleleriyle Butrus el-Bustânî (ö.1883) öncü neslin temsilcileri olarak kabul görenlerindedir.¹²⁹

¹²⁸ Necm, *Fennu‘l-makâle*, s. 66.

¹²⁹ Ousame Ekhtiar, *Fennu‘l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî‘l-‘Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.

3.3.3.2. Yükselme Evresi –Takipçi Nesil

İlk nesliyle birlikte vücut bulan makalenin, zamanla hem konu bandı genişlemiş hem de ilk evredeki ifade sığılığı ve şekli unsurların ön planda olması gibi kusurlardan kurtulmuştur. Bu aşamada konu çeşitliliğinin artması, hayata temas eden konuların ele alınması, ifadelerin akıcı, basit, zorlamalardan uzak olması makalenin yazarlarını okuyucuyla buluşturmuştur. Bu evrede ilk sürecin verdiği hamlik aşılımış, artık siyaset, toplum ve bilimle ilgili her konuda yazılar kaleme alınmaya başlanmıştır.

Edîp İshâk (ö. 1885), Abdurrahman el-Kevâkibî (ö.1902), İbrahîm el-Yâzicî (ö. 1906), Yakûb Sarrûf (ö.1927) gibi yazarlar bu evrenin gözde temsilcilerindendir. Özellikle Yakûb Sarrûf'un *el-Muktataf* dergisinde kaleme aldığı bilimsel makaleleriyle teknolojik gelişmeler ile ilgili isimlendirmede yaptığı Arapçalaştırma başarısı, Arap dilinin kavramsal muhtevasına ve söz dağarcığına katkı sağlamıştır.¹³⁰

3.3.3.3. Tekâmül Evresi

Bu aşamada makale Arap edebiyatındaki geçmişiyle kıyaslanınca en parlak, en güzel halini aldı. Makale ikinci evrede şekli kusurlardan arınırken elde ettiği sadelik ve ifade akıcılığını bozmadan bu evrede edebî değer elde etmesine katkı sağlayan çeşitli üsluplara bürünmeye başladı. Bununla birlikte bu evrede artık iki temel metot: bilimsel metot ve edebî metot takip edilmeye başlandı. Bu sonuç, makalenin menşei Batı'yla oluşan yoğun temaslar, çeşitli dallara ayrılmış olan makalenin her dalının yazımına uygun edebî tarzların öğrenilmesiyle elde edildi. Bu sayede makale son derece değerli sanatsal bir ürün/tür halini aldı. Burada dönemin edebiyatçıları arasında bazen karşılıklı atışmalara da sahne olan Ahmed Hassan *ez-Zeyyât*'ın çıkardığı *er- Risâle* ve Ahmed Emîn

¹³⁰ Ekhtiar, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî'l-'Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.

başkanlığındaki telif tercüme komisyonunun çıkardığı *es-Sekâfe* dergilerinin makalenin gelişimine ve okurlarına ulaşmasında sağladığı katkıyı unutmamak gerekir.

Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî (ö. 1924), Mustafâ Sâdık er-Rafî‘î (ö.1937), Ahmed Hassan ez-Zeyyât (ö.1968), ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (ö.1964), Muhammed Kurd Ali (ö.1953) gibi yazarlar makalenin edebî zirvesine kavuşmasına bayraktarlık eden mümtaz simalardandır.¹³¹

Zikri geçen yukarıdaki müellifler ve daha başkalarına ait elimizde bulunan kitaplar, aslında onların farklı zamanlarda, çeşitli gazete veya dergilerde yayınlanan makalelerinin ya kendileri veya başkaları tarafından derlenip kitap haline getirilmesiyle ortaya çıkan eserlerdir. Örneklendirmek gerekirse; Tahâ Hüseyin’in *Hadîsu’l-erbi‘â*, Rafî‘î’nin *Vahyu’l-kalem*, Akkâd’ın *Fusûl, Sâ‘ât beyne’l-kutub*, Mâzin’in *Sundûku’d-dünyâ*, Ahmed Emin’in *Feyzu’l-hâtır* kitapları bunlardan bazılarıdır.¹³²

Modern Arap Edebiyatı’nda Makale konusunu sonlandırmadan “Makalenin Geçirdiği Evreler” başlığında verilen bilgilere dayanak teşkil etmek ve de makalenin gelişim sürecinde kat edilen mesafeyi göstermek gayesiyle burada Arap edebiyatında makalenin doğuş evresine ait bir örnek ile makalenin tekâmül evresine ait olmak üzere birer örnek sunulacaktır.

Abdullah Ebû es-Su‘ûd’un “*Havâdis edebiyye saîde ve mumâresât ‘arabiyye cedîde*” adlı makalesinden¹³³;

¹³¹ Ekhtiar, *Fennu’l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî’l-‘Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.

¹³² Bkz., Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 84-116.

¹³³ Abdülhâlık, *Fennu’l makâletu’z-zâtiyye*, s. 25.

إنّ من طالع سعدنا أن وصل لدينا بمصر القاهرة في هذه الأيام الحاضرة ...
 عدة نسخ متوالية وجملة أعداد متتالية من جريدتين أو دورتين، وصحفتين خبرتين،
 أو مجموعتين أدبيتين، بل مهرتين عربيتين أصيلتين ... في درجة عالية وهيئة حالية
 كأنهما فئاتان من الجأزر الأوروبية، وقد بدتا في كنائس نصرانية متجملة ومآذر
 شرقية عربية، أو برانس مغربية: إحداهما تنشر باسم الزهرة بتأليف وإدارة الأديب
 الأريب والكاتب اللبيب، الآخذ من الكتابة بمجامع الفنون المدعو "بيوسف
 الشلفون" والثانية تظهر باسم الجنان جمع جنة، بقلم وإدارة المؤلف اللطيف
 والمصنف المتقن الظريف أصمعي هذا العصر الثاني، المشهور باسم بطرس
 البستاني مع شبلة الشباب الفهيم المعروف كذلك بسليم ...

Mustafâ Sâdik er-Rafi'î'nin "er-Rebi" adlı makalesinden¹³⁴;

خرجتُ أشهد الطبيعة كيف تصبح كالمعشوق الجميل، لا يقدم لعاشقه إلا
 أسباب حبه! كيف تكون كالحبيب، يزيد في الجسم حاسة لمس المعاني الجميلة!
 وكنت كالقلب المهجور الحزين، وجد السماء والأرض، ولم يجد فيهما سماءه
 وأرضه. ألا كم آلاف السنين وآلافها قد مضت منذ أخرج آدم من الجنة! ومع ذلك
 فالتاريخ يعيد نفسه في القلب؛ لا يحزن هذا القلب إلا شعراً كأنه طرد من الجنة
 لساعته.

يقف الشاعر بإزاء جمال الطبيعة، فلا يملك إلا أن يتدفق ويهتّر ويطرّب. لأن
 السرّ الذي انبثق هنا في الأرض؛ يريد أن ينبثق هناك في النفس. والشاعر نبئ هذه

¹³⁴ Mustafâ Sâdik er-Rafi'î, *Vahyu'l-kalem*, el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut t.y., I, 29.

الديانة الرقيقة التي من شريعتها إصلاحُ الناس بالجمال والخير؟ وكل حسن يلتبس
النظرة الحية التي تراه جميلاً لتعطيهِ معناه. وبهذا تقف الطبيعة مختلفة أمام الشاعر،
كوقوف المرأة الحسنة أمام المصور.

لاحت لي الأزهار كأنها أَلْفَاظُ حَبِّ رَقِيقَةٍ مُغْشَاةٍ باستعارات ومجازات.
والنسيم حولها كثوب الحسنة على الحسنة، فيه تعبير من لا بَسْتِهِ. وكل زهرة
كابتسامة، تحتها أسرار من معاني القلب المعقدة. أ هي لغة الضوء الملون من
الشمس ذات الألوان السبعة؟ أم لغة الضوء الملون من الخدِّ؛ والشفة؛ والصدر؛
والنحر؛ والديباج؛ والحَلْي؟ ...

Makalenin geçirdiği üç evreden birinci evreye ait Abdullah Ebû es-Su‘ûd’un makalesine göz atıldığında mana derinliğinden uzak bir metin görüntüsü, secili ifadeler kullanma kaygısı ve zorlama benzetmeler dikkatten kaçmazken; üçüncü evreye ait Mustafâ Sâdık er-Rafi‘î’nin makalesine göz atıldığında ise mana derinliği olan bir ifade hüviyeti, seci kaygısından uzak akıcı bir kurgu, yerinde ve güzel olan benzetmeler kendini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

‘ABBÂS MAHMÛD EL-‘AKKÂD’IN HAYATI

İnsan sosyal nitelikte yaratılmıştır. Bu yüzden o, içinde yaşadığı toplumun sosyopolitik ortamına hem etken hem edilgen konumdadır. Tarihin herhangi bir döneminde yaşamış her düşünür, yazar, sanatçı vs. yaşamıyla bu durumu fiili olarak gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu olgu insanın kendisi için geçerli olduğu gibi ona ait eserler için de geçerlidir. Şevkî Dayf: *Edebiyat, esasında ait olduğu toplumun yaşamını akseden açık, berrak bir ayna ve o toplumun etkilendiği genel hadiseler ve özel şartlardan ibarettir.*¹³⁵ sözüyle bu realitenin edebiyata bakan yönüne işaret eder.

Çalışmamızın bu bölümünde, XX. yüzyıl Mısır edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın, *el-Fusûl ve Sâ‘ât beyne’l-kutub* eserlerinde yer alan makalelerinin temalarını belirleyip içeriklerine dair fikir sağlanılmaya çalışılan sonraki bölüme ön hazırlık çerçevesinde hayatı incelenecektir. Onun hayatına geçmeden önce yukarıda değinilen perspektif doğrultusunda edibimizin yaşadığı dönemden söz edilecektir.

1. YAŞADIĞI DÖNEM

‘Akkâd’ın yaşadığı dönem, siyasal ve sosyal ortam olmak üzere iki başlık olarak işlenecektir. Bu iki başlıkta özellikle daha sonraki başlıklarda yer verilecek yazarın hayatına ve edebî kişiliğine referans olabilecek sosyopolitik duruma dair bilgilere yer verilecektir.

1.1. Siyasal Ortam

Mısır’ın bilinen geçmişi beş bin yıl öncesine kadar gider. Bu süre içerisinde Mısır, yönetenler açısından şu dönemler altında ele alınabilir: Tarih Öncesi Mısır (... - M.Ö. 3200), Firavunlar Mısır’ı (M.Ö. 3200 -

¹³⁵ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu‘âsır*, s. 11.

M.Ö 332), Helenistik Mısır (M.Ö. 332 - M.Ö. 30), Roma Mısır’ı (M.Ö. 30 - M.S.395), Bizans Mısır’ı (M.S. 395 - 642), Arap ve Türk Hâkimiyeti Dönemi Mısır’ı (M.S. 642 - 1805), Modern Mısır (M.S. 1805 - ...).¹³⁶

Mısır’ın siyâsî tarihi ile ilgili bu genel çerçeve ortaya konulduktan sonra ‘Akkâd’ın yaşadığı 1889-1964 yılları arasında gerçekleşen siyasal olaylara ana hatlarıyla değinilecektir. Ancak *Siyasal Ortam* başlığının kapsamı, Fransızların Mısır’ı işgaliyle başlayan siyasal süreç de dâhil edilerek genişletilecektir. Zira bu süreç, ‘Akkâd’ın yaşadığı dönemi etkileyip bu dönemin, tarihçiler tarafından Modern *Mısır* olarak tanımlamasına ve bu süre zarfında doğrudan ya da dolaylı olarak birçok olaya etki ederek yaşanılmasına sebep olmuştur.

Fransızlar, rekabet halinde oldukları İngilizlere karşı ticaret yollarını elinde tutmak amacıyla Osmanlı Devleti’ne bağlı bir eyalet olan 1798’de Mısır’ı işgal eder. Bu işgal Mısır’a etkileri bakımından uzun fakat tarihsel süreç olarak kısa sürer. Osmanlı-İngiliz ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılar karşısında Fransız kuvvetler, 1801’de Mısır’ı terk etmek zorunda kalır. Fransızlardan sonra bir müddet Memluk beyleri arasında cereyan eden iktidar mücadelesi ve bunun sonucu oluşan kargaşa döneminden sonra 1805’te valiliye getirilen Mehmet Ali Paşa ile birlikte Mısır’da *valilik*, *hıdivlik* ve *krallık* şeklinde 1952’ye kadar devam edecek olan Arnavut kökenli *Kavalılar* dönemi başlar. Bu durum 1952 yılında Kral Fârûk’un *Hür Subaylar* adlı askeri hareketin darbesiyle tahtan indirilip yerine oğlu Ahmed Fuâd II’in getirilmesi ve nihayetinde 1953’te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle son bulur.

1879-1892 yılları arasında yönetimde kalan Tevfik Paşa döneminde baş gösteren ‘Urâbî Paşa isyanını bastırmak üzere İngilizler 1882’de ‘Urâbî Paşa’nın birliklerine saldırı düzenleyip yenilgiye uğratar ve böylece İngilizler, XX. yüzyılın ortalarına kadar devam edecek fiili bir işgali başlatarak Mısır’daki erkin paydaşlarından biri olur. Mısır I.

¹³⁶ Büyük Larouse, “*Mısır*”, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, XVI, 8117-8123.

Dünya Savaşı'nın başlangıcında tarafsızlığını ilan etmesine karşın İngiltere'nin baskısı üzerine Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a savaş ilan eder. Ekim 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devlet ile savaşa girmesi üzerine İngiltere 18 Aralık 1914'te tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nin hükümlerini kaldırıp Mısır'ı himayesine alır. İngiltere 1922 de yine tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsızlığını ilan eder. Akabinde 19 Nisan 1923'te Mısır'ı meşruti bir monarşi durumuna getiren anayasa yürürlüğe girer. Sa'd Zağlül liderliğindeki “*Vefd Partisi*” gibi çeşitli siyasî partiler kurulur. 1936 yılında İngiltere ile 20 yıl geçerli olmak üzere bir ittifak antlaşması düzenlenir. Bu antlaşmayla İngiliz kuvvetleri Süveyş bölgesiyle sınırlı hale getirilir. Mısır parlamentosu II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma kararı alır. 1945'de savaş henüz bitmeden Mısır'ın öncülüğünde *Arap Birliği* oluşturulur.

1952'de Kanal bölgesindeki İngilizlerin İsmailiye'de katliam yapmaları kitlesel tepkilere yol açar. Bu gelişme, Cemâl Abdünnâsır'ın başkanlığındaki *Hür Subaylar*'ın durumdan sorumlu gördükleri Kral Fârûk'a darbe girişiminde bulunup onu yönetimden uzaklaştırmasına yol açar. Eski anayasa feshedilir, 1953'te yeni anayasayla birlikte cumhuriyet ilan edilir. Zamanla rakiplerini saf dışı barakan Cemal Abdünnâsır tek adam konumuna erişir ve 1956'da yapılan halk oylamasıyla cumhurbaşkanı seçilir. Nâsır, batıyla ilişkiler geliştirmek yerine Sovyetler Birliği, Çin vs. ile ilişki kurmaya yönelir. Bununla birlikte İsrail'le 29 Ekim 1956'da yaşanan Süveyş krizinden güçlenerek çıkması, onun Mısır'da *Arap Sosyalsizimi* fikri çerçevesinde sosyalist bir sistem kurmasına yol açar. Bu sistem, 1970'de Nâsır'ın vefatıyla başlayan Enver Sedat döneminde, 1971'de kabul edilen anayasaya kadar devam eder.¹³⁷

¹³⁷ Büyük Larause, “*Mısır*”, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, XVI, 8123-25; Ana Britanica, “*Mısır*”, XXII, 368-72; İslam Ansiklopedisi, “*Mısır*”, XXIX, 569-73.

1.2. Sosyal Ortam

XIX. yüzyılın başında 3 milyon civarında olan Mısır nüfusunu, yoğunluk bakımından sırayla Araplar, Kıptiler ve Türkler teşkil ediyordu. Bu dönemde Mısır toplumu, genel olarak tarıma dayalı bir nüfus olmakla birlikte tüccarlar ve çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği memurlar olmak üzere diğer sınıflardan oluşmaktaydı.¹³⁸

Fransızlar, Napolyon Bonapart öncülüğünde 1798’de Mısır’ı işgal ettiğinde 3 yıl süren bu işgal esnasında kendilerini Mısırlılara kabul ettirmek için bir yandan Mısırlılara ait değerlere saygı içerisinde kalmaya özen gösterirken, bir yandan da kültür ve medeniyet pazarlamasına koyulmuşlardı. Napolyon Mısır’a girerken beraberinde farklı alanlarda uzmanlıklara sahip kalabalık bir bilim heyeti bulunuyordu. Bu heyet Mısır’la ilgili çok yönlü bilgi toplayıp ansiklopedik bir çalışma oluşturma faaliyetleriyle birlikte Mısır’da Fransız Bilim Akademisi, Kütüphane, Matba’a ve Laboratuvarların oluşturulması gibi faaliyetlerde de yer alıyordu. Yapılan bu faaliyetlere Mısırlılar da davet ediliyordu.¹³⁹ Öte yandan Mısır’a işgalle beraber gelen Fransızlar, Avrupaî (tiyatral gösteriler, dans, müzik v.s) yaşam tarzlarını da burada sürdürüyordu.¹⁴⁰ Bu üç yıllık kısa işgal süreci, Mısır’da günümüze kadar devam edecek olan batılılaşma hareketlerinin veya yönelimlerinin mihrak noktası teşkil ettiği söylenebilir.

1805’ten başlayarak 1952’ye kadar devam eden *Kavalılar* döneminde özellikle Mehmet Ali Paşa (1805-1848) ve İsmail Paşa (1866-1879) dönemlerinde birçok reform yapılır. Tarım kesiminde vergilendirme sistemi değiştirilir, tarım alanlarının ıslahına gidilir, pamuk gibi yeni ürünler ekilmeye başlanır, tarım ürünlerine bağlı olarak

¹³⁸ Halit Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982, s. 7.

¹³⁹ Bir kimya deneyi sırasında orada yer alan Mısırlıların ruh halini tasvir eden ilginç bir hikâye için bakınız.; Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsır*, s. 13.

¹⁴⁰ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsır*, s. 14-15.

dokuma sanayi geliştirilir, memlûklular ve ulemâ kesiminin, iktidar üzerindeki etkileri kırılır, batı tarzı yönetim şekli tercih edilir, Avrupa tipi ordu oluşturulmaya çalışılır, merkezi yönetim güçlendirilir. Bu hamleler beraberinde Avrupa tarzında eğitim görmüş subay ve memur ihtiyacını doğurtur ve bu ihtiyaç da Avrupa'ya öğrenci gönderme veya Batı tarzı okullar kurmaya yönelir. Bunlarla birlikte Batı'dan bazı temel yapıtlar Arapçaya çevrilir, devlet tarafından kurulan matba'ayla kitapların geniş çevrelere ulaşma olanağı oluşur.¹⁴¹

1869'da yapımı tamamlanan Süveyş Kanalı'nın kullanıma açılması Mısır'ın jeopolitik önemini artırmakla birlikte onu büyük güçlerin ilgi odağı haline getirir. Ara ara duraksamalar, tutum değişiklikleri olsa da hal bu minval üzere devam eder. Ancak öte yandan İsmail Paşa döneminde aşırı harcamalar sonucu, devletin borçlanmaya başvurması, zamanla borçların ödenememesi, *duyûn-u umûmiye* sandığının oluşturulmasına yol açar. Yabancıların Mısır'ın iç işlerine karışma imkânı veren bu uygulama, Mısır toplumunda milliyetçi/vatansever gurupların doğmasına neden olur. Zaten 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesiyle neticelenen '*Urâbî Paşa İsyanı* ortaya çıkan bu milliyetçi dalganın ürünüydü.¹⁴²

1882'deki işgalle başlayıp 1954'e kadar Mısır'da fiili güç bulunduran İngilizler kendi kültürlerini hâkim kılma adına kendi dillerini bilim ve öğrenim dili kılma, ülkelerine Mısırlı gençleri öğrenim görmek üzere heyetler halinde gönderme, misyoner okulları açma gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yine bu süreçte özellikle Suriye ve Lübnan kökenli edebiyatçı, yazar, mütercim vb. vasıflara sahip bir kitlenin oralardaki baskıdan kaçıp buraya yöneldiği görülmektedir. Genellikle Hıristiyan olan bu kimselerin gazete, dergi gibi yayın olanaklarına sahip

¹⁴¹ Ana Britanica, "*Mısır*", XXII, 369-70.

¹⁴² Ana Britanica, "*Mısır*", XXII, 369-70.

olmaları, Mısır toplum ve kültürünün gelişimi/değişimi üzerindeki etkisi göz ardı edilememesi gereken bir husus olarak altı çizilmelidir.¹⁴³

XX. yüzyılın başlarında Mısır’da siyasî partilerin kurulması, onları Mısır toplumundaki fikrî ayrışmanın sahnesi ve sürükleyicisi kılar. Mustafâ Kâmil’in partileştirdiği *el-Hizbu’l-vatanî* ve onun yayın organı olan *el-Livâ*, ittifak-ı İslâm ve Osmanlı’ya bağlı Mısır vatansızlığı fikrinin mecrası iken Ahmed Lutfî es-Seyyîd liderliğinde kurulan *Hizbu’l-umme* ve onun yayın organı olan *el-Cerîde*, Mısır’ın bağımsızlığını savunmakla birlikte Avrupa medeniyet ve değerlerine yönelmenin gerekliliği üzerinde duran bir fikrî mecraydı. 1920’li yıllarda “*el-Cerîde*” Muhammed Huseyin Heykel, Tahâ Huseyin, Selâme Musâ gibi yazarlarca sosyalist, milliyetçi bir çizgiye ayna olur. 1928’de Hasan el-Bennâ’nın kurduğu, ahlakî değerleri savunan, selefi görüşler etrafında şekillenen, dinî yenilik iddiasını taşıyan *İhvânu’l-muslimîn* teşkilatı, özellikle 2. Dünya Savaşı’nın yaşandığı buhranlı dönemde ciddi bir taraftar kitlesi bulur. 1952’de darbeyle yönetimi ele geçiren Cemâl Abdünnâsır döneminde de Mısır toplumunda Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi tekrar güç kazanır.¹⁴⁴

2. HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, 28 Haziran 1889 yılında güney Mısır’da buluna Asvân şehrinde orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir.¹⁴⁵ Babası aslen Dimyatlı olan Mahmûd İbrahîm Mustafa

¹⁴³ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 18.

¹⁴⁴ İslam Ansiklopedisi, “*Mısır*”, XXIX, 578-79.

¹⁴⁵ Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 39; Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 136; Muhammed b. Celâl el-Kassâs, *‘Amâlatu ‘Abbâs el-‘Akkâd, Dâru’l-İslâm, Mısır, 2009, s. 13; Kâmil Selmân el-Cubûrî, Mu‘cemu’l-udebâ’ min ‘asri’l-câhilî hattâ sene 2002, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrût 2003, III, 302.*

el-‘Akkâd¹⁴⁶, annesi¹⁴⁷ ise aslen Diyarbakır Kürtlerinden olup Sûdân’a göçen oradan da Asvân’a geçen Muhammed Ağa’nın kızıdır.¹⁴⁸ Üç evlilik yapan babasının dokuz çocuğu bulunmaktadır. Tapu sicil memuru olarak çalışan babası, namazlarını vaktinde kılan, sabah namazından kahvaltıya kadar Kur’ân tilaveti ve duayla iştigal eden, çevresine yardımda bulunmaya çalışan dinî hassasiyete sahip bir kimsedir.¹⁴⁹ Annesi de tıpkı babası gibi namazlarına dikkat eden, sağlam bünyeli, çok konuşmayan ve i’tikâfa girmeye özen gösteren bir kimsedir.¹⁵⁰

‘Akkâd, çocukluğunu Asvân’da geçirir. 1896’da *el-Kuttâb*’a¹⁵¹ gider. Yedi yaşındayken başladığı ilköğretim tahsilini 1903’te bitirir. Bu tahsil süreci, ‘Akkâd’ın ilk ve son resmi öğrenimidir.¹⁵² Ancak onu birçok alanda söz sahibi kılan, çocukluğundan başlayıp ömrünün sonuna kadar devam eden okuma azmi veya daha doğrusu okuma aşkı ve okuduklarından elde ettiği bilgiyi işleyen üretken zihin yapısıdır.

Ene adlı otobiyografisinden öğrendiğimiz kadarıyla ‘Akkâd, bu evrede yaşlılarıyla iç içe olmaktan ziyade yalnız kalmayı sever, doğayı gözlemlemekten hoşlanır.¹⁵³ Kitap okumayı sevdiğinden ailesinin kendisine harçlık olarak verdiği paradan İbn ‘Abdi Rabbihi el-Endelüsî’nin *el-‘İkdu’l-ferîd*, el-Hamevî’nin *Semerâtu’l-evrâk*, el-Ebşîhî’nin *el-Mustatraf*, el-Âmilî’nin *el-Keşkül* ile *el-Muhallât* ve el-Harîrî’nin *Makâmâtu’l-Harîrî* gibi 50’den fazla eser barındıran küçük

¹⁴⁶ “*el-‘Akkâd*” lakabı kendilerine, babasının dedesi ipekçilikle uğraşmasından dolayı hemhal olduğu kimselerce verilmiştir. (İşi gereği ipeği bükmesinden veya düğüm atmasından dolayı verilmiştir.) Bkz. ‘Akkâd, *Ene*, Nehdat-u Mısır, Kahire 1996, s. 25.

¹⁴⁷ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda annesinin ismine rastlayamadık.

¹⁴⁸ Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, 40-41; ‘Akkâd, *Ene*, s. 25-31; Cubûrî, *Mu’cemu’l-udebâ*, s. 302.

¹⁴⁹ ‘Akkâd, *Ene*, s. 25-28.

¹⁵⁰ ‘Akkâd *Ene*, s.30-32.

¹⁵¹ “*el-Kuttâb*”, gayr-ı resmî, bir tür okul öncesi (anaokulu) eğitim denilebilir. Burada hafız olduğu söylenilmektedir. Bkz. <http://www.misrpedia.org/index.php/egyptians/public-figures/1908-2013-09-04-01-23-52>, *Şahsiyyât-‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd*, 01 Şubat 2015.

¹⁵² Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 137

¹⁵³ ‘Akkâd, *Ene*, s. 85.

bir kütüphane oluşturur. Bununla birlikte babasının ferâiz, ibadet, İslam tarihi vb. kitaplar ile *Ustâz, et-Tâif* ve *el-‘Urvetu’l-vuskâ* gibi evde çok sayıda bulunan gazete nüshalarını okuma fırsatı bulur. Aynı şekilde şehirdeki zengin kütüphaneden yararlanır, ilköğretimde iyi derecede öğrendiği İngilizce¹⁵⁴ sayesinde İngilizce kitaplar okur. (Hatta o dönemde orayı çokça ziyaret eden turistlerden mektup arkadaşları edindiği, bunlarla yazıştığı ve bunlardan birisinin kendisine İngilizce Kur’ân meâli ve Fransız Devrimi ile ilgili bir kitap gönderdiğini ifade etmektedir.) Dayılarında her hafta devam etmekte olan İbn ‘Arabî ve İmam Gazâlî’nin eserlerinden okunarak yapılan tasavvuf sohbetlerine katılır¹⁵⁵, Muhammed Abduh ile birlikte Cemaeddîn el-‘Afgânî’nin sohbetlerine iştirak etmiş olup o dönem için orada (Asvân’da) sürgün yaşayan Ahmed el-Cedâvî’nin edebiyat ağırlıklı sohbetlerine babasıyla birlikte gider.¹⁵⁶

‘Akkâd, 1904 yılında Kanâ’da devlet demir yollarında memur olarak ilk resmi görevine başlar, istemeyerek girdiği memurluk hayatını, 1905 yılında babasının vefatından dolayı 1907 yılına kadar sürdürür.¹⁵⁷ Aynı zamanda yazı hayatının da başlangıcı¹⁵⁸ olan 1907 yılında *el-Cerîde* dergisine gönderdiği *Memurluk 20. Asrın Köleliğidir* başlıklı yazısının yayınlamasından bir müddet sonra istifa ederek memurluk hayatını noktalar.¹⁵⁹ Bu tarihten sonra Muhammed Ferîd Vecdî’nin çıkarmaya başladığı *ed-Dustûr* gazetesine yaptığı çalışma başvurusunun kabulüyle Kahire’ye geçer ve ara ara kesintilere uğrasa da ömrünün sonuna kadar

¹⁵⁴ Sonraki süreçlerde İngilizcesini daha da ilerletmiş, Almanca ve Fransızca da öğrenmiştir. Bkz. Cubûrî, *Mu’cemu’l-udebâ*, s. 302.

¹⁵⁵ ‘Akkâd, *Ene*, s. 37-41.

¹⁵⁶ ‘Akkâd, *Ene*, s. 26.

¹⁵⁷ Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 49.

¹⁵⁸ el-‘Akkâd’ın otobiyografisinden onun daha önceleri, hatta daha dokuz yaşındayken şiir yazmaya başladığı farklı gazete ve dergilere yazı gönderdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 42; ‘Akkâd, *Ene*, s. 27,60.

¹⁵⁹ el-‘Akkâd, *Ene*, s. 61; ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Hayâtü’l-kalem, Dâru’l-kitâbi’l-‘arabî*, Beyrût 1969, s. 7.

devam edecek olan gazetecilik mesleğine atılır.¹⁶⁰ Bu ara *el-Mueyyed* dergisinde de yazıları yayınlanmaya başlar. Gazete 1909'da kapanana kadar orada yazmaya devam eder. Ancak gazetenin kapanmasıyla malî ve sağlık sorunları yaşayan 'Akkâd, doğduğu şehir olan Asvân'a döner. Bu süre zarfında kitaplarını satarak geçimini sağlamaya çalışır. 1911 yılında tekrar Kahire'ye döner ve *el-Beyân* dergisinde yazmaya başlar, bu vesileyle daha sonra beraber *Medresetu'd-divân*'ı kuracakları İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî ile tanışır.¹⁶¹ 1912 yılında bir müddet *Dâru'l-evkâf* da memur olarak çalışır¹⁶², ayrıca *Vâdi'n-Nîl* lisesinde öğretmen olarak görevlendirilir.¹⁶³ Aynı zamanda 1912-1914 yılları arasında 'Ukâz dergisinde İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî ve Abdurrahmân Şükrî ile birlikte yazmaya başlar. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla dergi ve gazetelerdeki yazarlık hayatına ara vermek zorunda kalır. Savaşın bitmesiyle *el-Ehrâm* ve diğer gazete ve dergilerde edebî, siyâsî ve ictimâ'î konularda yazmaya başlar.¹⁶⁴

'Akkâd, 1907'de kurulan *el-Hizbu'l-umme* partisinin siyâsî çizgisine yakın durur, 1919'daki İngilizlere karşı halk ayaklanmasından sonra aynı yıl sözü geçen partinin lider kadrosunca kurulan *Hizbu'l-vefd*¹⁶⁵ partisine üye olur, partiye ait *el-Belâğ* dergisinde fikrî destekte bulunmak üzere yazılar kaleme alır, *Hizbu'l-vefd* 1922 yılında *Vefd* ve *el-Ahrâr* diye ikiye ayrılınca da Sa'd Zağlûl liderliğindeki *Vefd* partisi saflarında yer alır, parti sekreterliği görevini yürütür, 1929 yılında aynı partiden vekil olarak meclise girer.¹⁶⁶

¹⁶⁰ 'Akkâd, *Ene*, s. 60; Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Mu'âsır*, s. 136; Cubûrî, *Mu'cemu'l-udebâ*, s. 302.

¹⁶¹ Bkz. <http://www.misrpedia.org/index.php/egyptians/public-figures/1908-2013-09-04-01-23-52> Şahsiyyât- 'Abbâs Mahmûd el- 'Akkâd, 01 Şubat 2015.

¹⁶² Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 291.

¹⁶³ Zevalsız, *Abbâs Mahmûd el- 'Akkâd'ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 50.

¹⁶⁴ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 291.

¹⁶⁵ Ramazan Yıldırım-Tarık Abdulcelil, *Mısır Devrim Öncesi Siyasi Partiler*, SETA, Sayı 1, 2011, s. 11.

¹⁶⁶ Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yay., Ankara, 2012, s. 51; Abdul'azîz Şeref, *Asru'l- 'Akkâd*, Muessetu'l-muhtâr, Kahire t.y., s. 211-225.

‘Akkâd, 1916-1926 yılları arasında dört şiir divanını yayınlar, 1923-1930 yılları arasında *el-Belâğ* dergisinin haftalık edebî versiyonunda yayınlanmış olan makalelerinden derlediği *el-Fusûl*, *Mutâla‘ât fi’l-kutub ve’l-hayât*, *Murâca‘ât fi’l-âdâb ve’l-funûn* adlı kitaplarını bastırır.¹⁶⁷

1930 yılında *el-Ahrâr* partisi lideri İsmâil Sıdkî hükümeti döneminde meclis de oldukça sert olan eleştirel bir konuşma yapar.¹⁶⁸ 1930 yılında dokunulmazlığı sona erince bu konuşmada Kral Fuâd’ı eleştirip hakaret ettiği gerekçesiyle muhakeme edilip 9 ay hapse atılır.¹⁶⁹ Bu zaman zarfında *Vahyu’l-arba‘în*, adlı şiir kitabıyla *‘Alemlü’s-sucûn ve’l-kuyûd* adlı eseri kaleme alır.¹⁷⁰

1930’lu yıllarda *Vefd* ve *el-Ahrâr* partilerinin yakınlaşmaları, İngilizlerin Mısır’daki varlıklarına karşı müsamahakâr tutumları ‘Akkâd’ın *Vefd* patisiyle arasını açar ancak siyâsî mücadelesini *el-Esâs* dergisi ve *Kevkebu’ş-şark* gazetesi üzerinden devam ettirir. 1932 yılında gazete yazılarına bir müddet ara verir.¹⁷¹ Ekim 1932- Eylül 1933 arası *el-Cihâd*’da İsmâil Sıdkî hükümetine karşı bir dizi makale yayınlar, hükümetin politik tutumu ve icraatlarını eleştirdiği bu süreç hükümetin istifasıyla son bulur.¹⁷² Ardından *el-Ahrâr*’dan olan Yahyâ Paşa ve *Vefd* partisinden olan Nesîm Paşa hükümetleri kurulur.¹⁷³ Ancak ‘Akkâd, 1935 senesinde sağlık problemlerinden dolayı ara vermek zorunda kalana kadar *el-Cihâd* gazetesinde ve daha sonra da *Rûz el-yusûf el-yevmiyye*

¹⁶⁷ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu‘âsir*, s. 137.

¹⁶⁸ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Hayâtü’l-kalem*, Dâru’l-kitâbi’l-‘arabî, Beyrût 1969, s. 10.

¹⁶⁹ ‘Akkâd, *Ene*, s.110-112; Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, 53; Fâhûrî, *el-Câmi’i fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 292.

¹⁷⁰ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu‘âsir*, s. 138.

¹⁷¹ Râsim Muhammed el-Cemâl, *el-‘Akkâd ze’îmen*, Dâru’l-me‘ârif, Kahire 1985, s. 23-42.

¹⁷² Cemâl, *el-‘Akkâd ze’îmen*, s. 51.

¹⁷³ ‘Akkâd, *Hayâtü’l-kalem*, s. 16.

gazetesinde etkin bir muhalefet yürütür.¹⁷⁴ ‘Akkâd, 1930’lu yılların ilk yarısında bu politik mücadelesiyle birlikte bu zaman zarfında şiirden romana uzanan çeşitli alanlarda telif çalışmalarında¹⁷⁵ bulunur.¹⁷⁶

1938 yılında *Vefd* partisiyle ilişkilerini tamamen keser, o tarihte yeni kurulan *el-Hey’et-u sa’diyye* partisine geçer ve bu partiden milletvekili olarak seçilir. Siyasal yaşamla yoğun bağlar içerisinde olan ‘Akkâd’ın bu ilişkileri, 1952’de *Hür Subaylar’ın* devrimiyle son bulur.¹⁷⁷1938 yılında *Arap Dili Akademisi*’ne seçilen ‘Akkâd, buradaki kültürel faaliyetleri yürütmekle birlikte yaklaşan İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı sosyal ve siyasal meselelere eğilir, bu dönemde *Hitler fi’l-mizân, en-Naziyye ve’l-edyân* gibi dönemin atmosferi ile ilgili düşünsel yaklaşımını ortaya koyan telif eserler verir.¹⁷⁸ Yine bu süreçte kaleme aldığı ‘*Âbiru’s-sebîl* ve diğer iki şiir divanını yayınlır.¹⁷⁹

‘Akkâd, 1940’lardan başlayarak vefat yılı olan 1964 yılına kadar adeta kendini telif faaliyetlerine adanır ve “Eserleri” başlığında vereceğimiz *İslamiyyât* ve *Abkeriyyât* serileri,¹⁸⁰ edebî ve felsefî konularda ele aldığı 70 civarında eserini, bu zaman diliminde kaleme alır.¹⁸¹

1952’deki *Hür Subaylar* darbesinden yönetime geçen Cemâl Abdünnâsır döneminde Arap milliyetçiliği, Araplar, Arap siyaseti bağlamında makaleler kaleme alır.¹⁸² Cemâl Abdünnâsır’ın *Felsefetu’s-*

¹⁷⁴ Cemâl, *el-‘Akkâd ze’îmen*, s. 55-65.

¹⁷⁵ Eserler başlığında bu çalışmaların adlarına yer verileceğinden burada zikredilmemiştir.

¹⁷⁶ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 138.

¹⁷⁷ Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 51.

¹⁷⁸ Fâhûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 292.

¹⁷⁹ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 138.

¹⁸⁰ Kassâs, *el-‘Akkâd’ın eserlerinin konu ve içeriğinde belirleyici noktanın, sosyal ve siyasal ortama hakim olan koşullar olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bkz. Kassâs, ‘Amâlatu ‘Abbâs el-‘Akkâd*, s. 16-20.

¹⁸¹ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s. 138; ‘Akkâd, *Hayâtu’l-kalem*, s. 21-22.

¹⁸² ‘Akkâd, *Hayâtu’l-kalem*, s. 23.

sevra isimli kitabı üzerine ele aldığı makalesinde Abdünnâsır'ın söz konusu kitabında ele alınan konularda katılmadığı noktaların neredeyse olmadığını ifade ederek darbeyle başlayan sürece zımnen destek verir, siyâsî yaşamına son verdiği bu evrede vefatına kadar kitap telifiyle meşgul olur.¹⁸³Bu yoğun kültürel ve edebî faaliyetlerinin karşılığı olarak 1960'da edebiyat alanında kendisine *Devlet Nişanı Ödülü* verilir.¹⁸⁴

Son derece verimli bir ömür geçiren ve edîp, şair, yazar, edebiyat ile sanat eleştirmeni, mütefekkir, filozof, siyasetçi, gazeteci gibi birçok vasıfla¹⁸⁵ anılan ‘Akkâd, 100’ü aşkın kitap ve binlerle ifade edilen makale¹⁸⁶ geride bırakarak 12 Mart 1964'te Kahire'de vefat eder. Kalabalık bir cenaze töreninden sonra doğduğu yer olan Asvân'a götürülür ve orada defnedilir.¹⁸⁷

2.2. Edebî Kişiliği

Modern Mısır edebiyatının en üretken ve edebiyat alanında kendisinden en çok söz ettiren siması olan ‘Akkâd, 1964 yılında vefat ettiğinde geriye zengin bir miras bırakmıştır. Entelektüel havsalasının genişliği ve derinliğinin ürünü olan bu mirasın gerek adet olarak çokluğundan ve gerekse konu çeşitliliğinden dolayı onu, ansiklopedik yazar olarak nitelemek¹⁸⁸ yerinde olacaktır. Aktarılan yaşamı her ne kadar karşımıza birçok vasfı barındıran çok yönlü bir kişilik çıkarsa da konunun çerçevesi gereği burada onun sadece edebî kişiliğine

¹⁸³ Bkz. ‘Akkâd, *Hayâtu'l-kalem*, s. 23-26.

¹⁸⁴ Dayf; *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Mu'âsır*, s. 139; Çetkin, *Mısrda Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*, s. 160.

¹⁸⁵ Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-hadîs ve medârisih*, Dâru'l-ceyl, Beyrût 1992, II, 33; Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruhu*, s. 200.

¹⁸⁶ Ebu'l-Kâsım Muhammed Kurrev, *Dirâsât fi'l-edeb ve'n-nakd*, Dâru'l-me'ârif, Sûse/Tunus 1990, s. 221.

¹⁸⁷ Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 292; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 50; Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 57.

¹⁸⁸ Mahmûd Teymûr, *İtticâhâtu'l-edebi'l-'arabî fi's-sinîni'l-mi'eti'l-ehîra*, Matba'atu'n-numûzüciyye, b.y. 1970, s. 118.

değınilecektir. Onun edebî kişiliğini resmetmek üzere edip, şair, edebiyat eleştirmeni gibi vasıflar¹⁸⁹ kullanılagelmiştir.

Onun kendisiyle ilgili olarak: *İlk olarak aklıma ben asker olmak üzere yaratılmışım. Dolayısıyla Mısır ordusunda komutanlık derecesine erişip işgal kuvvetlerini Mısır'dan kovabilirsem hayalimi gerçekleştirmiş olurum. Sonraları Ziraat ve Veterinerlik bilimlerinde öğrenim görmek için yaratılmışım hissi bende uyandı. Bu yüzden babama devlet dairlerinde çalışmak yerine ziraat fakültesinde öğrenim görmek istediğimi söylemişim. Nihayetinde kesin bir şekilde anladım ki; ben başka şeyler için değil de sadece edebiyat için yaratılmışım. Askerliğe ve ziraata olan ilgim aslında edebiyata olan ilginin farklı bir yansımasıydı. Yani bendeki bu askerlik arzusu, hamasî şiir yazma arzusu; ziraat ve veterinerlik arzusu da çiçeklere, bütün canlılara olan aşkı ifade etme arzusuydu.*¹⁹⁰ şeklindeki değerlendirmeleri, edebiyata olan yöneliminin tesadüfî olmadığını, doğal istekliliğinin bitmeyen bir okuma aşkıyla beslenmesi sonucu fiiliyata döküldüğünü göstermektedir. Aslında bu yönelimi henüz ilkokul çağlarındayken Peygamberimizle (s.a.s.) ilgili nazmettiği methiyesiyle¹⁹¹ ilk meyvelerini vermeye başlamıştı. 1907 yılında *el-Ceride* dergisinde *Memurluk 20. Asrın Köleliğidir* makalesiyle¹⁹² nesir bağlamında Arap dünyasında XX. yüzyıla damga vuracak olan kalemi boy göstermeye başlarken, 1916 yılında yayınlanan *Yakzatu's-sabâh* isimli ilk şiir kitabıyla¹⁹³ İngiliz şiirinin romantizm akımının etkilerinin görüldüğü *divân ekolü*'nü¹⁹⁴ iki arkadaşıyla¹⁹⁵ kurarak şiirde yenilik hareketinin bayraktarlığına soyunur.

¹⁸⁹ Hafâcî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-hadîs ve medârisih*, II, 23; Teymûr, *İtticâhâtü'l-edebi'l-arabî*, s. 121.

¹⁹⁰ 'Akkâd, *Ene*, s. 88.

¹⁹¹ 'Akkâd, *Ene*, s. 27.

¹⁹² 'Akkâd, *Ene*, s. 61; 'Akkâd, *Hayâtu'l-kalem*, s. 7.

¹⁹³ Hafâcî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-hadîs ve medârisih*, II, 24.

¹⁹⁴ Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Mu'âsır*, s. 140-144; Hafâcî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-hadîs ve medârisih*, II, 23-26; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 50; Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 66-67.

¹⁹⁵ İleride bu konuya değınilecektir.

Aynı şekilde 1921 yılında İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî ile ortaklaşa kaleme aldıkları *Divân fi'l-edeb ve'n-nakd* eseriyle sözü geçen ekolün temellendirmesini ¹⁹⁶ yapmakla birlikte edebiyat eleştirmeni vasfını almasını sağlayacak edebî tenkit sahasına ilk adımlarını atmaya başlar.

1907'de yayınladığı sözü geçen makalesiyle nesir alanında yol almaya başlayan ‘Akkâd, ilk telif eserlerini *el-Belâğ* dergisinde yayınladığı edebî makalelerinden derleme olan *el-Fusûl, Mutâla ‘ât fi'l-kutub ve'l-hayât, Murâca ‘ât fi'l-âdâb ve'l-funûn* adlı kitapları ile Mâzinî ile birlikte kaleme aldığı *ed-Divân fi'l-edeb ve'n-nakd* adlı edebî tenkit kitabıyla vermeye başlar. *Sa'd Zağlûl* gibi biyografik, *Hayâtu'l-kalem* gibi otobiyografik, *es-Sekâfetu'l-'arab* gibi kültürel, *el-Luğatu's-şâ'ire* gibi dilsel, *el-Hukmu'l-mutlak* gibi siyasal, *eş-Şuyû'iyye ve'l-insâniye* gibi sosyal, *Allah* gibi dinî, *'Abkariyyetu Omer* gibi tarihî, *et-Tefkîr farîda islâmiyye* gibi düşünsel birçok alanda eser vermeye ¹⁹⁷ başlar. (Burada eserle ilgili fikir vermek amacıyla kullanılan tanımlayıcı ifadeler, sınırlandırma amaçlı olmadığı bilinmelidir. Yoksa söz gelimi yukarda *'Abkariyyetu Omer* eserinin tarihi yönüne vurgu yapılmakla birlikte bu eser biyografik, dinî, psikolojik vs. yönler de içermektedir.) ‘Akkâd, nesir alanındaki bu çeşitlilikle birlikte yüzleri aşan eseriyle geride zengin bir miras bırakmıştır. Bu denli zengin mirasla birlikte nesrin roman türünde sadece “*Sâre*” adlı romanı bulunurken, öykü ve tiyatro türünde eseri bulunmamaktadır. Ancak bu noktada ez-Zeyyât'ın: “*Yazarlığa yatkın olan kimse, mizacında edebiyatın her alanında yazma potansiyeliyle doğar, zaman içerisinde bu potansiyel onun gelişmesiyle gelişir, olgunlaşmasıyla olgunlaşır. Fakat şu var ki; bu potansiyel bazı alanlarda bilfiil vücut bulurken bazı alanlarda kuvvede kalır.*”¹⁹⁸ söz konusu eksikliğe farklı bir perspektif tutan bu ifadeleri kayda değerdir.

¹⁹⁶ Hafâcî, *Dirâsât fi'l-edebi'l-hadîs ve medârisih*, II, 24.

¹⁹⁷ Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'arabî*, s. 293-294.

¹⁹⁸ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Vahyu'r-risâle*, Matba'atu'r-risâle, b.y. 1958, I, 422.

‘Akkâd’ın nesir türündeki eserlerinde, mana akıcı bir üslûpla lafızlara dökülürken temasını oluşturan cümleler arasında kuvvetli bir mantıksal kurgu oluşturularak metin dokusu sağlam bir şekilde örülmüştür. Dikkatli bir şekilde ele alındığını hissettiren eserleri, bir yandan onun dile olan hâkimiyetini ortaya koyarken, bir yandan da bu eserlerinin güçlü bir düşünce yapısının neticesi olduğunu göstermektedir. Eserlerine hâkim olan bu fikri derinlik bazen metinlerde güçlük olduğu izlenimini vermektedir. Eserlerinin içeriği de onun Arap kültürüne olan derin vukufiyetiyle birlikte başta batı kültürü olmak üzere diğer kültürlerle olan vukufiyetini göstermektedir.¹⁹⁹

1916 yılında yayımlanan *Yakzatu’s-sabâh* isimli divânıyla başlayan şiir serüveni, *Divân mâ ba’del-ba’d* adlı 11. divânıyla ²⁰⁰ azımsanmayacak bir şiir koleksiyonuna dönüşür. Onun şiir serüveni genelde Arap şiiri, özelde Mısır şiirinde oluşmaya başlayan yenilik hareketine yeni bir boyut katar. ‘Akkâd, 1912-1914 yılları arasında ‘*Ukâz* dergisinde beraber yazım faaliyetlerini sürdürdüğü İbrâhîm Abdulkâdir el-Mâzinî ve Abdurrahmân Şukrî ile birlikte İngiliz edebiyatının etkisinin görüldüğü yeni bir şiir tarzı benimserler. Aslında daha öncesinde Abdurrahmân Şukrî 1909 yılında yayınladığı *Dav’u’l-fecr* adlı ilk şiir divanında bu tarz üzere şiirler kaleme almıştı. İki arkadaşının da kendisine katılmasıyla bu durum kollektif bir hal alır. Böylece Mısır şiirinde neo-klasik şiir akımını temsil eden Hâfiz İbrâhîm, Ahmed Şevkî gibi şairlerin yer aldığı *İhyâ ekolü*’ne karşı romantizm akımının etkisinin görüldüğü yeni bir şiir ekolü ortaya çıkar. Şukrî 1913, el-Mâzinî 1914 yılında bu tarz üzere yazdıkları şiirlerini yayınlarken ‘Akkâd da bu eserlerine birer takdim yazısı yazar. Daha önce belirtildiği üzere ‘Akkâd da bu kervana 1916’da yayınladığı divânıyla uygulamada da katılmış olur. Bu şekilde fiiliyatta ortaya çıkan bu yeni akım, ‘Akkâd ve el-Mâzinî’ nin birlikte 1921 de yayınladıkları *ed-Divân fi’l-edeb ve’n-*

¹⁹⁹ Dayf, *el-Edebu’l-Arabiyyu’l-Mu’âsir*, s.138-139; Teymûr, *İtticâhâtü’l-edebi’l-‘arabî*, s. 120.

²⁰⁰ Divanlarının tümünü, eserler başlığı altında zikredilmiştir.

nakd adlı eseriyle bu yeni ekolün nazariyatı/esasları belirlenmiş olur. Eserin isminde yer alan *ed-Divân*, ifadesinden dolayı bu ekol, *Medresetu’ d-divân* olarak anılmaya başlanır.²⁰¹ İngiliz yazarlar Hazlitt, Carlyle, Shelley gibi romantik akımı yazarlarının etkisinde kalan²⁰² bu yeni ekol, şiirin toplum veya benzeri bir gayeye matuf olarak yazılmaması, duyguda doğruluk ilkesi çerçevesinde²⁰³ şiirin sadece şairin ruh dünyasını aktarmak veya tabiatı olduğu gibi yansıtmak üzere yazılması gerektiğini²⁰⁴ savunurlar. Amaçsal olarak bu bakışı sergileyen bu ekol, şiirin içeriği konusunda da sevgi, tabiat güzelliği, kahramanlık, şairin his ve düşünceleri gibi konuları içermesi²⁰⁵ gerektiği ve bir şiir bir bütün olarak tek bir gaye odaklanmanın yanında muhtevasının tek bir konudan oluşması, aynı zamanda metninin sağlam bir dokuya sahip olması gerektiği²⁰⁶ kanısındadırlar. Bunlarla birlikte şiirde vezin, lafız odaklı tezyin gibi şekli unsurlara da karşı çıkmaktadırlar.²⁰⁷ Haliyle bu ekolün öncü üç bireyinden biri olan ‘Akkâd’ın şiiri de söz konusu tutumlardan hali değildir.

XX. yüzyıl Mısır edebiyatının nesir ve şiir dallarında kendinden söz ettiren ‘Akkâd, edebî tenkit alanında da kendiden söz ettirmiştir. Bu sahada çeşitli dergi ve gazetelerde yayınladıkları makalelerinin yanı sıra, Mâzinî ile birlikte kaleme aldıkları *ed-Divân fi’l-edeb ve’n-nakd* adlı eseri ile *Rivâyetu kambîz fi’l-mîzân*, *İbn Rûmî* ve *Ebû Nuvâs el-Hasan b.*

²⁰¹ Dayf, *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu’âsır*, s. 136-137; Kassâs, *‘Amâlatu ‘Abbâs el-‘Akkâd*, s. 14; Fâhûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 291; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 50.

²⁰² Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 50; Zevalsiz, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, s. 67-68, 74; Hafâcî, *Dirâsât fi’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, II, 402.

²⁰³ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd-İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî, *ed-Divân fi’l-edeb ve’n-nakd*; Dâru’ş-şâ‘b, Kahire 1997, s. 8-9; Hafâcî, *Dirâsât fi’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, II, 27.

²⁰⁴ Dayf *el-Edebu’l-Arabîyyu’l-Mu’âsır*, s. 59.

²⁰⁵ Hafâcî, *Dirâsât fi’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, II, 26.

²⁰⁶ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, Matba‘atu’l-muktataf ve’l-mukattam, b.y., 1929, s. 70-75; Muhammed Mendûr, *en-Nakd ve’n-nukkâdu’l-mu’âsirîn*, Nehdatu Mısır, Kahire 1981, s. 60,89.

²⁰⁷ Hafâcî, *Dirâsât fi’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, II, 61.

Hânî gibi değerli eserleri bulunmaktadır. O bu teliflerinden özellikle son ikisinde Arap edebî tenkit tarihi için yeni olan bir yol denemektedir. ‘Akkâd, bu çalışmalarında psikoloji ilminin S. Freud geleneğinin verilerinden yararlanarak eser-şair/yazar ilişkisini veya şairin psikolojik yapısının, şiirine yansımalarını belirlemeye çalışır.²⁰⁸ Edebî tenkit alanında yaptığı bu tahlillerinde metot ve üslûp bakımından İngiliz edebiyat eleştirmeni W. Hazlitt’in etkisinde kalmıştır. Edebî tenkitte onun cesur ve keskin tavrını benimsemiş,²⁰⁹ şiirin şairin duygularına olduğu gibi tercüman olması gerektiğini savunmuş,²¹⁰ bunun şiirin niteliğini belirlemede temel kıstaslardan bir olarak görmüştür²¹¹.

2.3. Eserleri

Velûd bir kişilik olan ‘Akkâd²¹², 75 yıllık ömrüne 100’ü aşkın eser sığdırmıştır. Bunlardan isimleri tespit edilebilenlerin listesi aşağıda verildi.²¹³ Kesin çizgilerle birbirinden ayrılan bir gruplandırma olmasa da yazarın eserlerinin ilgi alanları hakkında fikir vermesi amacıyla gruplandırılmıştır.

²⁰⁸ Teymûr, *İtticâhâtu’l-edebi’l-‘arabî*, s. 124; Mendûr, *en-Nakd ve’n-nukkâdu’l-mu’âsirîn*, s. 69-70; Hafâcî, *Dirâsât fi’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, II, 401; ‘Abdul’azîz es-Sebîl-Ebû Bekr Bâkâdır, Muhammed eş-Şevkânî, *el-Edebu’l-‘arabiyyu’l-hadîs*, en-Nâdiyu’l-edebiyu’s-sekâfî, Cidde 2002, s. 603, 608; Fâhûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 300.

²⁰⁹ Sebîl-Bâkâdır-eş-Şevkânî, *el-Edebu’l-‘arabiyyu’l-hadîs*, s. 608; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 50

²¹⁰ ‘Akkâd – Mâzinî, *ed-Divân fi’l-edeb ve’n-nakd*, s. 23.

²¹¹ Fâhûrî, *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘arabî*, s. 300.

²¹² Bu başlık altında verilen bilgiler, genel olarak Hannâ el-Fâhûrî’nin “*Târîhu’l-edebi’l-‘arabiyyi (291-304)*” eseri ile Halid Zevalsiz hocanın “*Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*” adlı doktora çalışması esas alınarak verilmiştir. Eserlerle ilgili kısa kısa bilgiler vermek çalışmamızın kapsamını aşmaktadır. Bu yüzden ulaşabildiğimiz eserlerin sadece basım yeri ve tarihi verilmekle yetinilecektir. Ancak eserlerle ilgili bilgi edinmek için sözü geçen çalışmalara müracaat edilebilir.

²¹³Farklı liste ve iddialar için şu kaynaklara bakılabilir; Bkz. <http://www.hindawi.org/contributors/64642852>, ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, 26 Ocak 2015 ; ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Ene*, Nehdatu Mısr , Kahire 1996, s. 221; Kassâs, ‘*Amâlatu ‘Abbâs el-‘Akkâd*, s. 16-17.

2.3.1. Şiir Kitapları

Bu başlık altında verilen eserler, ‘Akkâd’ın 1916-1958 yılları arasında muhtelif zamanlarda basılan divanlarından oluşmaktadır.

Yakzatu’s-sabâh, (Mısır / 1928)

Vehcu’z-zahîre, (Kahire / 2012)

Eşbâhu’l-esîl, (b.y. / 1921)

Vahyu’l-erbe’in, (Kahire / 2012)

Hediyetu’l-Kerevân, (Kahire / 2012)

‘Âbiru’s-sebîl, (Kahire / 2012)

E‘âsiru mağrib, (Kahire / 2012)

Ba’del e‘âsir, (b.y. / 1950)

Divân min devâvin, (Kahire / 2012)

Eşçânû’l-leyl, (b.y. / 1928)

Divân mâ ba’del-ba’d

‘Arâis ve şeyâtîn, (Kahire / 2012) ‘Akkâd tarafından oluşturulmuş küçük bir şiir antolojisidir.

2.3.2. Romanları

‘Akkâd’ın tek bir romanı bulunmaktadır. O da *Sâre*, (Kahire / 2012) isimli romanıdır.

2.3.3. Biyografileri ve Otobiyografileri

Otobiyografileri

Ene, (Kahire / 2012)

Hayâtu kalem, (Kahire / 2012)

‘Alemu’s-sudûd ve’l-kuyûd, (Kahire / 2012)

Biyografileri

Burada yer vereceğimiz eserler, tam olarak biyografik eser formatına uymamaktadır. Ancak genel muhtevasıyla biyografik eser izlenimi uyandırdığı için bu başlık altında yer verilmesi uygun görülmüştür:

- Şâiru'l-gazel: Omer b. Ebî Rebî'a*, (Kahire / 2012)
et-Ta'rîf bi Shakespeare, (Kahire / 2012)
İbnu'r-Rûmî hayâtuhu min şî'rih, (Kahire / 2012)
Ebû Nuvvâs, (Kahire / 2012)
Tezkâru Geothe, (Kahire / 2012)
Şu'arâu Mısır ve bââtuhum, (Kahire / 1937)
Şevkî fi'l-mîzân
Sa'd Zağlûl ze'îmu's-sevra, (Kahire / 2012)
'Abdurrahmân el-Kevâkibî, (Kahire / 2012)
Hitler fi'l-mîzân, (Kahire / 2012)
el-Kâ'idu'l-a'zam Muhammed Ali Cinnâh, (Kahire / 2012)
Benjamin Franklin, (Kahire / 2012)
İbn Ruşd, (Kahire / 2012)
'Abkariyyu'l-İslâh ve't-ta'lîm: el-İmâm Muhammed Abduh,
(Kahire / 2012)

2.3.4. Dinî Temalı Eserleri

Bu başlık altında verilen eserler, büyük bir yekûnu 1979'da 5 cilt halinde Beyrut'ta basılan, genel olarak İslam dini odaklı *Mevsû'âtu 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd el-İslamiyye* adlı külliyyatını oluşturan 24 eserini ihtiva etmektedir. Eserler cilt sıraları gözetilerek verilmiştir:

- Allah*, (Kahire / 1928)
Ebu'l-enbiyâ: İbrahim, (Kahire / 2012)
Hayâtu'l-Mesîh: Îsâ b. Meryem, (Kahire / 2012)
Matla'u'n-nûr, (Kahire / 2012)
'Abkariyetu Muhammed (s.a.s.), (Kahire / 2012)
'Abkariyetu's-Siddîk, (Kahire / 2012)
'Abkariyetu Omer, (Kahire / 2012)
Zu'n-nureyn Osman b. 'Afvân, (Kahire / 2012)
'Abkariyetu'l-İmam Ali, (Kahire / 2012)
'Abkariyetu Hâlid, (Kahire / 2012)
Fatımatu'z-Zehrâ ve'l-Fatımiyyûn, (Kahire / 2012)

- Ebu’ş-şuhedâ: el-Huseyin b. Ali*, (Kahire / 2012)
es-Siddîka bintu’s-Siddîk, (Kahire / 2012)
Bilal b. Rebbâh (Muezzinu’r-Resûl), (Kahire / 2012)
Mu’âviye b. Ebî Sufyân, (Kahire / 2012)
‘Amr b. el-‘As (ed-Dehâ ve’l-belâ’), (Kahire / 2012)
el-Felsefetu’l-Kur’âniyye, (Kahire / 2012)
el-Însan fi’l-Kur’ânîl-Kerîm, (Kahire / 2012)
el-Mer’e fi’l-Kur’ân, (Kahire / 2012)
el-Îslâm fi’l-karnî’l-‘iştirîn: Hâdiruhu ve mustakbeluhu, (Kahire / 2012)
ed-Demokratiyye fi’l-Îslâm, (Kahire / 2012)
Hakâiku’l-Îslâm ve ebâtîlu husûmih, (Kahire / 2012)
Mâ yukâl ‘ani’l-Îslâm, (Kahire / 2012)
et-Tefkîr farîda İslamiyye, (Kahire / 2012)
el-Îslâm ve’l-hadâratu’l-insâniyye, (Kahire / 2012)
el-Îslâm ve’d-da’ve ‘âlemiyye, (Beyrut / 1986)
el-Îslâm ve tecdîd,
Buhûs fi’l-‘akîde ve’d-dîn,
İblîs, (Kahire / 2012)

2.3.5. Makalelerinden Derlenmiş Kitapları

Burada farklı zamanlarda çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış makalelerden daha sonra kitap haline getirilip basılmış eserlerine yer verilmiştir. Bu eserlerinden III. bölümde ‘Akkâd’ın makalelerinde işlediği temalara örneklik teşkil üzere esas alınan *Sâ‘âtun beyne’l-kutub* ve *el-Fusûl* kitapları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Sâ‘ât beyne’l-kutub

Bu eser, ilk olarak 1929 yılında *Matba‘atu’l-muktataf ve’l-mukattam* isimli yayınevi tarafından bastırılmıştır. 1926-1928 yıllarında bazı dergi ve gazetelerde yayınlanmış makalelerinden derlenen 270 sayfalık bu eserde, sanat, edebiyat, felsefe, siyaset gibi birçok temanın konu edildiği 56 adet makale bulunmaktadır. Ancak 7 adet makaleye

konu edilen *Mısırda Şiir* temasında olduğu gibi bazen aynı tema birden fazla makaleye konu edilmiştir.

‘Akkâd, 1. Dünya Savaşı’nın başlarında Kahire’de siyasî atmosferde çok sert sarsıntılar meydana geldiğini, bu anlamıyla edebî ortamın da pek farklı olmadığını belirtmektedir. Böyle bir atmosferde zihnini, kalbini meşgul eden meselelerden dolayı Asvân’a çekildiğini, kitaplar arasına daldığını ve bu eserin adının da yaşamının bu kesitinden mülhem olduğunu bildirmektedir.²¹⁴

el-Fusûl

260 sayfadan oluşan eserin elimizdeki bu nüshası 1986 yılında *Dâru’l-me‘ârif* yayınevinden bastırılmış olup ‘Akkâd’ın 1913-1928 yılları arasında farklı dergi ve gazetelerde yayınlanmış makalelerinden derlenmiştir. Eser, dil, edebiyat, sanat, tabiat, psikoloji, sosyoloji vs. alanlarına ait temaların konu edildiği 36 adet makaleden oluşmaktadır. Nispeten geniş bir zaman dilimine yayılan makalelerinden derlenmiş olan bu eseri, *el-Ma‘arrî* temalı portre makalesinde olduğu gibi bazen bir tema birkaç makaleye konu edilmiştir.

Yes‘elûneke, (Kahire / 2012)

Mutâla‘ât fi‘l-kutub ve‘l-hayât, (Kahire / 2012)

Beyne‘l-kutub ve‘n-nâs, (Kahire / 1952)

Rudûd ve hudûd, (Kahire / 1945)

Murâca‘ât fi‘l-âdâb ve‘l-fünûn, (Kahire / 2012)

Dîn, fen ve felsefe, (Kahire / t.y.)

Ârâ‘fi‘l-âdâb ve‘l-funûn, (Kahire / t.y.)

Dirâsât fi‘l-mezâhibi‘l-edebiyeye ve‘l-ictimâ‘iyye, (Kahire / 2012)

Makalelerinden derlenen bu eserleri, tema örnekleri bağlamında çalışmamıza konu edilmeyen diğer kitaplarını oluşturmaktadır.

²¹⁴ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne‘l-kutub*, s. 1.

2.3.6. Diğerleri

‘Akkâd’ın eserlerinden diğerleri başlığında vereceğimiz eserleri, dilden felsefeye, edebiyattan siyasete uzanan çok geniş bir yelpazeye ait eserlerini teşkil etmektedir:

- Cuha ’d-dâhık ve ’l-mudhık*, (Kahire / 2012)
Cemîlu Buseyne, (Kahire / 2012)
ed-Divân fi ’n-nakd ve ’l-edeb, (Kahire / 1997)
Hulâsatu ’l-yevmiyye ve ’ş-şuzûr, (Kahire / 2012)
Fî beytî, (Kahire / 2012)
Eştâtü muctemi ’ât fi ’l-luğa ve ’l-edeb, (Kahire / 2012)
Yevmiyyâtu ’l- ‘Akkâd, (Kahire / 2012)
Mecme ’u ’l-ahyâ, (Kahire / 2012)
Buhûs fi ’l-luğa ve ’l-edeb,
el-Kelimâtu ’l-ahîra,
Eseru ’l- ‘arab fi ’l-hadârati ’l-avrubiyye, (Kahire / 2012)
Rivâyetu Kambîz fi ’l-mîzân,
Ricâl ’araftuhum, (Kahire / 2012)
el-Yedu ’l-kaviyye fi Mısır, (Mısır / 1928)
11 Julay ve darbu ’l-İskenderiyye, (Kahire / 2012)
es-Sihyûniyyetu ’l- ‘âlemiyye, (Kahire / 2012)
‘Afyûnu ’ş-şu ’ûb, (Kahire / 2012)
eş-Şuyû ’iyye ve ’l-insâniyye fi ’l-karni ’l- ‘iştirîn, (Kahire / 2012)
Lâ Şuyû ’iyye ve lâ isti ’mâr, (Kahire / 2012)
eş-Şeyh er-reîs İbn Sinâ, (Kahire / 2012)
Francis Bacon, (Kahire / 2012)
Bernard Shaw, (Kahire / 2012)
Felâsifetu ’l-hukm fi ’l- ‘asri ’l-hadîs, (Kahire / 2012)
Ric ’âtu Ebi ’l- ‘Alâ, (Kahire / 2012)
el-Luğâtu ’ş-şâ ’ire, (Kahire / 2012)
Elvân mine ’l-kıssati ’l-kasîra fi ’l-edebi ’l-emrîkî, (Kahire / 2012)
Garamiyyâtu ’l- ‘Akkâd,
el-Karnu ’l- ‘iştirîn mâ kân ve mâ seyekûn, (Kahire / 2012)

en-Naziyye ve 'l-edyânü 's-semâviyye, (Beyrut / 1991)

el-İnsânu 's-sânî, (Kahire / 2012)

Hâzihi 'ş-şecera, (Kahire / 2012)

el-Hukmu 'l-mutlak fi 'l-karni 'l- 'iştirîn, (Kahire / 2012)

Felsefetu 'l-Gazâlî, (Beyrut / 1978)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-‘AKKÂD’IN MAKALELERİNDEN ÖRNEK TEMALAR

‘Akkâd’a ait 1907²¹⁵ tarihinden başlayıp ölümüne kadar devam eden farklı dergi ve gazetelerde yayınlanan binleri²¹⁶ bulan, bunlara günlük gazetelerde yazdıkları da eklenince on beş bini aşan²¹⁷ makale bulunmaktadır. Ona ait 806 makale, makalelerin yayınladıkları dergi ile gazetelerin isimleri ve yayın tarihleriyle birlikte verildiği “<http://www.hindawi.org>” adlı elektronik ortamda yer almaktadır.²¹⁸ ‘Akkâd’ın söz konusu makalelerinden edebî nitelikli olanlarının büyük çoğunluğu, önceki bölümde yer verdiğimiz makalelerinden derlenmiş kitaplarında bulunmaktadır. Zikri geçen rakam ‘Akkâd’ın kaleminin, diğer türlerde olduğu gibi makale türünde de her ne kadar çok üretken olduğunu gösteriyorsa da bu netice aynı zamanda karşımıza onun makalelerinde işlenen temaları belirlerken devasa bir yekûn çıkarmaktadır. Bu yüzden çalışmamızda, daha önce de belirttiğimiz gibi sınırlama yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede bir taraftan çalışmamızın bu kısmının başlığı, özellikle el-‘Akkâd’ın *Makalelerinden Örnek Temalar* olarak belirlemiştir, öte yandan örnek temaları belirlemek üzere ‘Akkâd’ın 1913-1928 tarihleri²¹⁹ arasında yayınlanan makalelerini içeren derleme kitaplarından *Sâ‘ât beyne’l-kutub* ve *el-Fusûl* adlı eserleri esas alınmıştır. Zira çalışmanın bu bölümüyle amaçlanan, genelde makalelerin, özelde ‘Akkâd’ın makalelerinde işlenen temalarla ilgili fikir sağlama ve izlenim edindirme olmasından bu iki eser, belirtilen amaç için yeterli görülmektedir. Bununla birlikte bu bölümde tespit edilen örnek temalara yer verip içeriklerine dair özet bilgi sunulurken

²¹⁵ ‘Akkâd, *Ene*, s. 61.

²¹⁶ Bkz. Kurrev, *Dirâsât fi’l-edeb ve’n-nakd*, s. 221.

²¹⁷ ‘Akkâd, *Hayâtu’l-kalem*, s. 22.

²¹⁸ Bkz. <http://www.hindawi.org/contributors/64642852>, 26 Ocak 2015.

²¹⁹ Bu tarihler çalışmaya konu edilen ‘Akkâd’ın *Sâ‘ât beyne’l-kutub* ve *Fusûl* adlı kitaplarında yer alan makalelerin başlıklarına dipnot olarak eklenen neşriyle ilgili bilgilere esas alınarak belirlenmiştir.

amaca araç olacak yöntem olması hasebiyle deskriptif/tasvirî bir yol takip edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümün egemen dili, betimleyici ve nakilci bir üsluptan oluşmuştur.

Makalelerin tema örnekleri için ana başlık ve alt başlıklar seçilirken alt başlıklarda işlenen veride, esas olan içeriksel doku göz önünde bulundurularak ana başlık ile bağlantısı oluşturulmuştur. Bu yüzden bu bölümde işlenecek tema örneklerinin ana başlık-alt başlık ilişkisi, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılan ilişki şekli değildir. Bunun yanı sıra bu bölümde işlenecek tema örneklerine konu edilen makaleler genel olarak konu odaklı olmaları, ileri sürülen herhangi bir düşünceye okuyucuyu ikna kaygısı taşımaları ve aklilik ile bilimselliği bir parça önde tutmaları gibi niteliklerinden dolayı makale türü olarak *el-makâletu 'l-mevdû 'iyye*²²⁰ kapsamında değerlendirilmektedir.

Tema örneklerine geçmeden önce temaların içeriklerini oluşturan bilgilerin 'Akkâd'ın makaleleriyle sınırlı olmasından ve temalara dair genel fikir sağlama amacıyla özet bilgilerden oluşmasından, bu bölümde yer verilmiş herhangi bir temanın içerik bilgisi ilgili kaynaklardaki bilgi ve onun özet sunumundan ibaret olacaktır.

1. KİŞİ TAHLİLLERİ

Bu başlık altında işleyeceğimiz tema örnekleri, Arap edebiyatında *Makâletu's-Sîre/Portre Makale* türüne örnek olacak makaleleri içermektedir. Bu yüzden bu başlık altında yer verilecek tema örneklerine, konu edilen şahıslarla ilgili yapılacak aktarım, biyografik bir çalışma mahiyetinde olmayacağı dikkatten kaçmamalıdır. Zira *Makâletu's-Sîre/Portre Makale* türü makalelerde konu edinen şahsiyetlerin, bir bütün olarak yaşam öyküsünü aktarma yerine, onların yaşam öykülerinden makale yazarınca önem atfedilen veya dikkat çekilmek istenen kareler aktarılmaktadır. Ayrıca bu çeşit makalede esas yapılan iş, makaleye konu kılınan kişinin yaşamından, eserlerinden veya her ikisinden onun fikri,

²²⁰ Detaylı bilgi için birinci bölümün ilgili başlığından bakılabilir.

ilmî yönlerini yansıtan kesitler el alınıp bunlar üzerinde tahliller yapılmaktadır.²²¹

1.1. Edebiyatçılar

1.1.1. Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî (973-1057 m.)

Yazar, evrim fikrinin bir yönünü oluşturan *Her canlı hayatta kalmak için sürekli ölüm-kalım savaşı vermektedir* düşüncesinin esasında evrimcilerle başlamadığını, bunun geçmişten beri var olagelen bir fikir olduğunu ancak evrimcilerin bunu sistemleştirdiğine değinmektedir. Ardından Arap edebiyatının önemli şairlerinden bir olan Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî'nin²²², eserlerinde bu düşünceye çokça yer veren bir kişilik olduğunu belirtmektedir. O, bu durumun, onun tabiatının ve yaşam koşullarının doğal bir sonucu olduğunu söylemektedir. Ma‘arrî'nin mizacıyla alakalı tespitlerine yer verdikten sonra onun şiirlerinde, bu düşüncesine işaret eden bolca örneğe yer vermektedir. Bu çerçevede ilk önce Ma‘arrî'nin, insanın yapısını işleyen beyitlerine yer verip daha sonra onun, bu yapıya benzer bir yapının hayvanlarda da bulunduğu dair düşüncesini yansıtan beyitlerinden örnekler vermektedir. ‘Akkâd, Ma‘arrî'nin bu beyitlerinden hareketle onun, insan ve hayvanlardaki ortak bir öze işaret ettiğini ve onun belki bu yönüyle ruhunun derinliklerinde bütün canlıların aynı asıldan türediklerine dair fikrin yattığını ifade etmektedir. Yazar, Ma‘arrî ile ilgili oluşan bu kanısından hareketle onun evrim düşüncesinin edebiyat ve şiirdeki, temsilcisi ve öncüsü olduğunu söylemektedir.

‘Akkâd, karamsar bir kişilik olarak değerlendirdiği Ma‘arrî'nin bu yönünün zikri geçen hayata bakış açısından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte onun hayatı bu şekilde algılamasının,

²²¹ Detaylı bilgi için I. Bölümde yer alan ilgili madde başlığına bakınız.

²²² Arap kökenli Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî, 973 yılında Halep'e yakın bir kasabada doğup 1057 yılında aynı yerde vefat etmiştir. Şiirlerine karamsar temanın hâkim olmasıyla öne çıkmış bir şairdir. Mustafa Kırkız, *Şair Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Anlayışı*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 16/1, 2011, s. 157-175.

sanıldığı gibi hayata karşı bir olumsuz tutum içerisinde olmasından ziyade, hayat ve canlılara karşı aşırı sevgisi ve tutkusundan kaynaklandığını söylemektedir. Bu tutkuyu, istediğini elde edemeyen bir aşığın tutkusuyla özdeşleştiren ‘Akkâd, Ma‘arrî’nin bu yönüyle Alman filozof A. Schopenhauer’a²²³ benzediğini belirtip bu çerçevede çeşitli değerlendirmelerden bulunmakta ve ikisinin benzerliklerinin kaynağını, aynı mizaca sahip olmalarına bağlamaktadır.²²⁴

‘Akkâd, daha önce de değinildiği gibi karamsar bir kişilik olarak nitelediği Ma‘arrî’nin, toplumdan uzak, yalnız bir hayat sürdüğünü ifade etmektedir. Şiirlerinden yaptığı alıntılar örnek göstererek onun söz konusu halinin, bu karakterdeki kimselerde görüldüğünü söylediği tedirginlik, kaynağı belli olmayan üzüntü, ölümü çokça anma ve kendisine veya başkalarına karşı su-i zanda bulunma gibi tipik özelliklerden kaynaklandığını söylemektedir. Ma‘arrî’nin şiirlerinde, insanlara karşı nefret hissi barındırıyormuş izlenimini uyandıran ifadeler bulunduğunu ancak ona ve eserlerine bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında bunları, bu algı üzere değerlendirmenin yanlış olacağı vurgusunu yapmaktadır.

‘Akkâd, onun yoksul kimselerin durumunu tasvir ettiği beyitlerinde,²²⁵ kominizim sisteminin argümanlarını anımsattığına değinmektedir. Son olarak da onun insan iradesini yok farz eden cebri tutumu diye ifade ettiği niteliğini ise karamsar yapısına bağlamaktadır.²²⁶

223 Arthur Shopenhaur, 22 Şubat 1788’de Danzig’de dünyaya gelmiş, 21 Eylül 1860’da Frankfurt am Main’de hayata gözlerini yummuş olan bir Alman filozof, yazar ve eğitmandir. Turan Erdem, *Aşkın Metafiziği*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 5.

224 ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Fusûl*, Dâru’l-me’ârif, Kahire, 1986, s. 7-15.

225 كيف لا يشرك المضيقين في النعمة قوم عليهم النعماع beytinde olduğu gibi. ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 23.

226 ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 15-26.

1.1.2. Victor Hugo (1802-1885)

V. Hugo'nun Edebiyat Anlayışına Bakış isimli makalesinde, V. Hugo'nun,²²⁷ W. Shakespeare dair kaleme aldığı eserinden alıntıda bulunan ‘Akkâd, bu alıntı bağlamında (Ancak bu durumun tüm yazını için söz konusu olduğunu belirterek) onun edebiyat algısının kritiğini yapmakta ve V. Hugo'nun eserlerinde edebî kusur olarak gördüğü noktalara temas etmektedir. Bu çerçevede onun yazım dilinde gereksiz uzatmaların (itnâbın) bulunduğunu, süslü lafızları anlama tercih ettiğini ve objeler arası oluşturduğu kurguda gerçek bağlardan ziyade vehmî (hayalî) bağlara yöneldiğini söylemektedir. ‘Akkâd, bu çeşit edebî kusurların, ömrünün baharında ilk meyvelerini vermeye başlayan yazarlar için mazur görülebileceğini söylerken, bu türden kusurların, ömrünün kemaline ermiş bir kimsenin o süreçte yazacağı eserlerinde artık mazur görülemeyeceğini belirtmektedir. Bunun yanında içinde yaşanılan çağın egemen havasının bu tür kusurlara yol açacağı ve dolayısıyla o çağın oluşturmuş olduğu atmosferin etkisiyle bu çeşit kusurlara maruz kalmış bir yazarın söz konusu durumunun ona mazeret olacağı fikrine karşı çıkmaktadır. O, yaşadığı çağda bu tarz kusurlar bulunmasına karşın bunları aşmış olduğunu söylediği el-Mutenebbî (ö. 965 m.) gibi yazarları örnek vererek bu düşüncesini savunmasını yapmaktadır. Son olarak da V. Hugo'nun, W. Shakespeare hakkında edebî tenkitte bulunup onun edebiyat alanında mükemmeliyetine vurgusunun, onun gerçekten Shakespeare'yi inceleyip incelemediği düşüncesini akla getirdiğini söylemekte ve kişinin uğraşından etkileneceği varsayımından²²⁸ onun böyle bir incelemede bulunmadığını iddia etmektedir.²²⁹

²²⁷ Fransız edebiyatçı, yazar Victor Hugo, 1802 yılında Besançon'da doğmuş, 1885 yılında Paris'te vefat etmiştir. Meydan Larousse, “*Hugo*”, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., VI, 43.

²²⁸ Bu varsayım için potansiyel gerekliliğini şart koşan ‘Akkâd, V. Hugo'nun eserleri, onun böyle bir potansiyelinin olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

²²⁹ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 57-60.

1.1.3. William Shakespeare (1564-1616)

‘Akkâd, insanî olan her şeye ustaca temas eden bir kişilik olarak betimlediği W. Shakespeare’in²³⁰ eserlerinde sosyal statüleri, karakterleri, anlama düzeyleri, yaşları ve cinsiyetleri farklı olan insan tiplerinin neredeyse tümünün kendi rollerine, düşünce yapılarına ve söyleyiş tarzlarına uygun bir şekilde tasvir edildiğini söylemektedir.

‘Akkâd, onun, eserlerinde özellikle kişisel deneyim olanağının olmadığı karşıt cinse dair tipler oluşturduğunu ve bu tiplerinde birçok farklılığı barındırdığını söylemektedir. Bunun yanı sıra W. Shakespeare’in, yaşadığı çağın doktorlarının dahi henüz bilmediği akıl hastalıklarına göre oluşturduğu birbirinden farklı deli tiplerinin ve geniş gözlem ve bilgi gerektiren birbirinden çok farklı toplumsal gurupların psikolojisini yansıtan tasvirlerinin, son derece ilginç olduğunu belirtmektedir.²³¹

Edebiyatın hiçbir dalı tiyatro kadar Shakespeare’in edebî kişiliğini ortaya çıkarmaya elverişli olmadığına vurgu yaparak onun başka edebî alanlara yönelmesi halinde elde etmiş olduğu edebî niteliğini kaybedeceğini beyan etmektedir. Bu düşüncesini temellendirmek için de çeşitli değerlendirme ve tahlillerde bulunmaktadır. ‘Akkâd, Shakespeare’nin tiyatroya yönelmesine neden olan süreçle ilgili doğru bilgiye ulaşmanın imkânsızlığına değindikten sonra bu bağlamda doğruluğunda kuşku duyduğu bir anektota yer vermektedir.

Edebiyat eleştirmenlerin, Shakespeare’nin tiyatrunun “*drama*” dalında mı “*komedi*” dalında mı daha başarılı olduğu hususundaki çeşitli değerlendirmelerine yer verdikten sonra onun “*komedi*” içerikli tiyatro

²³⁰ 1564 yılında dünyaya gelen İngiliz oyun yazarı William Shakespeare, 1616 yılında vefat etmiştir. Meydan Larousse, “*Shakespeare*”, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., XI, 243.

²³¹ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 225-229.

eserlerinin, “*drama*” içerikli eserlerinden geri kalmadığını söylemektedir.²³²

1.1.4. Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (1863-1936)

Zehâvî’ye²³³ ait ilkin aceleyle getirildiğinin anlaşıldığını söylediği *Kitâbu’l-kâinât* adlı küçük bir risalesini okuduktan sonra onun bu eserindeki düşünce yapısının doğruluğu, bu düşüncesini ortaya koyarken anlaşılabilirliği ve geleneksel inanışlara karşı cüretkârlığı dikkatini çektiğini söylemektedir. Daha sonraları ise ona ait *el-Mucmel mimmâ erâ* adlı kitabını ve bazı şiirlerini okuduğunu aktarmaktadır. Ardından şair, feylesof ve alim (bilgin) vasıflarından hangisinin veya hangilerinin, onu tanımlamada doğru olacağı tartışmasını yapmakta, sayılan vasıflara asli hüviyetlerini veren belirleyiciler üzerine sorgulama yaptıktan sonra onun hakkında: *O, felsefî konulara kapı aralayan, ilmin ve âlimin araç-gereçleriyle şiir yazan, bilimsel bir yeteneğe haiz bir kişiliktir.* şeklinde bir betimlemede bulunmaktadır.²³⁴

Yazar, Zehâvî’nin gelişmenin, ilerlemenin yegâne çaresi olarak hürriyet ve akıl veya aklın eğitimi gördüğünü söyleyerek onun bu düşüncesinin eleştirisini yapmakta, bu doğrultuda akıl, his, hayal vs. tüm melekelerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta ve bu düşüncesini ispat sadedinde çeşitli tahlillerde bulunmaktadır.²³⁵

‘Akkâd’ın ifadesine göre Zehâvî bazen doğru mantığı yakalayamaması, onun arzularının fikirlerini etkilemesinden kaynaklanmaktadır. O, bu düşüncesini teyit etmek için Zehâvî’nin *el-Mucmel mimmâ erâ* adlı kitabından ölüm, yeniden diriliş, yaşam ve

²³² ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 230-234.

²³³ Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (1863-1936), Bağdat’ta doğan, birçok dil bilen, Osmanlı devletinin farklı kademelerinde görev yapan, sıra dışı bir kişiliği olan, görüşlerinden dolayı bazen tekfirle suçlanan, çeşitli eserleri olan, realist Arap şiirinin önemli temsilcilerinden olan ve edebî, felsefî ve bilimsel yönü olan bir kişiliktir. Mehmet Yalar, “*Zehâvî ve Realist Arap Şiirindeki Yeri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, Sayı 2, XIV, 47-73.

²³⁴ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 195-200.

²³⁵ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 238-241.

evrendeki oluşum-değişim hakkındaki görüşlerini içeren bir alıntıya yer verip bunun tartışmasını yapmaktadır. Sonuç itibarıyla onun, çok yönlü değerli bir kişilik olduğunun altını çizmektedir.²³⁶

1.2. Siyaset Bilimci / Lider Şahsiyetler

1.2.1. Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)

Yazar, Mustafa Kemal'i samimî, sağlam imanlı, fikri kargaşanın yaşandığı ortamda basiretli kalabilen, eşine az rastlanılan sıkıntılar esnasında kazandığı zaferlerle milleti için Allah'ın ikramı gibi niteliklerle övmektedir. Sonrasında onun kazandığı zaferlerden söz ederken bu zaferlerin taşıdığı önemi anlamak için onun Anadolu'da başlattığı mücadelesinin gerçekleştiği zaman dilimine ve pay-ı tahtı işgal eden İngilizlerin orada yaptıklarına bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. 'Akkâd, böylesi bir süreçte Türk milletinin makûs talihini terse çeviren faktörü, Mustafa Kemal'in her yönden aklî olgunluğa erişmiş olmasıyla açıklamaktadır. Ona göre Mustafa Kemal, bu vasfıyla sağlam esaslar üzere kurduğu, uzun vadeli gayeler güttüğü ve sistematiğini oluşturduğu bir işe girişmiştir. Öyle olmasaydı (düşünmeden, iyice tartmadan hemen işe atılan bir yapıda olsaydı), İngilizler onu çabucak fark eder, zaman geçirmeden tutuklar ve neticede bu kadar önemli bir görev yerine getirilmemiş olurdu. Bunun yanında o, *İttihat ve Terakki Partisi'nin* üyesi olmasına karşın teorik ve pratik aklın her ikisine birden sahip olmasıyla adı geçen partinin diğer üyeleri gibi macera peşinde koşmamış, dolayısıyla gözlerden uzak kalıp doğru zamanda ortaya çıkmıştır.

'Akkâd, Mustafa Kemal'in çok yönlü aklî bir yapıya sahip olmasının, onda matematik, edebiyat, komutanlık, idarecilik gibi birçok kabiliyetin ortaya çıkmasına katkı yaptığını belirtmektedir.

Onun, kahraman olarak nitelediği Mustafa Kemal yaptıklarıyla, zamanlaması iyi belirlenmiş hamleleriyle, olaylar karşısında duruşuyla

²³⁶ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 195-200.

ve söylemleriyle güçlü bir komutan, deneyimli bir idareci, basiretli bir siyasetçi, samimî bir vatanperver, anlaşılır bir hatip ve münevver bir kişiliktir. ‘Akkâd, onunla ilgili bu tanımlamalarını teyit eden çeşitli aktarımlarda bulunup askerî bir dahi olarak görülen Napolyan Bonapart ile mukayesesini yapmakta ve sonrasında ikisinin buldukları koşullar itibarıyla göz önünde bulun-durulunca Mustafa Kemal’in ona oranla daha üstün vasıflara haiz olduğunun görüleceğini söylemektedir.

Yazar, Mustafa Kemal’in yaşadığı zor şartların, yüzünde izler bıraktığını; ancak bununla beraber yüzünde, bazen bir çocuk masumiyetinin ve bu masumiyetin oluşturduğu tebessümün okunduğunu ifade etmektedir.²³⁷ Bu çerçevede ‘Akkâd, ona dair daha önceki nitelermelerinde söylediği: *Bütün ömrünü, bir çocuk gibi yaşamıştır* ifadesinin, onun yaşam için zorunlu bir ilke olarak görülen: *Kendi yaşamı için gerekli olanı alıp gerisini terk etme* ilkesini göz ardı ettiği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Aynı şekilde bu ifadesinin M. Kemal’in hayat boyu edindiği tecrübeyle kendi sınırlarını bilmek (ki bu, çocukluğun zıttı olan olgunluktur) yerine adeta kendini, deneyim doyumsuzluğunun akıntısına bırakıp sürekli olarak kendi sınırlarını zorladığı şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²³⁸

1.2.2. Mahatma Gandhi (1869-1948)

20. yüzyılın iki önemli figürünün (Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi) lider kişiliklerini oluşturan unsurlar göz önünde bulundurulduğunda paydaşları olan vatan-perverlik dışında aralarında zıtlıklar üzerine kurulu bir bağ olduğunu ifade eden ‘Akkâd, bu düşüncesini destekleyen tespitlerine yer vermektedir.²³⁹ Bu bağlamda birisinin cesaret, diğerinin fedakârlık simgesi; birinin güç, diğerinin güç

²³⁷ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 157-162.

²³⁸ ‘Akkâd, *Fusûl*, s.166-168.

²³⁹ Hint lider Mahatma Gandhi (Mohandas Karamçand), 1869’da Porbandar’da doğmuş, 1948’de Delhi’de vefat etmiştir. Büyük Larousse, “*Gandhi*”, Milliyet, İstanbul t.y., IX, 4392.

adına her şeyi terk ediş sembolü; yine birinin kahramanlık, diğersinin elçilik/velilik simgesi olduğunu belirtmektedir.

Hint ve Türk milletleri hakkında çeşitli mukayeselere yer verdikten sonra bu iki liderin kişilik yapılarının, içinde yetiştikleri milletlerin tabiatlarının bir sonucu olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda onlardan birisinin duyusal olana diğersinin, içsel olana daha yatkın olduğuna dair değerlendirmede bulunmaktadır. Bu iki liderin yetiştikleri sosyokültürel çevrenin farklılıklarına dikkat çektikten sonra M. Gandhi'nin karakterinin onun liderliği ve mücadele yöntemine olan etkisine değinmektedir. Daha sonra yazar Hint toplumunun genel niteliklerine, bu toplumun geçmiş yaşantılarının toplumsal hafızadaki yerine ve çağ itibarıyla yaşananların toplumdaki yansımalarına yer vermektedir. Ardından bu olgulardan hareketle onun karakter ve mücadele yönteminin toplumsal karşılığının olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Gandhi'nin, toplumsal ve siyasal hareketleri sürükleyen kimselerdeki gibi güçlü bir kimliğinin ve sert bir mizacının olmadığını, aksine onun peygamber ve züht hayatı yaşayanlarda bulunan bir ahlakî yapıda olduğunu söylemektedir. Ona dair tasvirlerde bulunan 'Akkâd, onun zayıf ve ince bir bedeninin, yumuşak dokulu sesinin, halim selimliğin göstergesi olan bakışlarının ve küçük bir çocuk görünümündeki fiziksel edasının olduğunu belirtmektedir. Onun mücadelesine katkısını göstermek üzere bu yapısına yer verdikten sonra el 'Akkâd, onun bu yapısıyla mücadelesinin her iki cephesinde yer alanların (dost-düşman/Hint-İngiliz) ilgisine mazhar olduğuna dikkat çekmektedir. Aynı şekilde bir münzevi/zahit gibi yaşama şeklinin, onun etkinliğini arttırdığını, yaşadığı toplumda liderlik potansiyeline sahip kimselerin kıskançlık vb. nedenlerle ona karşı çıkma yerine onu benimseme ve itaât etme eğilimine girdiğini söylemektedir.

Onun liderlik vasfını bir yönüyle kendi koşullarıyla sınırlı olarak görmek gerektiğine vurgu yapan 'Akkâd, onun üstlendiği görevde

başarılı olmasını sağlayan temel etkenin, onda en üst düzeyde bulunan inancı ve samimiyeti olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede bu iki vasfının, içinde yaşadığı toplum için son derece önemli vasıflar olduğuna değinmektedir. Taşındığı bu iki vasfın toplumsal algıdaki yansımalarının bilinmesi için kendi toplumu tarafından *bârâm-âtmâ/tanrısal ruhtan* sonra en üst mertebeyi ifade eden *mâh-âtmâ/elçi-yüce ruh* lakabının ona verilmesine temas etmektedir. Onun, yukarda değinilen ruhî haletinin düşmanları olan İngilizler dâhil birçok kesimce takdir gördüğünü ifade etmektedir.

Son olarak da Gandi ile ilgili yapılan eleştirilerin kritiğini yapan ‘Akkâd, bu eleştirilerin yanlış algılama mahsulü olabileceğini söylemektedir. Onun bir tür pasif direniş olarak değerlendirilebilecek tavrının Hint kültür ve geleneğinin ondaki yansımaları olduğunu, yoksa içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulma adına aldatmaya yönelik bir davranış şekli olmadığını ifade etmektedir²⁴⁰

1.2.3. Niccolo di Bernado dei Machiavelli (1469-1527 m.)

‘Akkâd, İtalyan siyaset bilimcisi Machiavelli’nin²⁴¹ *el-Emîr*²⁴² adlı kitabında İtalyan sanatçı Leonardo da Vinci ile aralarında geçen diyalogdan yaptığı alıntıyla Machiavelli’nin siyaset felsefesi hakkında fikir oluşturmaya çalışmaktadır. Bu diyalogdan yola çıkarak Machiavelli’nin: *Amaca ulaştırın her araç mübahdır* düşüncesine sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra o, bu diyalogun, Machiavelli’nin İtalyanların birliğini sağlayacak kimse olarak gördüğü Cesare Borgiva’nın Tanrı tarafından seçilmiş bir kahraman olduğu ve bu yüzden onun amacını gerçekleştirmesi için her türlü tasarruf yetkisinin bulunduğu kanısında olduğunu göstermektedir. ‘Akkâd, ardından yaptığı alıntıdan hareketle Machiavelli’nin C. Borgiva ile ilgili bu kanısına

²⁴⁰ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 163-172.

²⁴¹ Niccolo di Bernado Machiavelli (1469-1527), bireyden ve bireyin çıkarları peşinde koşan bir varlık olmasından hareketle politika bilimini kuran tipik bir filozofur. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yay., Ankara 2012, s.421-424.

²⁴² Kitabın ismi Türkçeye *Prens-Hükümdar* şeklinde çevrilmiştir.

rağmen Borgiva'nın onun dehasını, siyaset bilimiyle ilgili teorilerini takdir ettiğini ancak Borgiva'nın, onun bu teorik bilgisini kendi şahsında uygulamaya koyamamasından ötürü onu eğlence ve alay konusu edindiğini söylemektedir.

İyi kalpli ve vatanperver bir birey olarak nitelediği Machiavelli'nin gerek kendi çağdaşı olan gerekse de sonraki dönemlerde yaşamış olan yönetici ve komutanların ilgisine mazhar olmadığını ve bu yüzden ondan yararlanmaya çalışmadıklarını belirtmektedir. Fakat onun, sözü edilen zümreler dışında ilgi ve okuyucu bulduğuna değinmektedir.

Aktif siyaset içerisinde de yer alan Machiavelli'nin siyasî yaşamdan yorulunca çerçevesini dostlarının ve arkadaşlarının oluşturduğu bir alana çekilip kalan yaşamını öylece sürdürdüğünü dile getirmektedir. 'Akkâd, onun *Emîr* isimli eserinin talimi veya okunmasıyla herhangi bir yöneticinin iyiden kötüye yöneldiği veya onun etkisiyle zulme başvurduğu düşüncesine katılmadığını vurgulamaktadır. Bu yüzden kendisinden sonraki İtalyan tarihinde, yöneticilerden kaynaklanan haksızlıklardan onun sorumlu tutulamayacağını ifade etmektedir.²⁴³

1.2.4. Sa'd Zağlûl (1860-1927)

Mısırlı yazar ve siyasetçi *Sa'd Zağlûl*²⁴⁴ *Haftası* münasebetiyle ele aldığı makalede 'Akkâd, onu deneyimli siyasetçi, büyük lider vs. şeklinde niteledikten sonra onun edebiyata dair tutumu üzerinde durmaktadır. Onu, edebiyatta Muhammed Abduh ile birlikte yenilik hareketinin öncüsü olarak görmektedir.

²⁴³ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 155-160.

²⁴⁴ Sa'd Zağlûl, 1860 yılında Mısır'da doğup 1927 yılında orada vefat eden, "Vefd Partisi" liderliği, Eğitim bakanlığı ve Meclis başkanlığı gibi görevlerde bulunarak yaşadığı dönem itibarıyla Mısır siyasetinde aktif rol alan önemli simalardan biridir. 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, *Sa'd Zağlûl ze 'îmu'-sevve*, Hindâvî, Kahire 2012, s. 9-10.

Parçacı yaklaşımla ele alınan metinler, bütüncül olarak değerlendirildiğinde, onlarda fikri dağınıklık ve anlamsızlık hâkim olmaktadır. “*Îcâz*” kaygısıyla kaleme alınmış herhangi bir metnin hem yazım sürecinde hem de okuyucu tarafından okunup anlaşılması sürecinde zaman kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle kaleme alınacak bir metinde “*itnâb*”ın takip edilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca yazım esnasında kullanılan söz sanatları, metindeki özden yüz çevirecek düzeyde olmamalıdır. Sözelimi metinde yapılacak bir “*istiâre*” sanatı, muhataba meramı açıklama ve bu meramı muhatapta yerleşik hale getirme rolünü aşır sözün ana unsuru olacak düzeye çıkmamalıdır. Sa’d Zağlûl’un edebiyata bakışına bu minval üzere yer veren ‘Akkâd, onun hikmet içerikli şiir dışında şiiri sevmediğini de belirtmektedir.

‘Akkâd, devrinin önemli siyasetçilerinden olan Sa’d Zağlûl’un edebiyata dair vukufiyetinin aslında edebiyat dışında ziraat, ticaret gibi birçok alanda da ortaya çıkan tipik bir özelliği olduğunu söylemektedir.²⁴⁵

1.3. Sanatçılar

1.3.1. Ludwig van Beethoven (1770-1827)

‘Akkâd, Beethoven’in²⁴⁶ tasvir edildiği resimlerdeki yakışıklı ve cana yakın kişilikten çok farklı bir görünüme sahip olduğunu belirtip bu çerçevede onun dikkat çeken bazı fiziksel ve psikolojik niteliklerinden söz etmektedir. Sözelimi fiziksel olarak onun uzun boylu, geniş omuzlu, çatık kaşlı ve bir güreşçiyi andıran bir bedene sahip olduğunu söylerken öte yandan psikolojik olarak sert mizaçlı, asık suratlı, karamsar ve içine kapanık bir kişiliğe sahip olduğunu söylemektedir. Bu ruh haline sahip olmasının arka planında da yetiştiği olumsuz aile ortamının olduğunu değerlendirmektedir. Bununla birlikte mesleğine aşırı düşkünlüğünden

245 ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne l-kutub*, s.186-191.

246 Alman besteci, müzisyen Ludwig van Beethoven 1770 yılın’da Bonn’da doğmuş, 1827 yılında Viyana’da vefat etmiştir. Meydan Larousse, “*Beethoven*”, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., II, 241.

ötürü kendisinin de ailesini ihmal ettiği ve bu yüzden ailesiyle geçim problemlerini yaşadığını ifade etmektedir. Edibimiz onun dinî değerlerine bağlı olmasına karşın bazı olaylardan hareketle bu konuda çeşitli ithamlara maruz kaldığını belirtip ardından bu ithamlara yol açan olaylara yer vermektedir.

‘Akkâd, mizahî bir yapıda gördüğü Beethoven’in bu yapısının doğal bir sonucu olan latife ve nüktelerinin, işitme problemi yaşamasıyla birlikte iğneleyici bir hal almasından bazıları tarafından kindar bir yapıda görülmesine neden olduğunu aktar-maktadır.

Çağdaş sanatçıların çoğu için bazen bir kadın sohbeti, bazen içki sofrası, bazen spor yapma vs. ilham kaynağı olurken Beethoven’in ise en nadide eserlerini, sert rüzgârların estiği ve aynı zamanda da bol miktarda yağmurun yağdığı anlarda dışarı çıkarak böylesi bir atmosferden ilham almakla oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu doğal atmosferi yakalayamadığı durumlarda ise çöl, orman ve dağ gibi تنها yerlere çıkıp sessizliğe bürünerek bestelerini oluşturmaya çalıştığını belirtmektedir.²⁴⁷

1.3.2. Peter Paul Rubens (1577-1640)

‘Akkâd, siyasetçi ve sanatçı olarak vasıflandırdığı Peter Paul Rubens’in²⁴⁸ ilk olarak onun bu iki vasfının ortaya çıkmasına zemin teşkil eden hayat serüveninin (eğitim süreci, sanata yönelmesi, bu yöneliminin onu İtalya’ya sürüklemesi, elde ettiği başarısının onu yöneticilerle buluşturması gibi) belli başlı olaylarına değinmektedir.

Yazar, Rubens’in sanatçı kimliğinin oluşmasını hazırlayan söz konusu edilen olaylara değindikten sonar onun, sanatının temalarında gerçekçiliği ön planda tuttuğunu ancak annesinin vefat etmesiyle sanatına bir parça duygusallık yansımaya başladığını ifade etmektedir.

²⁴⁷ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne ‘l-kutub*, s. 75-80.

²⁴⁸ Belçika’nın Anvers şehrinde 1577 yılında dünyaya gelen Flaman kökenli ressam Peter Paul Rubens, 1640 yılında vefat etmiştir. Meydan Larouse, “*Rubens*”, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., X, 731.

Onun sanatında var olduğunu belirttiği gerçekçi temanın hâkim renk oluşuna vurgu yapmak üzere *Paris'in hükmü* isimli tablosuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu çerçevede bu tablosunun mitolojik arka planını aktarmaktadır. Buradan hareketle bu tablonun, duygu ve hayal unsurlarının egemen olduğu bir zeminin olmasına karşın Rubens'in bu tablosunda bunlardan kaçınarak hayatın gerçekliğine uygun tasvirlerde bulunduğunu söylemektedir. Rubens'in sanatı hakkında bu yorumları yapan ‘Akkâd, onun sanatına yön veren belirleyici merkezin kalp değil, akıl olduğu çıkarımında bulunmaktadır.

Rubens'in sanata dair işaret edilen tutumuna yer verdikten sonra ise sanatına tema edindiği şeylere temas etmektedir. Bu bağlamda onun sanatında inceliği ve zarafeti yansıtan unsurlar yerine, iriliği ve ihtişamı konu edinen unsurlar kullandığına ve sanat için çorak arazi olarak gördüğü dinî tasvirler içeren çizimlerde bulunduğuna dikkat çekmektedir.²⁴⁹

1.3.3. George Romney (1734-1802)

Romney'in²⁵⁰ *Lady Hamilton* portresiyle hafızalara kazındığını ve aynı zamanda bu portreyi de hafızalara kazdığını vurguladıktan sonra ‘Akkâd, onun diğer tüm üstün yeteneklilerde de olduğu gibi bu sanatsal yönünü bilmediğini, bundan dolayı hayatının ilk dönemlerinde resim ile müzik sanatları arasında git-gel yaşadığını belirtmektedir. Geçim kaynağı olarak yöneldiği portre sanatında zamanla zirveye çıktığını, ciddi gelir elde etmenin yanı sıra, sanat dünyasında kışkanılacak bir üne kavuştuğunu kayda geçmektedir.

‘Akkâd, portrelerini çizdirmek üzere yanına gelenlerin, portrelerinin çiziminde yaptığı kamuflejlarla sahte bir güzellik türettiği şeklinde eleştirilere maruz kaldığını ancak yapılan bu eleştirilerin doğruyu yansıtamadığını değerlendirmektedir. Yazar, hata olarak

²⁴⁹ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne 'l-kutub*, s. 140-145.

²⁵⁰ İngiliz ressam George Romney, 1734'te Dalton'da doğup 1802'de Kendal'da vefat etmiştir. Meydan Larousse, “*Romney*”, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., X, 683.

gördüğü bu eleştirileri ise onun kendisine esin kaynağı olan bazı kimselerin portrelerinde, mitolojik unsurlar kullanmakla kendine özgü bir sanatsal tutum geliştirdiği olgusunun göz ardı edilmesine bağlamaktadır.

G. Romney'in çizimlerinin niteliği hakkında değerlendirmelerde de bulunan 'Akkâd, onun portrelerine konu ettiği kimselerin yüz hatlarındaki çizgileri yakalaması bakımından çağdaşlarını aşan bir sanatçı kişilik olduğuna dikkat çekerken buna karşın onun, bu çizimlerini renklendirmede aynı başarıyı yakalayamadığını söylemektedir.

'Akkâd, G. Romney'in sanatçı kişiliğine dair bu yorumlarda bulduktan sonra onun hayat hikayesinin önemli kilo metre taşlarına değinip ardından Romney'in İtalya ve Fransa'ya yaptığı gezilerinin, onu sanatının zirvesine taşıdığını ve sanat sürecinin tam da bu safhasında, 1782 yılında tanıştığı *Emma Hamilton*'a ait çizimleriyle asıl şöhretine ulaştığını belirtmektedir.²⁵¹

2. SOSYOLOJİK TEMALAR

Burada işlenen tema örnekleri, içerik bakımından sosyal yönünün diğer yönlerine nispetle ağır bastığı şeklinde değerlendirilmesinden bu ana başlık adıyla sınıflandırılmıştır. Yoksa temaların içeriğinde yer alan diğer boyutlara bakılarak diğer bazı ana başlıklarla da ilişkilendirilebilir. Örneğin, "güven/güvenme" diye başlıklaştırılan ahlakî tema esasında psikolojik bir tema iken bu tema yazarın ilgili makalesinde işlenilirken daha çok sosyal boyutuyla ele alındığından "sosyolojik tema" başlığıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra örnek tema bağlamında içeriklerine genel olarak değinilmeye çalışılacak bu başlığa kaynaklık teşkil eden makaleler, konu odaklı olmaları itibarıyla Arap edebiyatında *el-makâletü'l-mevdû'iyye* diye ifade edilen makale türünün örneklerini oluşturmaktadırlar.

2.1. Kadın

²⁵¹ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 177-181.

‘Akkâd, gerek fiziksel gerekse de ruhsal nitelikler bakımından bazı erkek ve kadınların birbirlerini andırdıklarından söz etmektedir.²⁵² Ayrıca Şark’ın kadın; itaât etme, verileni alma, güven verme vs. için yaratıldığı algısında aşırı kaçtığını, Garb’ında bu algıların tümünü reddederek aşırıya kaçtığını ifade eden ‘Akkâd, asıl olması gerekenin ise bu iki tutum arasında orta yolu bulmak olduğunu söylemektedir.²⁵³

2.1.1. Kadının Aydınlanması

Mısır toplumunun kalkındırılması ile Mısır kadınının kalkındırılması arasındaki ilişkiyi tahlil ettiği, aralarındaki sebep-sonuç bağımlı ortaya koymaya çalıştığı makalesinde ‘Akkâd, ilk önce bu düşüncesine mülhem olan kız çocuklarından oluşan bir kortej ile ilgili bir anısını anlatmaktadır. Bu anısında, söz ettiği kortejdeki küçük kız çocuklarında gözlemediği ruh halinin Mısır toplumunun geleceği için önemine değinmektedir. Bu gözleminden yola çıkarak anneleri, bu ruh haline sahip kimselerin oluşturduğu bir toplumun, geleceği inşa edilmekte olan bir toplum olduğu çıkarımında bulunmaktadır. Bu düşüncesini temellendirme çerçevesinde sevginin/aşkın, insan davranışları üzerindeki etkisine ve bu duygunun kişi üzerinde bir tür hipnoz etkisi oluşturduğuna değinmektedir. ‘Akkâd, sevginin bir türü olan karşı cinsi sevme (kadının erkeği sevmesi), onun bünyesinde var olan bütün duygu ve düşünceleri ortaya çıkararak bir güç olduğunu belirtmekte ve bu gücün, herhangi bir toplum üzerinde etkisinin görülmemesi koşulunda o toplumda kadının bilgisiz bırakıldığı sonucuna varılacağını belirtmektedir. Bu düşüncesinin çerçevesini, belirlemek üzere tahlil ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Şöyle ki; erkeği harekete geçirecek olan kalbindeki kadın sevgisidir. Onun asaletiyle erkeğin, duygu ve düşünce boyutunda değişim, dönüşüm meydana gelecektir. Bu yüzden kadının hürriyeti tatması, tanınması önem arz etmektedir. Hürriyeti tadan bir kadını, erkeklerde olduğu gibi çeşitli

²⁵² ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 17.

²⁵³ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 18-19.

kaygılar, onu herhangi bir düşüncesinden alıkoymaz. Dolayısıyla kalkınmanın temel unsuru olan hürriyet, kadın vasıtasıyla topluma aşılır ve bu aşılamayla toplum kalkındırılır.

‘Akkâd, bu bakış açısını teyit etmek üzere kadın erkek arasındaki farklılıklara yer vermekte, diğer bazı toplumlarda kadınları yaşam alanlarına çekmek üzere yapılan önerilere yer vermektedir. Bu önerilerinden sonra Mısır toplumunda geleneksel anlayışa sahip bazı kimselerin bu düşüncesine, tepkisel yaklaşımlarının olabileceğini söyleyip geleneksel anlayış kaynaklı olarak değerlendirdiği muhtemel tepkisel yaklaşımların eleştirisini yapmaktadır.²⁵⁴

2.2. Ahlak

2.2.1. Cimrilik

Abbasî halifelerinden Hârûn er-Reşîd’in hışmına uğrayan Bermekî ailesinden Yahyâ el-Bermekî’ye anlattığını söylediği, cimri kimsenin tasvir edilip ilginçliklerine yer verildiği ve alaycı bir üslûbun kullanıldığı bir hikâyeyi aktararak başladığı makalesine, bu ahlakî yapıya dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Cimriliği, aşırı mal sevgisi olarak tanımlamanın eksik bir tanımlama olduğuna değindikten sonra aralarında bir ilişki bulunmasına karşın ikisinin özünde aynı şeyler olmadığını ve aralarındaki ilişkinin ise ilim ile kâğıt, cesaret ile kılıç, zaman ile saat arasındaki ilişki türüne benzer bir ilişki türü olduğu yorumunu yapmaktadır. Bu ilişki şeklini de bazen amaca dönüşen araç olarak nitelemektedir.

Cimriliğin, bireyin yapısını bir bütün olarak bozan, düşünme gücünü örten korkaklık gibi birçok kötü vasfı barındıran bir nitelik olarak gördüğünü aktarmaktadır. Böyle bir vasma haiz varlıklı kimselerin, barbar toplumlarda kendilerine neredeyse yaşam hakkı tanınmadığına dikkat çekip bu kimselerin, malı ve varlık edinmeyi yaşamla

²⁵⁴ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 129-134.

özdeşleştiren bugünün medeniyetinde hemen hemen her yargının, değerin belirleyici konumuna getirildiğini belirtmektedir.²⁵⁵

Cimriliğe müptela olan kimse ile davranışları itibarıyla kendi türü arasında anormal olarak görülen herhangi bir hayvanla aralarında zıtlıkları barındırma²⁵⁶ bağlamında benzerlik kuran ‘Akkâd, benzerliğin her iki tarafında yer alan fertlerin bu yönleriyle görülmeye, incelemeye konu edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2.2.2. Güven/Güvenme

‘Akkâd, güven/güvenme kelimesinden anlaşılması gereken şeyin ne olduğunu sorgulamaktadır. O, güven/güvenme ile ifade edilenin, insanoğlunun fitratında yerleştirilen en hayırlı şey veya ondan umulan bir beklenti olması takdirinde, bir davranış şekli olarak bu ahlakî tutum, kendisine herhangi bir müdahale imkânımızın veya kaçınma şansımızın olamayacağı bir durum olmasından üzerinde konuşulup tartışılmasının gerekmediğini söylemektedir. Ancak eğer bu kelimeyle ifade edilenin, kendilerine muhatap olduğumuz, iç içe yaşadığımız insanlara güvenmenin gerekliliği ise bu konuda değinilmesi gereken noktaların bulunduğunu söylemektedir.

Bu çerçevede (insanlara güvenme ve riskleri) ilk önce insanların, iyi ve kötü olmak üzere iki gruptan oluştuğunu hatırlatmaktadır. Güvenmenin doğuracağı risk noktasında insanların kötü diye anılanların-kötü olarak anılmaları, güvenilmemelerine yol açacağından- risk bağlamında sorun teşkil etmediklerini belirtmektedir. Ardından insanların kötü olarak görülenlerin karşısında yer alan iyiler grubunun da kendi içinde pasif iyi ve aktif iyi olmak üzere ikiye ayrıldığına değinmektedir. Pasif iyi diye nitelendirdiği kimselerin de kötülüğü bilmediği veya kötülüğe güç yetiremediği için iyi olmalarından

²⁵⁵ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 183-190.

²⁵⁶ Varlık sahibiyken yokluk yaşayan bir cimri ile otlak veya meradayken herhangi bir şey yememesinden bitkin düşen hayvan, koşullarıyla tezat teşkil etmektedirler. Bu çerçevede aralarında bir benzerlik bulunmaktadır.

güven/güvenme konusunda risk oluşturmadıklarına dikkat çekip güven konusunda risk barındıran kimselerin, aktif iyi olarak nitelediği kimseler olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesini de aktif iyilerin, kendileriyle mücadele içerisindeki ruh hallerinin bir sonucu olarak mücadelesinde yenik düşme olasılığında kendisine güvenene, bu durumun yansıması olabileceğiyle temellendirmesini yapmaya çalışmaktadır.²⁵⁷

2.3. Milliyetçilik

Milliyetçilik, ümmetçilik olgularının yakın dönemde, Fransız ihtilalıyla ortaya çıkan olgular olduğu iddiasının doğru olmadığını, geçmişini çok eskilere dayanan kabilecilik, ırkçılık, dil hizipçiliği, dinî tarafgirlik gibi olguların da özü itibarıyla milliyetçilik olgusuyla aynı şeyi ifade ettiğini söylemektedir. Ancak milliyetçilik ve ümmetçilik olgularının 1. Dünya Savaşı'ndan sonra daha fazla yaygınlık kazandığı düşüncesinin inkâr edilmez bir vakıa olduğunu belirtmektedir.

‘Akkâd, ümmetçilik fikrinin savunucusu olarak takdim ettiği yakın dönem tarihçisi, İngiliz kökenli R. Moyer’in milliyetçiliği oluşturan bağlar ile ilgili sorgulamasına yer vermektedir. R. Moyer’den aktarılan bu sorgulamada, coğrafi birliktelik, köken birliği, dil ve din birliği gibi bağlar tek tek ele alınmaktadır. Bunların tümünün, bir yönüyle birlikteliğin oluşmasına katkı sağladığı, öte yandan tarihsel ve sosyal realite göz önünde bulundurulduğunda bu bağların, bazen birlikteliğin bozulmasına neden olduğu, bazen de bu bağların yokluğunda da birlikteliklerin oluştuğu tespitlerini yapılmaktadır. Bu tespitlerden hareketle sayılan bağların, birlikteliklerin oluşturulmasında etkilerinin vazgeçilmez bağlar olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu çıkarımından sonra R. Moyer: “*O halde birliktelik için varlığı kaçınılmaz, zorunlu etken nedir?*” sorusunu sorarak sorgulamasında nihaî olarak hedeflediği sonuca: “*Tarihsel mirasta ortaklığa, üzüntü ve sevinçte ortak hafızaya sahip olmaktır.*” cevabıyla ulaşmaya çalışır.²⁵⁸

²⁵⁷ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 49-50.

²⁵⁸ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 205-210.

‘Akkâd, onu bu tahlillerinde samimî olmamakla eleştirmekte ve onun bu söylemleriyle farklı din, dillere sahip milletlerin yaşadığı geniş coğrafyalara yayılmış İngiliz imparatorluğu için fikrî zemin oluşturmayı hedeflediğini söylemektedir. Milliyetçiliği oluşturan unsurlar, onun takip ettiği yöntem üzere eleştiri konusu yapılabileceğini ancak her insanî davranışta (bencilliğin birçok kötü davranışa kaynaklık edebileceği gibi, birçok iyi davranışa da kaynaklık edebileceği örneklendirmesiyle) çift yönlülük olduğuna dikkat çekerek bu minval üzere yapılan eleştirinin doğru bir eleştiri şekli olmadığını vurgulamaktadır. Milliyetçiliğin, tarafgirliğin kişiyi hak ve görevler konusunda sorumluluk altına soktuğunu, bu sorumluluk bilincinin oluşmasıyla da toplumda yükselmenin, yücelmenin meydana geleceğini ifade etmektedir. Ümmetçilikte de kalkınma beklentisi, fertlerin tümüne yansımaları koşuluyla aynı sonucu doğuracağını ve koşulun gerçekleşmesi takdirinde milliyetçilikle çelişmediğine işaret etmektedir.²⁵⁹

2.4. Fikir Hürriyeti

Mısır’ın koruma refleksi ve ölümsüz kılma içgüdüleri olan bir yurt olduğunu ve bu yüzden onda her şeyin, dünü ve bugünü birleştiren bir tarz üzere devam ettiğini belirtmektedir. Bu fikrini Mısır’ın tarihinden ve sosyolojik yapısından örnekler vererek ortaya koyduktan sonra Mısır’ın en çok ihtiyaç duyduğu şeyin yenilik olduğunu söylemekte bunun da fikir hürriyeti ile mümkün olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda Selâme Mûsâ’nın *Huriyyetü’l-fıkr ve ebtâluhâ fi’t-târîh* isimli kitabına takdir çerçevesinde değinmekle beraber fikir hürriyeti sadedinde dile getirdiği bazı taleplerini, imkânsız talep olarak niteleyip eleştiri getirmektedir. İnsanı mücadele alanına sürükleyen etkenin fikir olduğu ancak fikir uğruna verilen her mücadelenin fikir hürriyeti için verilen mücadele olarak ele alınmaması gerektiğini, çünkü çoğu zaman bu mücadeleler geçmişten kalma bir fikri koruma adına olabileceğine dikkat çekmektedir.

²⁵⁹ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub.*, s. 211-215.

Kanun ve cezalandırmanın fikrî donukluğa sebep olduğu zannının yanlış olduğunu, bir inancın gücünü kırarak şeyin ancak başka bir inanç olduğu gibi fikri donukluğa sebep olan şeyin ancak başka bir fikir olduğunu ifade etmektedir. Donukluk veya gericilik çizgisinde görünmeme adına eskiye karşı yeni olan her şeyi veya Avrupa kökenli olan her düşünce ve uygulamayı savunma da fikir hürriyetinin önünde duran başka tür bir engel olduğundan söz etmektedir.²⁶⁰

2.5. İntihar

‘Akkâd, intiharın son dönemlerde artan toplumsal bir olgu olduğundan söz ettikten sonra intihar ile ilgili olarak özellikle Yunan ve Roma kültür havuzunda yetişen bazı düşünürlerin, intihara dair pozitif tutumlarından örnekler sunup devamında dinlerin ve çağdaş yönelimlerin intihara karşı negatif tutumlarına rağmen intihar vakıalarının neden meydana geldiğini ve arttığını sorgulamaktadır. Sonuç olarak intihar eğiliminin arttığını, günün insanının ağır koşullar ve olumsuz yaşantılar karşısında maruz kaldığı ruhsal dirençsizliğine ve sabırsızlığına bağlamakta ve bu sosyal hastalığın çözümünün de ilacını barındıran hastalık gibi yine bu ruhsal durumda saklı olduğunu dile getirmektedir.²⁶¹

2.6. Sportif Oyunlar

Yazar, bireylerin psikolojik yapılarına katkılarından dolayı sportif oyunlara olan ihtiyacın tartışmaya konu edilmeyecek derecede önemli bir sosyal realite olduğundan söz etmektedir. ‘Akkâd, sanılanın aksine sportif faaliyetlerin, bedenden önce bireyin ruhsal ve aklî yönüne katkı sağladığına işaret etmekte ve bunun bir sonucu olarak neredeyse bütün gelişmiş ve başarılı toplumlarda bedensel aktivitelere önem verildiğine vurgu yapmaktadır.

²⁶⁰ el-‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 89-93.

²⁶¹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 30-34.

Bir insanın hayat belirtisi olarak tecrübe ettiği ilk şeyin hareket ve güç kullanımını olduğu tespitinde bulunup bu tespitinden yola çıkarak bu tür aktivitelerin, esasında insan tabiatının gereği olduğuna vurgu yapmaktadır. ‘Akkâd, bedensel faaliyetlere yönelme-menin arka planında tembelliğin, tehlikelere atılmama gibi nedenlerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yanlış algıları da bedensel faaliyetlere yönelmemenin sebepleri arasında görmekte ve toplumun bazı kesimlerinde tehlikeli, riskli işlere atılmanın bir tür delilik, saçmalık olarak görülmesinin bu yanlış algıyı oluşturduğuna ve temel problemin de bu algıdan kaynaklandığına değinmektedir. Bu yanlış algıyı aşma adına bugün kolay, bilindik, faydalı, zararlı vs. şeklinde nitelendirilen birçok şeyin esasında geçmişte yaşamış toplumların bazı bireylerinin riski, tehlikeyi göze alıp maceraya atılması sonucu bu nitelemeleri ortaya çıkardığını söyleyip bu söyleminin tahlilini yapmakta ve buna dair çeşitli örnekler yer vermektedir.²⁶²

3.PSİKOLOJİK TEMALAR

Önceki ana başlıkta da ifade edildiği gibi, ana başlık-alt başlık ilişkilendirilmesinde, alt başlıkta işlenen temada vurgu yapılan boyut esas alınmıştır. Burada da ele alınan temalarda asıl vurgu, temaların psikolojik boyutu üzerinedir. Örneğin, “zerafet/şıklık” başlığında yazar, bireyin davranış kalıplarından biri olarak ele alıp işlediği “zerafet/şıklık” temasında bu kalıp davranışın psikolojik boyutu üzerine eğilmiştir. Bu yüzden bu başlık, “Psikolojik Temalar” ana başlığıyla ilişkilendirilmiştir.

3.1. Umut

“Umut, hayatın doğası; dahası diğer bir isimdir. Hayat, sahibinin kastı olmaksızın gerçekleşen umuttan başka bir şey değildir. Her canlının kalbinin derinliklerinde bir beklenti saklıdır. Bu beklenti, onu çekindiği şeye karşı atılmaya, başarısızlığa karşı başarıya uzanmaya, karmaşaya karşı düzene sevk eder. Öyleki bu beklenti, onun önüne geçer,

²⁶² ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 42-44.

arkasından itekler, sonuçta taşıyıcısını umuda sürükler.” ‘Akkâd, umut hakkında bu değerlendirmelerde bulunduktan sonra toprak altına atılan bir tohumun, bütün olumsuz koşullara rağmen yaşama uzanan serüvenini hikâye etmektedir. Bu hikâyeyle tohumun yaşama tutunma umudunun sonucu, insanoğlunun açlığa maruz kalıp ölmeye mahkûm olmadığını vurgulayarak aynı şekilde insanoğlunun da taşıyacağı umutla yaşama tutunup yaşamdaki engellerin üstesinden geleceğine dikkat çekmektedir.

Umudun, insanın vazgeçilmezleri olan hava, su, ışık gibi olmazsa olmaz bir ihtiyaç olduğunu, belki de onlardan da büyük bir ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Umudun önemini vurgulamak üzere onun, insanın ölüm engellerini aşip daha öteye uzanmasını sağlayan, yaşanacak nimetlerin lezzetini daha gelmeden beklentisiyle yaşatan, hayatın birçok kapısını insana aralayan araç olduğu ve yine onun her tarafı doldurmasıyla ışık ve cemale ayna olan esir maddesi gibi bir ayna olduğu nitelendirmelerinde bulunmaktadır. Umuda yüklediği değeri vurgulamak üzere umutsuzluğun tıpkı acı ve azapla yoğrulmuş bir cehennem, umudun da nimetlerle bezenmiş bir cennet olduğu benzetmesinde bulunmaktadır.²⁶³

3.2. Alışkanlık

İnsanoğlunun hayata dair deneyiminin artmasıyla kendisine en zor gelen şeylerden birinin alışkanlıklarını değiştirmek olduğunu fark edeceğini hatta insanın, sevdiklerinin ölümünün de zamanla kendisinde alışkanlık haline gelen şeylerden koparılması sonucunu doğurmasaydı, onların ölümünün ona acı vermeyeceğini ifade etmektedir. Hayvanların da çevrelerindeki ölümü konusunda bu değişimi fark ettiklerini ancak bu fark etme kısa süreli olduğundan ölüm acısını pek hissetmediklerini ve bu yönleriyle insanlardan ayrıldıklarını belirtmektedir.

²⁶³ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 236-237.

‘Akkâd, insanoğlunun dil vasıtasıyla ölüm, hayat vs. gibi olguların mefhumlarını sınırlandırdığını ve bunun sonucu olarak kendisini etkileyecek bu tür olayların çerçevesinin daraltmış olmasıyla onlara aşına olduğu ve böylelikle teselli bulduğunu söylemektedir. Söz gelimi insan, etrafında bir ölüm vakıyasıyla karşılaştığında, birçok neticesini göz ardı ederek bu vakıayı sadece var olagelen bir olgu olarak görmesiyle teselli bulduğunu belirtmektedir.

Hayatın, bir bütün olarak alışkanlıklardan oluştuğunu ifade eden ‘Akkâd, insanın eski alışkanlıklarının, ona bazı kazanımlar sağladığından insanın, genelde yeni alışkanlıklar edinmede dirençli davranacağını, bunun sonucu olarak insanın önceki alışkanlıklarının bir tür esiri olacağını belirtmektedir. Onda oluşan bu ruh halinin, onun yenilik ve icada açılan yönünün körelmesine yol açtığından bu durumun onu, donuklaşan bir yaşam sürmeyle karşı karşıya bırakacağını vurgulamaktadır. Yeni alışkanlıklara kapı aralamının beraberinde hata yapma riskini de barındırdığını ancak olası olan bu hataların sonuç itibarıyla daha iyi bir deneyim edinmeye vesile olduğunu ifade etmektedir. Bu tür hataların, bu yönleriyle fazilet olarak görüldüklerine değinip bu düşüncesini teyit etmek için bazı örnekler vererek mukayeselerde bulunmaktadır.²⁶⁴

3.3. Teselli

‘Akkâd, Allah’ın en büyük nimetlerinden bir nimet ve hüznü bir ruh için bir tiryak diye tanımladığı tesellinin, hastalığın şifasını barındırması nevinden kişinin yaşadığı sıkıntılar karşısında ruhuna konulan bir ilaç olduğunu söyler. Yazar, bu değerlendirilmesinden sonra umut ile teselli arasındaki bağa değinir, ikisinin aynı bütünün iki parçası olduğuna dikkat çeker. O, tesellide tıpkı umutta olduğu gibi iki farklı tutum bulunduğunu ve bu tutumlardan doğru olanın, bir kimsenin kaybettiklerinin yerine daha iyilerini elde edeceğine olan inancını, ona

²⁶⁴ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 216-220.

aşıl原因 bir ruh hali olduğunu söyler. Tesellinin hayatta amaçlarına doğru yol almakta olan bir bireyin, umudunu kaybettiği anlarda onun yardımına yetişen bir tür psikolojik motivasyon olduğunu vurgular. Bununla birlikte daha da önemli olan noktanın, bir kimsenin görme yetisini kaybetme vs. gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya kaldığında böylesi durumlarda umut ona yarar sağlamazken, tesellinin bu durumlarda çok değerli bir psikolojik güç olduğuna işaret eder.

‘Akkâd, kendi yaşadığı sıkıntıya göğüs geremeyen bir kimsenin, başkasının yaşadığı herhangi bir sıkıntıya göğüs geremeyeceğine vurgu yaptıktan sonra insanın da zaten ihtiyaç duyduğu şeyin, herhangi bir kimsenin, onun yükünü yüklenmesi veya sıkıntısına göğüs germesi yerine, onun bu durumunu hissetmesi ve bu doğrultuda kendisini teselli etmesi olduğunu belirtir. Bununla birlikte derdi, hastalığı bizzat bir teselli kaynağı, bir arkadaş gibi gören ve herhangi bir sorun yaşayıp bu halini ciddiye almak yerine mizaha başvuran yapıdaki bireylerin gıpta edilecek kimseler olduğuna dikkat çekerek konuyu bitirir.²⁶⁵

3.4. Giyim Tarzı

‘Akkâd, her insanın giysisinin, onun ruh dünyasından bir şeyler taşıdığı, herhangi bir ferдин irade ve seçiminin yansıdığı bir elbise incelendiğinde o ferдин renk, şekil, düzen, his, deneyim, beklenti ve arzu vs. konularındaki tutumunu anlama fırsatı elde edileceğine dair çeşitli tahlillerde bulunmaktadır. Yaşadığı dönemde Avrupa’da bu minvalde birtakım değerlendirmeler yapıldığını ve bazı düşünürlerin yapı ve giyimden hangisinin bireyin ve toplumun iç dünyasını, daha iyi yansıttığı konusunda tartışmalarda bulunduğunu belirtip fikir sağlama adına bu tartışmalardan bazı örnekler sunmaktadır.

Giyim ile ahlak arasındaki bağa da değinen ‘Akkâd, cesaret, kararlılık, özgürlük vb. vasıflara sahip toplumların giysi türlerinin/tercihlerinin; tembellik, korkaklık, değersizlik vb. vasıflara

²⁶⁵ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 27-30.

sahip toplumların giysi türlerinden/tercihlerinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Giysi ya da örtünün şehveti, ilgiyi kestiği fikrine karşı çıkan ‘Akkâd, giysinin/örtünün bazen tam tersi bir işlev gördüğünü ifade etmekte ve bunun için birtakım aktarımlarda bulunmaktadır.²⁶⁶

3.5. Zerafet/Şıklık

Tarihte birçok büyük hadise meydana gelmiştir. Bu hadiseler farklı yetenek ve ruh hallerine sahip kimseler eliyle vücut bulmuştur. Ancak bu ses getiren olaylardan hiçbiri, şıklığı ve zarafetiyle ünlenmiş bir kimsenin eliyle gerçekleşmemiştir.

Hayatının ana teması, şıklık ve zerafet haline gelmiş kimseler, başkalarına göre kendi yaşam tarzını oluşturma ve onların dikkatlerini kendine çekme gibi kaygılar taşımalarından dolayı kimseye aldırış etmeden gayesine yönelmiş ruh halinin yansıması olan içsel itici güçten mahrum kalmaktadırlar. Bu yüzden bu kimselerin tipik karakterleri, önüne gelen engelleri aşan güçlü akıntılar yerine durgun, dingin suya benzer. Bu karakterleri onların toplumlarına önderlik etmelerine, diriliş hareketlerinde ön planda olmalarına olanak tanımamaktadır. Çünkü dirilişin, uyanışın tabiatı, umduklarına kavuşma arzusuyla mevcut olana başkaldırıyı barındırır. Aslında bu, aynı zamanda hayatın da tabiatıdır. Hayat dinginlik olan ölüme bir muhalefet ve yenilik için sürekli bir atılımdır. ‘Akkâd, şıklık/zerafet’e dair düşüncesini, bu değerlendirmelerle ortaya koyduktan sonra bu düşüncesine dayanak olan gerekçeleri ortaya koymaktadır.²⁶⁷

4. KAVRAMSAL DEĞERLENDİRMELER

Bu başlık altında yer verilen temalara konu edilen kavramlarla ilgili olarak ‘Akkâd tarafından yapılan değerlendirmeler, etimolojik veya semantik tahlillerde olduğu gibi dilsel tahlil ve değerlendirmelerden oluşmamaktadırlar. Dolayısıyla yazarın bu kavramlar üzerine yaptığı

²⁶⁶ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 153-154,161-165.

²⁶⁷ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 173-176.

değerlendirmeleri, onların yalnız içeriksel veya düşünsel kapsamaları çerçevesinde kalmaktadır. Onun bu tahlillerinin, düşünsel boyutta olması veya değerlendirmeye tabi tuttuğu kavramların aidiyet bağları göz önünde bulundurulduğunda bu kavramlarının işlendiği makaleler, “el-makâlu’t-te’emmülî” veya “el-makâletu’l-felsefiyye” adlı makale çeşitlerine örnek teşkil etmektedirler.

4.1. Kemal (Yetkinlik)

Bir okuyucusunun: “*Her şeyin kemale (yetkinliğe) doğru gitmektedir, bu kapsamda insan için nihaî bir kemal noktası var mı? Varsa nedir? İnsan bu eşiğe ulaştığında hayatın onun için önemi kalır mı?*” şeklinde kendisine sorduğu soruları aktardıktan sonra öncelikli olarak bu konuda kesin bir şey söylemenin, geleceği bilme iddiasında bulunma anlamına geleceğini, bununla birlikte bu konunun fikir yürütülebilinen yönlerinin de olduğunu belirtmektedir. Ardından bu çerçevede kemal ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmakta, kemal için nihaî bir noktanın olmadığına vurgu yapmaktadır. Böyle bir durumun ancak tüm eksikliklerden uzaklaşmakla mümkün olduğunu, bu sonucun da mutlak kemali ifade ettiğini ve mutlağın da ihata edilemeyen bir olgu olmasından mutlak kemalin tam olarak bilinemeyeceğine değinmektedir. Bunun yanı sıra bu anlamıyla kemale erişme mümkün olsa bile, pek istenilen bir vaziyet olmadığını, zira hayatın eksiklikler sonucu oluşan ihtiyaçlarla anlamlı hale geldiği ve bu yüzden ihtiyaçlar sona erdiğinde hayatın anlamsız kalacağını belirtmektedir.²⁶⁸

‘Akkâd, ayrıca insanın yetkinliği düşüncesi veya arzusu sonucu Batı dünyasında ortaya atılan iki insan tiplemesine (süpermen-centilmen) ve bunlara yüklenen anlamlara değinmektedir. Yüklenen manalar etrafında bu insanî tiplemelerin tartışmasını yapıktan sonra insan için mutlak kemal (yetkinlik) yerine, matlup kemali önermekte, bunun da bireyin, çevrenin ve insanlığın hukukuna riayet eden yapıya

²⁶⁸ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 246-250.

sahip bir birey tiplemesi olduğuna vurgu yapıp bunun tarihsel süreçteki örneklerine yer vermektedir.²⁶⁹

4.2. Güzellik/Hoşluk

Güzellik hakkında “*ruh, sihir* vb. kavramlarda olduğu gibi bilinmezlik arz eden tanımlar yapıldığını söylemektedir. Bu düşünceye karşı çıkan ‘Akkâd, kendi bakış açısını ortaya koyan şu tanıma yer vermektedir: “*Güzellik, cismin en çok görünen uzvundaki yani yüzündeki izler ve işaretlerdir.*” Düşüncesine esas aldığı bu tanımdan hareketle şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yüzdeki güzelliğin belirleyicisi göz ve dudaklardır. Bu ikisi, söz konusu niteliklerin yanında aynı zamanda kişinin psikolojik durumunu ve duygularını en açık şekilde yansıtan iki organıdır. Bu iki uzuv, bireyden dış dünyaya açılan iki pencere olduğu gibi aynı şekilde dış dünyadan bireyin iç dünyasına açılan iki penceredir. Bunların yanı sıra bu iki uzuv, kadın ve erkek ayrışmasında belirleyici olduğu gibi farklı milletlerin de birbirinden ayrışmasında belirleyicidir.

Herhangi bir bireyin gözü, onun ile ilgili birçok değerlendirmenin yapılmasına olanak tanımaktadır. Zira gözün baş ile veya gözün bütün beden ile ince ve yoğun bir ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin; bireyin dudağı, yüzün bütün sinirlerinin kesiştiği nokta olmasıyla ruh dünyasında meydana gelen değişim ve dönüşümlerin belirtileri onda görülmektedir.

‘Akkâd, bu iki uzvun beden ve ruh dünyası ile ilişkisini bu minval üzere belirledikten sonra bireyin güzelliğinin aynasının yüzü olduğunu; ancak yüzdeki güzelliğin kaynağının onun simetrik yapısında değil yüzün sözünü ettiği iki uzvundaki izlerde, işaretlerde saklı olduğunu belirtmektedir. Güzelliğe kaynaklık eden o uzuvlardaki izlerin, işaretlerin oluşumuna etki eden unsurun da kişisel zevkler olduğunu söylemektedir.²⁷⁰

²⁶⁹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 251-255.

²⁷⁰ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 199-201.

4.3. Kahramanlık

Halk arasında kahramanlıkla ilgili yaygın yanlışlar olarak değerlendirdiği kahraman; gözü pek/ korkusuz cesur, rakiplerini ve düşmanlarını yenen muzaffer, egoizmden kurtulup îsar (başkasını kendine tercih ediş) hasletine erişen ve tarihsel döngüde eşik olup hadiselerin akışını değiştiren kimse gibi algılara dikkat çekip bunları tahlil etmektedir.

Bu çerçevede şu tahlillerde bulunmaktadır: Kahramanlığın korkusuzlukla özdeşleştirilmesi bir yönüyle doğruyken öte yandan akli ve hikmeti terk edip her şeye atlamayı da içermesinden hatalı olmaktadır. Kahramanlığın düşmanlarına galip gelme şeklinde tavsif edilmesi, tarihte mağlubiyet yaşamış ve onur kırıcı olarak değerlendirdiği durumlarda galibiyet elde etmeyi yenilmeye tercih etmiş kimseleri içermemesinden yanlış olmaktadır. Kahramanlığın bencilliği terk ederek îsar vasfıyla bezenme olarak betimleme, başkasını kendine tercih etme tavrına başka açıdan bakıldığında orada da aslında farklı bir bencilliğin görülebilenmesinden hatalı olmaktadır. Kahramanlığın tarihin akışını değiştirme yetisi/etkisine sahip olarak görülmesi ise, bazen sadece büyük bir lider yakıştırmasının uygun düşmesiyle birlikte kahraman olarak nitelendirilemeyen kimseleri ihtiva etme olasılığından eksik bir tanımlama olmaktadır.

Bu değerlendirmelere yer verdikten sonra ‘Akkâd, kahramanlıkta ana/belirleyici unsurun, kendini başkaları uğruna feda etme veya şehadet olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda her annenin, her aşığın bu yönüyle kahraman olduğunu ifade etmektedir.

‘Akkâd, kahramanlığın büyük, küçük veya vatan kahramanı, din kahramanı v.b. gibi farklı çeşitlerinin ve şekillerin olduğunu vurgulamaktadır. Kahraman olarak bilinen kimseler için asık suratlı, güler yüzlü, sabırlı vs. şeklindeki tanımlamaların zorunlu görülmesinin yanlış olduğuna değinmektedir.

Kimin büyük kahraman olarak nitelendirileceği üzerinde durmakta ve kahramanlığın ana unsuru olarak gördüğü fedakârlığın kahramanı belirlemede ölçüt olması gibi fedakârlığın boyutu da kahramanlığın derecesini belirlemede esas olacağı yorumunda bulunmaktadır.²⁷¹

4.4. Firaset²⁷²

İnsan, sürekli herhangi bir birey ile onun dış görünümü arasında bağ kurmaya çalışır. Beğendiği, kabiliyetlerinden dolayı hayran kaldığı kimselerin yüzlerini görüp bu vesileyle de bu kimselerin yüz hatları ile kişiliği arasındaki bağı fark etmeye çalışır. Bu yüzden geçmişte yaşamış büyük şahsiyetlerinin hayat hikâyeleri yanında resimlerinin de olmamasından duyulan teessüflere ve suskunken belki yüzüne bakılmayan bir sanatçıdan bir ezgi (melodi) dinlerken ona karşı duyulan aşırı görme arzusuna şahit olunmaktadır. Bu vb. durumların tümü, bireyin iç dünyası ile dış dünyası veya psikolojik yapısıyla yüz yapısı arasında sıkı bir bağın varlığını göstermektedir. Bu bağ, bazen rahatlıkla fark edilirken bazen de gizli kalmaktadır.

Bireyin *beden dili* de denilebilen bu yapısı hakkında, bu düzlemde değerlendirmelerde bulunan ‘Akkâd, batıda insanın sözü geçen iki yönü arasındaki bağı inceleme konusu edinen çalışmaların yapıldığını belirtmektedir. Bu çalışmaların neredeyse bireyin değinilen özelliğini ortaya koymak için her azasının tek tek konu ettiğini, bunun yanında karşıt çalışmaların da yapıldığını aktarmaktadır. O, bu bağlamda yapılan tartışmalara değinerek kişilik ile yüz hatları arasında bağ oluşunun inkâr edilmez bir gerçek olduğunu vurgulamakta, ardından bu düşünceye karşı çıkılmasına neden olan olgulardan söz etmektedir. Bu olguların da konuyla ilgili algı hatası, evrensel nitelik taşımayan ahlakî ilkelere göre değerlendirme ve aşırı tutumlar olduğunu belirtmektedir. Suça karışmış

²⁷¹ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne ‘l-kutub*, s. 200-205.

²⁷² “فراصة” kelimesi, bireyin yüz hatlarından, çizgilerinden hareketle kişiliğini inceleme, “علم الفراصة” ifadesi ise bireyin yüz hatlarından hareketle onun kişiliğini inceleyen bilim anlamında kullanılmaktadır.

herkesin yüz hatlarında işlediği bu suçun belirtilerinin aynı şekilde ve aynı oranda görüneceğini sanma, konuyla ilgili algı hatalarındandır. Bir toplumda veya bir çağda suç olarak görülen unsurun, insanların tümü tarafından ve her dönemde suç olarak görülen unsurla bir tutma da konuyla ilgili evrensel nitelik taşımayan ahlakî ilkelere göre yapılan değerlendirme veya aşırı tutumlardandır. ‘Akkâd, bu çerçevede suç işlemiş kimseler üzerinden bu olguların izahını yapmaktadır.²⁷³

4.5. İlhâd

‘Akkâd, ilhâd türlerine değinip onlara dair birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Değindiği ilhad türlerinden birisi, evrendeki yasaların yansımalarının herkese aynı olmasından yola çıkılarak evrende kör tesadüfün hâkim olduğu ve dolayısıyla düzenin bulunmadığı sonucuna varılmasıdır. Ateşin kendisine atılan ahlakî olarak birbirine zıt kimseleri ayırt etmeksizin yakmasını, bu düşüncelerini teyit etmek üzere örneklendir-mektedirler. Ona göre bu düşüncede olan bir kimse için düzenden, gayelilikten söz edilebilmesi için madde ve madde ile ilgili yasalar iyi ve kötü olarak tanımlanan kimseleri ayırt etmelidir. Bu varsayım esas alındığında yapılan işin, sadece insana ait irade hürriyetinin maddeye aktarımı olacağı yoksa bu takdirde amaçlanan düzenin ortaya çıkmayacağıdır. Oysaki varlığı sorgulanan düzen ve gayelilik bütün göz önünde bulundurulunca zaten görülecektir. Böylece bu iddiânın istidlalinde takip edilen yönlemsel soruna temas edip değerlendirmelerde bulduktan sonra inanç konusunda bu tür şüphelerin, körü körüne inanma yerine bilinçli bir şekilde inanmaya kapı aralamaya vesile olduğunu belirtmektedir.

Hayal ve his kaynaklı olan, herhangi bir delile dayanmayan, şairane bir duyguyla kendini uçsuz bucaksız bir karanlıkta yürüyor tasavvur etmekten veya kendini sınırlayan kayıtlara başkaldırıp onları kırma arzusundan kaynaklanan ilhâd türleri, ‘Akkâd’ın değindiği diğer

²⁷³ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 206-210.

iki ilhad türüdür. O, bu ilhâd/dinsizlik türlerine karşı da hayal kaynaklı olmalarından delilin yerine hayalin savunma aracı olarak kullanılması gerektiğini söylemektedir.

‘Akkâd, son olarak olacaklar üzerine bina edilen imanın aslında bir tür dinsizlik olduğuna dikkat çekmektedir. Aynı şekilde her şeyin zımnında bir mesaj içerdiğini, bu asırda yaygın olan dinsizliğin zımnındaki mesajın da kişinin sahip olduklarının tümüyle yaşama yönelip onun derinliklerinde saklı olan güzellikleri, gerçekleri görüp imanını kuvvetlendirecek doğru öğretilere erişme olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁴

5. ESER DEĞERLENDİRMELERİ

Bu konunun, “Dil ve Edebiyat” ana başlığında geçen “Edebî Tenkit” başlığıyla ilişkilendirme yerine ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Zira yazarın, makale ve kitaplarla ilgili değerlendirmelerinin bir kısmı onların edebî yönleriyle ilgili eleştirilerinden oluşmakla birlikte değerlendirmelerinin ana zembereği kitap veya makalelerin içeriği, bu içeriğin bilgi değeri üzerine yapılan eleştirilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kitap ve makalelerle ilgili bu tarz kritiklerini, ayrı bir başlık altında ele almak daha isabetli görülmüştür.

5.1. İ’câzu’l-Kur’ân

‘Akkâd, bu makalesinde *mu’cize*’yle ilgili yapılan tanımlamalardaki ortak yönleri içeren bir tanımlamada bulunduktan sonra *mu’cize* bağlamında yapılan yorumlardaki hatalara dikkat çekip İngiliz düşünür David Hume’ın *mu’cize*’nin bir iddiayı muhataba ispat yöntemi olarak kabul edilemeyeceği ile ilgili eleştirisine yer verip cevaplamaktadır. Daha sonra *mu’cize*’yle ilgili sonuç olarak şu özet: “*Mu’cizede şu iki durumun ortaya çıkması gerekir. Mu’cize, güzellik ve üstün gelme bakımından muhatabını benzerini getirmede aciz bırakan*

²⁷⁴ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 211-215.

şeydir. Yine mu'cize, başkasının gücünden değil sadece Allah'ın gücünden kaynaklanmaktadır."²⁷⁵ bilgiye yer vermektedir.

O, bu bilgidен hareketle *İ'câzu'l-Kur'ân* bağlamında ele alınan çalışmaların genel olarak bu çerçevede birleştiğini ve Mustafâ Sâdık er-Râfi'î'nin *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı eserinin de bu minvalde olduğuna değinmektedir. Ancak er-Râfi'î'nin söz konusu eserinde iddiasını ispat edemediğini, eserin mü'min kimseyi muhatap alınarak yazıldığını dolayısıyla mu'cizeyi kabul etmeyen bir kişi için eserin ispat çerçevesinde bilgi değerinin bulunmadığını söylemektedir. Yine yazarın kitabın iki yüz sayfasını işgal eden iddiasını neredeyse bir tek şahit/delille ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. er-Râfi'î'nin verdiği örneklerle Kur'an'ın fonetik yapısına dair ulaşmaya çalıştığı i'caz ile ilgili tespitinin, başka örneklerden hareketle aleyhte işlenilebilme potansiyelinden kayda değer olmadığını vurgulamaktadır.²⁷⁶

5.2. Saddhana

Hintli düşünür Rabindranath Tagore'un kaleme aldığı *Saddhana* eseri ile ilgili olarak 'Akkâd, kitabın esasında Hint felsefesinin bir özeti olduğunu ve yazarın eserde bir yandan geleneksel inanıştan bir yandan da yaşamdan kopmayan çağdaş bakıştan söz ettiğini vurgulamaktadır. Yazar, kitap ile ilgili okumalarına değindikten sonra kitabın dua veya dualar kitabı olmasından özetleme veya ondaki görüşleri çürütme yoluna gitmek yerine, kitaptaki ses armonisine ve mana parıltılarına dikkat çekmeyi tercih ettiğini ifade etmektedir.

'Akkâd, bu eser bağlamında Batı/Yunan felsefesinin dört duvar arasına hapsedilmiş bir yaşamda; Hint felsefesinin ise tabiat ile içe olan bir yaşamda ortaya çıktığını, Hint felsefesinin maddeyi, parçaları terk ederek batına, evrenle bütünleşmeye yöneldiğini; batı felsefesinin ise tek tek parçalardan hareketle evrenle ilgili gerçeğe, manaya, batına

²⁷⁵ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 7.

²⁷⁶ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 5-10.

ulaştıklarına değinmektedir. Esasında bu sonuç da Hintlilerin, zaten işin başında vardıkları bir nokta olduğunu söyleyerek iki ayrı medeniyeti oluşturan düşünce yapıları hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra o, kendisinden söz edilmekte olunan kitabın yazarının, sevinç çerçevesinde yaşamda asıl istenilmesi gerekenin ne olduğunun üzerinde durduğunu ve nihaî olarak da bir bütünün parçası olan ferdin kendinden geçip varlıkla bütünleşmesi gerektiği sonucuna vardığını söylemektedir. Son olarak ise kitap yazarının, varlıkta asıl olanın, güzellik olduğu ve kötülüğün ise ya güzelliğe vesile rolü üstlendiği veya azınlığı teşkil ettiği gibi tahlillerine yer vermektedir.²⁷⁷

5.3. Fikirler ve İnanışlar

‘Akkâd, *Fikirler ve İnanışlar*²⁷⁸ isimli kitabının, Fransız yazar Gustave Le Bon’un Arapçaya çevrilen birçok kitabından biri olduğunu belirtmektedir. Sonrasında yazarın diğer eserlerine ve bu eserlerin kendi döneminde Arapça çevrilişinin arka planına değinip kitapta önemsedığı iki temel konuyu ele almaktadır. Bunlardan ilki kitaba isim olan fikirler ve inanışlar konusu, diğeri de maddî ve manevî yaşantıya tercüman olan lezzet ve elem konusudur. Bu ikisiyle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunduktan sonra bu konulara yaklaşımını ortaya koyan şu sonuca yer vermektedir: Fikir ve inanış temelde aynı şeydir; aralarındaki farklılık, oluşum sürecinde kullanılan test ve inceleme araçlarıyla ilgilidir. Hayat devam ederken lezzetin de elemnin de her türlü yaşanılabilecektir, insanın unutmaması gereken noktanın, onun, lezzetlerin ve elemnin üstüne çıkan amaçlarının bulunduğudur.²⁷⁹

²⁷⁷ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 10-15.

²⁷⁸ *Fikirler ve İnanışlar* diye Türkçeleştirilen eserin Arapça karşılığı kaynağı verilen eserde “الأراء و المعتقدات” olarak geçmektedir.

²⁷⁹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 20-24.

5.4. Giyim Felsefesi²⁸⁰

Yazar, ilk önce Mısırlı yazar Tahâ es-Sibâ'î'nin Arapça'ya çevirdiği İngiliz yazar Thomas Carlyle'nin *Sartor Resartus* isimli eserinin felsefe, şiir, ilim, din vs. gibi neredeyse her konuya değindiğini söyleyerek mütercimnin çeviride kullandığı ismin yanıltıcı olmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ardından birbirinden farklı konuları aynı kitapta veya aynı başlık altında toplamanın Carlyle'nin yazımda takip ettiği tipik bir üslûbu olduğuna vurgu yapmakta ve onun bu yönüyle adeta edebiyat ve düşünce dünyasından birçok kimseyi şahsında toplayan bir komite gibi çalıştığını söylemektedir. Yazarın bunu yaparken bazen kapalı ve girift bir üslûp takip ettiğini ve bu tarzı da özellikle benimsediğini belirtmektedir. 'Akkâd, bu düşüncesini desteklemek üzere yazardan alıntılarda bulunmaktadır.

'Akkâd, Carlyle gibi yazarları ve eserlerini, tam anlamıyla değerlendirebilmek için bütün edebî ve fikrî tecrübelerini gözden geçirip onu, onlarca makaleye konu etmekle ancak mümkün olabileceğini söylemektedir. Onun, Arapçaya çevrilen eserinin, çeviride tercih edilen başlığından hareketle eserin giyim ve felsefesi ile ilgili olduğu kanısının yanıltıcı olduğunu aktardıktan sonra söz konusu eserden bu fikrini teyit edici kesitler sunmaktadır. Mütercimnin esere, belirtilen adı vermeyi tercih etmesine yol açan sebebin ise yazarın, bir sistematik içerisinde olmasa da giysinin, giyim şeklinin kişi ve toplumun karakterini, psikolojisini yansıttığı şeklinde tahlillerini göz önünde bulundurmasının, etkili olduğunu değerlendirmektedir.²⁸¹

²⁸⁰ Türkçeleştirdiğimiz ifadenin Arapça karşılığı, ilgili makalede "فلسفة الملابس" dır. Bu ifade, esasında Thomas Carlyle'nin "Sartor Resartus" isimli eserini Arapçaya çeviren Tahâ es-Sibâ'î tarafından tercih edilen karşılığıdır. Eserin adı için Türkçe çevirilerde "Özyaşam Öyküsü" karşılığı kullanılmıştır.

²⁸¹ 'Akkâd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, s. 150-153.

5.5. Geçit Töreni

Mehcer edebiyatının²⁸² önemli simalarından olan Lübnan kökenli Cubrân Halil Cubrân’ın *el-Mevâkib/Geçit Töreni*²⁸³ isimli kasidesinin kritiğini yapan ‘Akkâd, yazarın bu kasideyi sembolik bir dille kaleme alıp Ömer Hayyâm’ın rubâ‘iyatı tarzında bastırıldığını ifade etmektedir. Kitap şeklinde bastırılan bu uzun kasidenin başında, kasidenin amaçlarını ortaya koyan ve kasidede geçen figürlere ait nitelemeler ile onun olay kurgusuna değinen Nesîb Efendiye ait geniş bir mukaddimenin yer aldığını belirtmektedir.

‘Akkâd, belağatla özdeşleştirilen makamın/halin gereğini gözetmesiyle iyi olarak nitelediği bu kasidenin, bununla beraber bazı gramer hatalarını²⁸⁴ içerdiğini, terkiplerinin zayıf olduğunu ve kasideye şiirin nağmesinin yerine, düz yazının renginin yansıdığını söylemektedir. Bu çerçevede kasidenin, sağlam bir şiir olarak kabul edilmeyeceğini vurgulamaktadır. Bir şiirin, anlam bakımından değerlendirilmesinin ise sağlam fitrata ve doğru tabiata uygunluğunun göz önünde bulundurularak yapılacağını belirtip bu itibarla söz konusu edilen kasidenin, zayıf bir hüviyette olduğunu ifade etmektedir. Bunların yanında, kasidesinde doğru ve sağlam yapıllı şiire örnek olabilen yapıdaki beyitlerin bulunduğunu söyleyerek bunların örneklerine yer vermektedir.

Sonuç olarak yazarın mensûr şiiri tercih etmesinin kendi potansiyeline ve dilsel becerisine daha uygun olacağını ve şiirlerinde

282 Başta Lübnan olmak üzere 1860 yılından itibaren Suriye, Filistin, Ürdün vs. Arap ülkelerinden yoğunluklu olarak Hristiyanlardan oluşan yaklaşık bir milyon civarında insan Kuzey ve Güney Amerika’ya göç etmiştir. Bu göçmen halkın içinden zamanla doğan edebiyat, edebiyat araştırmacıları tarafından “mehcer edebiyatı” olarak anılmaktadır. Hüseyin Yazıcı, *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002, s. 13.

283 “Geçit Töreni” diye Türkçeye çevirdiğimizin ibarenin ilgili makalede Arapça karşılığı “المواكب” dir.

284 Bu çerçevede çeşitli örneklere yer vermiştir. “الخير في الناس مصنوع إذا جبروا” Bu beyit bunlardan biridir. Tahlil bağlamında şunu söylemektedir: Beyitte yazarın amacı “أجبروا” kelimesinin medlûlüdür. Ancak kullandığı kelime bu manayı karşılamamaktadır. ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 46.

sembolik anlatımı az kullanmasının da daha yararlı olacağını belirtmektedir.²⁸⁵

5.6. Sefiller

‘Akkâd, Hâfız İbrâhîm’in Arapçaya çevirdiği V. Hugo’nun Sefiller²⁸⁶ adlı eserinin diğer eserlerinde olduğu gibi düşünce ve sanat açısından kusurlarla dolu olduğunu ve birçok edebiyat eleştirmenine göre yazarın eserleri arasında sanatsal açıdan en kötü eseri olarak değerlendirildiğini söylemektedir. Eser hakkında bu yorumda bulunduktan sonra, eserin çevirisiyle ilgili olarak ‘Akkâd, dönemin okuyucularının ilgi ve beğenisine mazhar olması bakımından her ne kadar iyi bir çeviri olarak görülse de esasında V. Hugo için kusur olarak görülen, süslü ibareler kurma kaygısını yansıtmaması bakımından çevirinin edebî kusurlar taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu yorumunun tartışmaya açık olduğuna da değinmektedir. Bu çevirinin herhangi bir fayda taşımadığı iddiasında bulunmadığını ancak okuyucuya sağlıklı edebî bir algı kazandırmaya çalışılırken söz konusu niteliklerinin bu amaca zarar verebileceği kaygısını taşıdığını ifade etmektedir. Bunun yanında Hâfız İbrâhîm’in bu çevirisinin, belâğî açıdan çok iyi bir noktaya eriştiğini, aynı eserin İngilizce çevirileriyle karşılaştırıldığında bu açıdan daha iyi bir düzeyde olduğuna temas etmektedir. ‘Akkâd, bu olumlu yönünü anmakla birlikte Hâfız İbrâhîm’in Arapça çevirisinin, eserin İngilizce çevirilerinde bulunan dikkat ile asıl metinle örtüşmeleri hususlarında aynı niteliğe ulaşmadığını, çeşitli eksiltme ve eklemelere gittiğini ifade edip buna dair birtakım örneklere yer vermektedir. Çeviri için eksiklik olarak değerlendirdiği bu durumun, mütercimim geleneksel ekolün kalıntıları üzerine kurulup kalan kimseleri razı etme ile sıradan bir kişi olma korkusunun yol açtığı tespitinde bulunmaktadır. Eksikliğe sebep olarak gördüğü bu iki korkunun eleştirisini yapıp ardından

²⁸⁵ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 45-48.

²⁸⁶ V. Hugo’ya ait bu kitabın Arapça karşılığı ilgili makalede *Kitabu’l-bu’esâ* olarak geçmektedir. Bkz. ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 57.

mütercimimin eserdeki bölüm başlıklarını kaldırmamasını, eseri bozma olarak gördüğünü söyleyerek eser ve Arapça çevirisi ile ilgili değerlendirmelerini sonlandırmaktadır.²⁸⁷

5.7. Materyalist Felsefenin Kalıntıları Üzerine

‘Akkâd, Mısırlı bilgin, yazar Ferîd Vecdî’ye ait üç ciltten oluşan ve içeriğini çağrıştıran bir isim tercih edilen değerli bir kitap olarak nitelediği bu eser²⁸⁸ hakkında değerlendirmelere geçmeden önce eser müellifinin, Mısır toplumu için önemli bir sosyopolitik süreçte kültürel ve ilmî değeri olan çalışmalara imza attığına değinmektedir. Ardından yazarın bu eserinin, materyalist felsefeyi çürütme üzerine yoğunlaştığını, felsefe ve bilim adamlarının bazısından yaptığı alıntılarla bu fikrî akımın içinin dolu olmadığını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında yazarın, materyalist felsefenin akımına kapılanların, düşünce bakımından sınırlı kaldıkları iddiasında bulunduğunu ve bu iddiasının delillerini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu eserin öğrenme potansiyeli olan kimselere hiç olmazsa şüphe duyduğu şeylerden, şüphe etme becerisini kazandırdığına işaret etmektedir. ‘Akkâd, bu eserin toy dinsizler gurubu diye nitelediği kimselerin, onlarca kaynak tarayarak elde edilebileceği bilimsel neticeleri tek başına onlara sunması açısından takdire değer olduğunu söylemektedir.

‘Akkâd, yazarın eseri ile ilgili söz konusu takdirine karşın kendilerini onay merci’i olarak görenler şeklinde tanımladığı bu kimselere, kendisinin bu payeyi vermeme, bunun (şüphe duyduğu şeyin gerçekliğini araştırma) herkes için gerekli bir görev olduğunu vurgulama adına böyle bir işin altına girmeyeceğini ve neden böyle bir işin altına girmeyeceğine dair değerlendirmede bulunmaktadır.

‘Akkâd, sonuç olarak da yazarın bu çalışmasıyla hazmı zor bir konuyu kolay bir şekle sokarak sunduğuna ve eğer bu eser kendisinden

²⁸⁷ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 60-65.

²⁸⁸ “Materyalist Felsefenin Kalıntıları Üzerine” şeklinde çevirdiğimiz Arapça ibarenin metindeki karşılığı; “على أطلال المذهب المادى” dır. ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 66.

amaçlananı ifa ederse asıl katkısının dinî alanda değil millî ve ahlakî alanda olacağına dikkat çekmektedir. O, bu düşüncesini, materyalizmin zihinde uyandırdığı kuşku halinin, kişinin inanç ve fikrî hayatından önce çalışma hayatına ve ahlakî yapısına zarar vereceği varsayımıyla gerekçelendirmektedir. Kitabın yazarının da katılacağını düşündüğü, beş duyuyla tecrübe edilebilen şeylerden ziyade içsel inanışlardan kaynaklı şüphelerin bir düşünce için daha tehlikeli olduğunu, bu yüzden aklî delillerin hissî delillere takdim edilmesi gerektiğini söyleyip bu çerçevede ruh çağırma vb. şeylerin eleştirisini yapmaktadır.²⁸⁹

5.8. Kitleler Psikolojisi

‘Akkâd, Fransız yazar Gustave Le Bon’un Arapçaya çevrilen bu kitabının,²⁹⁰ okuyucuya yeni araştırma metotlarına alışma (veya bilimselliğin ilkelerini öğrenme) fırsatını sunması bakımından kayda değer olduğunu belirttikten sonra kitabın ana temasının; her toplumun, iş ve eylemlerine yön veren kendine özgü bir psikolojinin olduğunu söylemektedir. Ancak ‘Akkâd, onun bu çerçevesinde bütün toplumsal olayları bu psikolojiye indirgemesinden veya meydana gelen tabîî ve diğer olayların toplumlara etkisini göz ardı etmesinden dolayı eleştirmektedir. Bunun yanında o, her toplumun psikolojisini şüphe götürmeyecek derecede farklılığını ortaya konulmasının imkânsızlığına dikkat çekerek kitabın toplumsal farklılıklara işaret etmesi bakımından yeterli veriyi barındırdığını ancak bu verilerinden yola çıkarak toplumlar için değişmez ilkeler koyma veya toplumların yapılarına uygun yönetim şekilleri önerme noktasında yeterli gelen bir veriyi barındırmadığını belirtmektedir.

Esere dair bu genel değerlendirmenin yanı sıra, yazarın toplum/kitle psikolojileri bağlamında kominizim hakkındaki tahlillerine

²⁸⁹ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 66-72.

²⁹⁰ Arapça’ya, “سر تطور الأمم” şeklinde çevrilen kitap adını Türkçeye çevirirken “*Les Lois Psychologiques de l’Évolution des Peuples*” şeklindeki Fransızca orijinal adını ve bu adın İngilizceye “*The Psychology of Peoples*” çevirisini dikkate alarak *Kitleler Psikolojisi* şeklindeki Türkçe karşılığı tercih edildi.

yer veren ‘Akkâd, müellifin Fransa da komünizmin revaç bulmasını, İngiltere’de ise revaç bulmamasını bu psikolojiyle açıklamasının tutarlı olmadığını ifade etmektedir. Zira İngiltere’yle aynı ırksal geçmişten gelen Almanya’da komünizmin varlığının, bu izahla çeliştiğine ve yine İngiltere’de işçi partisinin varlığının, bu iddiayı çürüttüğüne değinmektedir. ‘Akkâd, müellifin eserinde komünizmi, Avrupa’nın felaketi gördüğünü, bu düşüncesine çözüm sunma adına alternatif bir sistem olarak gördüğü bireyi esas alan Amerikan yönetim modelini önerdiğini söylemektedir. Fakat Amerika’da büyük sermaye sahiplerine karşı yapılan kısıtlayıcı uygulamalar ve bu uygulamaların toplumsal tavandaki desteği vs. noktalardan hareketle yazarın bu çıkarımında da hata yaptığı sonucuna ulaşmaktadır.

‘Akkâd, yazarın temel iddiasının kitlelerin/toplumların kendilerine ait psikolojilerini belirleme olmasına karşın yazarın kitabına bir bütün olarak bakıldığında, olumsuz yönlerine projeksiyon tutmasıyla kitabın komünizmin ve eşitliğin eleştirisi mahiyetinde görüldüğüne vurgu yapmaktadır. Komünizmin hayalî bir vaat, mitolojik bir unsur gibi yorumlanmasının yanlış olduğunun; bu düşüncenin esasının iş ve ücrette eşitliğinin sağlanması, herkese emeğinin karşılığının verilmesi ve kamunun yararının bireylerin yararına tercih edilmesi olduğunun altını çizmektedir. Edibimiz, bu minvalde yazarın komünizm ile ilgili çeşitli değerlendirmelerine itirazlarda bulunmaktadır. Yazarın bireysel farklılıkların eşitlenmesi şeklinde okumasıyla seçim sistemini yerdiği ancak bu sistemin şekilsel bir eşitleme oluşturduğu, aksaklıklarıyla beraber işin tabiatının bireysel farklılıkları zorunlu olarak ortaya çıkarttığı yorumunu yapmaktadır.

O, yazarın sanayileşmenin bireyselliği yok ettiği paylaşımına katıldığını ifade etmekle beraber bu problemin çözümünü de komünizm sisteminin toplumsal hayatta icrasını sağlamakta bulmaktadır. Bunun yanında komünizmin modern dönemin mahsulü olmadığını söylemektedir. Bu düşüncesini, geçmişten beri fatihlerin ordularıyla

yerleştikleri yerlerin imkânlarından alabildiğince yararlanması, sonrasında bu durumun mirasçılara intikal eden bir hakka dönüşmesi ve onların da çalışmaksızın ellerinde bulunan mülkü hâkimiyet unsuruna dönüştürmesiyle karşıt tepkilere yol açmasının, özü itibarıyla kominizm ile aynı refleksler olduğunu belirterek ispat etmeye çalışmaktadır.

‘Akkâd, yazarın ekonomik düzenin bireylerin fizikî ve ruhî yapılarında zaafı oluşturduğu, bunları telafi üzere bireylerin kötü alışkanlıklara yöneldiği; bunların yanı sıra toplumda kendi çıkarını kamu yararına tercih etme, görev ahlakı ve vicdan sesinin yok olması gibi toplumsal çöküntüye götüren problemlerin olduğu ve bunun çaresinin de ahlakî inşa olduğu şeklindeki katıldığı tespitlerine de yer vermektedir. ‘Akkâd, eseri tahlil ederken aktardığı görüş ve düşüncelerin genel değerlendirmesini yapmanın yanında zaman zaman Mısır bağlamında mukayesesini de yapmaktadır.²⁹¹

6. DİL ve EDEBİYAT

Bu başlıkta, çalışmamızın bu bölümü için esas alınan ‘Akkâd’ın kitaplarındaki makalelerinde dil ve edebiyata dair temalarına yer verilmiştir. Bu temalar, onun dil ve edebiyata dair yaklaşımını kısmen de olsa ortaya koymaktadır. Bu temalara konu edilen makaleler ise genel olarak *makâle-i mevdû’iyye*’nin çeşitlerinden olan *eleştirel makale* ye örnekler oluşturmaktadırlar.

6.1. Edebiyatta İçerik

‘Akkâd, edebiyatın arzu edilen niteliklere ulaşması için edebiyat hakkındaki teselli ve eğlence aracı olduğuna dair yanlış kabulün kalkması gerektiğini aktarıp bütün milletlerde edebiyatın gerilemesinin arka planında bu yanlış kabulün bulunduğunu vurgulamaktadır. O, Arap edebiyatının, Abbasi döneminin ortalarına doğru gerileme ve çöküş sürecini yaşamaya başladığını söyleyip bu düşüncesinin gerekçelendirmesini yapmaktadır. Şöyle ki; edebiyat eğlence ve vakit

²⁹¹ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 135-152.

geçirme aracı olarak görülmesiyle şair ve yazarlar saraylarda, saray eşrafını eğlendirmek üzere bulunmaya başlamışlar. Belirmeye başlayan bu gelenek, şiir ve diğer edebî türler kaleme alınırken bu türlerin kendilerine ithaf edileceği saray eşrafının hoşnutluğunu elde etmek üzere kurgulanmasına yol açmıştır. Zamanla bu amaç, şair ve yazarların, eserlerinde doğru içerikten sapmalarına sebep olmuş, mübalağalı yapılar çoğalmış ve ortaya çıkan bu yeni geleneğin doğal bir sonucu olarak şair ve yazarların edebî ürünlerine lâfzî unsurlar, bedi‘î sanatlar hâkim olmaya başlamıştır. Edebiyat hakkındaki bu teşhis ve gerekçelendirmesinden sonra ‘Akkâd, doğru edebiyatla ilgili tespitini şöyle belirtir: Cahiliye dönemi edebiyatı, bütün kabilenin duygu, düşünce ve kültürünü yansıtmış onların ortak malı olarak görülen bir nitelikte ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden bugün de Mısır toplumunun tümünün kültürü, değer ve düşüncesini yansıtan çerçeveye oturmuş bir edebiyat da bütün Mısır toplumuna mal olan nitelikli bir edebiyat olacaktır. Yeni nesile de böyle bir edebiyat bırakılması gerekmektedir.²⁹²

Yazar, edebiyatın teselli ve eğlence aracı olarak görülmesinin yanlışlığının kabul edilmesi takdirinde akla gelebileceğini söylediği: “*Neden edebî türleri okuruz veya okumalıyız?*” sorusunu anımsatarak bu soruyu “*Yaşamak ve yaşam alanını genişletmek için*” şeklinde yanıtlamaktadır. Daha sonra bu çerçevede edebiyat ile yaşam arasındaki bağı irdelemekte ve edebiyatın yaşamın psikolojik yönünün yazıya yansımış hali olduğunu ifade etmektedir. O, doğru duygu ve düşünceden oluşan edebiyatın aynı zamanda topluma doğru duygu ve düşünceyi aşılamanın yolu olduğunu söylemektedir.

‘Akkâd, aynı konuda yazılıp aralarında da neredeyse hiçbir benzerlik olmayan ürünlerin tümü için güzellik nitelemesinde bulunulmasının edebiyatın, diğer bilimler gibi kesinleşmiş ölçütlerinin olmadığını gösterdiğini söylemektedir. Ancak o, edebiyat ürünlerinin

²⁹² ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Mutâla‘ât fi’l-kutub ve’l-hayât*, Dâru’l-me‘ârif, Kahire 119, s. 7-10.

niteliğinin belirlemede görecelik üzerine oturtulmuş bu zemininin, onun için bir eksiklik olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Edebiyatın, hayatın yansıması olduğunu ve hayatın devamlı olarak farklı renklerde ve tonlarda görünmesiyle onun yansıması olan edebiyatın da bu farklılıklara sahne olması zorunlu bir vakıa olduğunu ve dolayısıyla böyle zemini olan bir alanın da diğer bilimler gibi sabit değişmez kurallarının olamayacağını ifade etmektedir. Hayat ile edebiyat arasındaki bu paralelik üzerinde duran ‘Akkâd, dünü, bugünü ve bu iki zaman dilimindeki gerçeklikleri ve faraziyeleri de kapsaması itibarıyla edebiyatın, hayattan daha geniş bir mecra olduğuna işaret etmektedir. Yazar, hayatın yansıması olarak değerlendirdiği edebiyatın, bu doğrultuda hayatın parçalarından olan eğlenceye araç olması gerektiği düşüncesine karşın edebiyatın bir bütün olarak eğlenceye araç olması ile eğlencenin yaşamdaki oranıyla onda yer bulmasının ayrı şeyler olduğunu vurgulamaktadır.²⁹³

6.2. Dil-İfade İlişkisi

“Dilin işlevinin insanoğlunun bildiği anlamları sembolleştirmek, onlara işaret etmektir. Yoksa onun bilmediği veya aşına olmadığı anlamları temsil etme değildir.” diyen ‘Akkâd, belîğ kimseyi de dile yüklenen işaret etme veya sembolize etme işlevini, en iyi şekilde icra etme becerisine sahip kimse olarak ifade etmektedir. Yazar, dilin işlevini ve belîğ kimsenin rolünü bu şekilde belirledikten sonra dilin bu işlevinin, insanlar arası iletişimde algılanabilir kılanın da insanların aynı kökenden gelmesi ve yapı olarak birbirlerine yakın olmasına bağlamaktadır. İnsanlar arası bu benzerliklerin yaş, yönelim ve karakterde de birebir örtüşmesi durumunda, onların herhangi bir dili kullanma ihtiyacı duymayacağını söylemektedir. Bu noktada dilin işlevi, iletişimin iki tarafında yer alan bireylerin arasındaki farklılıklardan dolayı iletide/mesajda oluşan kapalılığı açıklamak, izah etmek, doğal olarak devam etmekte olan mesajlaşmadaki kapalılığı, sembolleri kullanarak

²⁹³ ‘Akkâd, *Mutâla ‘ât*, s. 11-15.

gidermektedir. İnsan, tabiatındaki söz konusu özelliğinin neticesi olarak tabi olanla özdeşleşen veya ona yakın olan şiirleri, hitabeleri, kitapları aksi niteliği taşıyanlara tercih etmektedir. Dilin temel işlevi, iletiyi olduğu gibi sembolize etme, ona işaret etme iken bazen bilinçli olarak ileti olduğundan farklı bir şekilde sembolize etme işlevi yüklenilir ki; bu takdirde iletişimde hal dili, kal dilinden daha doğru işlev görür. Dil, ifade, dilin işlevi bağlamında bu değerlendirmelerde bulunan ‘Akkâd, son olarak da iletişimde dil için bir eksiklik olarak değerlendirdiği, lafız kalıplarına sığmayan düşünce ve tam olarak resmedilemeyen anlam türlerinin varlığına değinmektedir.²⁹⁴

6.3. Dil Becerisi

Dil becerisi bakımından doğu-batı mukayesesi yapan yazar doğuluların yabancı dile daha yatkın olduğunu ifade etmektedir. Doğuluların bu yatkınlığının arka planını irdeleyen ‘Akkâd, bu noktada birkaç gerekçe belirlemektedir. Bu çerçevede doğuluların başka dilleri konuşanlarla sürekli iç içe olmaları, iletişime kapı aralayan duygusal yöne sahip olmaları ve alfabelerinin tüm mahreçleri kapsaması gibi gerekçeleri saymaktadır.

Yazar, bu tespitlerine yer verdikten sonra yapılan çevirilerden örnekler verip bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmakta ve dil becerisi ile yabancı dilde eser verme arasında ortak bir bağ görmektedir. Bu yüzden o, Arap orijinli bir yazarın, yabancı dilde eser telif etmesi hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır.²⁹⁵

6.4. Fasih ve Ammî Arapça

‘Akkâd, “*Bir toplumun her kesiminin, kendisiyle konuşup yazacağı tek bir lehçesi olur mu?*” diye başladığı bu konuya; bunun mümkün olmadığını, bunu anlamak için geçmiş dönemlere ve o dönemlerdeki toplumlara göz atılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. O, bu yapıldığı

²⁹⁴ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 191-193.

²⁹⁵ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 35-39.

takdirde, böyle bir durumun hiç yaşanmadığını, aksine hayatın her alanında sürekli teklikten çokluğa doğru yaşanan gelişimin dilde de yaşandığının görüleceğini söylemektedir. Yazar, bu tespitinden hareketle sokak dilinin/ammicenin, fasih dil yerine ikame edilmesinin hayatın sözü edilen gerçekliğiyle çelişeceğini belirtmektedir.

‘Akkâd, bu düşüncesini izah sadedinde çeşitli örneklere yer verdikten sonra dilin gündelik konuşma dışında farklı alanlarda da kullanıldığını, bu alanların kendilerine özgü kavramlarının olduğunu, bunların da sokak diliyle (ammiceyle) karşılanamayacağına vurgu yapmaktadır. O, ammicenin (sokak dilinin/halk dilinin) yaygınlaştırılmasını talep edenlerin, temel iddialarının “*Neden evde kendisiyle konuştuğumuz, sokakta kendisiyle işimizi gördüğümüz dili kullanmayalım?*” olduğunu ancak bu iddia sahiplerinin, hayatın her alanı için benzer taleplerde bulunmamaları veya bu doğrultuda bir yaşam şekli benimsememeleri, onların samimiyet problemi yaşadıklarının delili olduğunu söylemektedir. Yazar, söz gelimi onlar, bu iddialarını, tiyatronun yazım dilinde ortaya koyarlarken tiyatronun görsel unsurları gibi diğer unsurlarında bunu gözetmemektedirler. Bu durum da onların, yaşadıkları samimiyetsizliğin tipik örneği olduğunu söylemekte ve tiyatronun görsel unsurları üzerinden yaşadıkları davranış çelişkilerine örnekler sunmaktadır.

O, ammicenin yazım dilinde kullanılmasının kolaylığa yol açacağı iddiasının, tecrübeden yoksun bir iddia olduğunu, tecrübe edilmesi halinde durumun sanılandan farklı olduğunu görüleceğini söylemektedir. Son olarak dilin anlaşılabilirliği noktasında ammicenin gerekliliğinin de zemini olmayan bir iddia olduğunu, farklı bölgelerde ve ülkelerde değişkenlik arz eden bir dilin bu iddiada amaçlananla çelişeceğine değinmektedir.²⁹⁶

²⁹⁶ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 94-97.

6.5. Edebî Tenkît

‘Akkâd, ilkin kendi döneminde İngiltere’de yayınlanmakta olan edebî dergide kaleme alınmış edebî tenkîde dair edebiyat eleştirmenlerinin görüşlerinden birkaçına yer vermektedir. Ardından, bunlar arasında en isabetli görüşün veya eleştirisi yapılan yazar veya yazar adayına yarar sağlayanının, eleştirmenin edebî tenkitiyle mevzu edindiği yazarın kişiliğini, tarzını ve hayata bakış açısını bildiğini ancak yazarın şu veya bu konu bağlamında yazdıklarının edebî kişiliğiyle örtüşmediği için üzüldüğünü içerecek ifadelerle ortaya koyduğu eleştiri türü olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre karakterli bir yazarın övgüden ziyade bilinmeye, anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Bundan dolayı bu noktada önemli olan husus, yazara söylediklerinde ona katıldığını ifade etmek yerine, yazarı anladığını ona hissettirerek onu yazmaya teşvik etmektir. ‘Akkâd, edebî tenkîde doğru tutumun ise güzelliği takdir, hataları da bir dostun yakınlığıyla dillendirme olduğunu ve yapıcı eleştirinin de yazarı, edebiyat ve sanat dünyasındaki ideal örneklerle doğru yol aldırarak eleştiri olduğunu belirtmektedir.²⁹⁷

6.6. Şiir

Şiir, doğruluğu yanlışlığı sorgulanmayan hayal; gözyaşı, şikâyet, hüznün vb. lafızların bolca kullanıldığı duygu temalı kasideler; bülbül, gül vs. gibi bolca sembolik anlatım unsurunun kullanıldığı lafızlar; kelimelerin gerçek anlamı dışında kullanıldığı dolaylı anlatım; zorlama teşbih ve tasvirlerin kullanıldığı anlamlardır. ‘Akkâd, şiirin içerik ve biçimsel yönlerine vurgu yapılan bu tanımlara yer verdikten sonra şiiri, “bir duygu veya bir düşünceyi basmakalıp, yapmacık ifadelerden uzak basit ve güzel bir üslûpla ifade etme” diye tanımlamaktadır. Bu tanımını desteklemek üzere Thomas Hardy’den alıntılarda bulunmaktadır.²⁹⁸

²⁹⁷ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 46-49.

²⁹⁸ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 125-134.

Yeni icatları tavsif etmek üzere konu edinen şiir, içerisinde mübalağaya hiçbir şekilde yer verilmeyen şiir, kalame alındığı döneminin tüm sosyal ve ahlakî unsurlarını konu edinen şiir şeklinde çağdaş/ideal şiire dair değerlendirmelere yer verip bunların eleştirisini yapmaktadır. Çağdaş şiirin, doğru şiir; doğru şiirin de şairin, dillendirdiği şey olduğunu belirtmektedir. Çağdaş şiir ile şair arasında doğrusal bir bağ kuran ‘Akkâd, şairi de duygusal yönü ve hayata bakış açısıyla ön plana çıkan ve duygusallığı ile hayata bakış açısını, güzel kalıplara dökme becerisine sahip kimse şeklinde tanımlamaktadır.²⁹⁹

‘Akkâd, şiir ve şair hakkındaki bu düşünceleri ile genel anlamda şiire yaklaşımıyla yaptığı işin, aslında şiirde yeni bir yöntem ortaya koymaktan ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu yöntemin Arap mirasını reddetmediğini, bu mirastan yararlanmakla birlikte şiir adına asırlar öncesinden kalanı taklit etmekten uzak durma olduğunu; daha doğru bir ifadeyle, kişinin yaşadığı ortamı gözlemlemesiyle hissetliklerini yazmasından oluştuğunu vurgulamaktadır. O, bu itibarla Ebû Nuvâs’ı yenilikçi kabul etmektedir.³⁰⁰

Yazarımız, şiir ve çağdaş şiir hakkındaki bu değerlendirmelerinin yanında şiirin görevi veya şairin rolünü tartışmaya açmakta, bu çerçevede şiirden beklenenin, içinde doğduğu topluma faydalı olması ve şairden de umulanın da içinde yaşadığı toplumu temsil etmesi şeklindeki yaklaşımları eleştiri konusu yapmaktadır. Eleştirisi iki noktada odaklanmaktadır. Bunlar; fayda lafzının, içerik bakımından göreceli olmasının yanında bazen fayda olarak mülahaza edilen durum temel hedef olarak belirlenince önemli sayılabilen başka faydaların ortaya çıkışını kısıtlanmaktadır. Yine içinde yaşanan durumu temsil etme rolü, içinde yaşanan toplumun idealden uzaklaşmışsa, şairin kendi toplumunu temsil etmeye çalışması yerine toplumunu aşması

²⁹⁹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 116-121.

³⁰⁰ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 134-140.

gerekmektedir. Bu iki nokta doğrul-tusunda eleştirisinin temellendirmesini yapmaktadır.³⁰¹

6.6.1. Şiirde Biçim

‘Akkâd, şiirde biçim konusunda iki noktaya temas etmektedir. Bunlardan birincisi açıklık-kapalılık bağlamında şiirsel üslûbun, diğeri de şiirde metin kurgusunun nasıl olması gerektiğidir. Bu temelde şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: Akla hitap eden ifadelerin, duygulara hitap eden ifadelerle farklı olmasının ve aynı şekilde bilimsel üslûp ile şiirsel üslûbun farklı olmasının gerekliliği tartışma gerektirmeyen hususlardandır. Anlam açıklığı veya kapalılığı çerçevesinde akla yönelik olanla duyguya yönelik olanın, kendilerine özgü tarzları bulunmaktadır. Ancak bunun yanında duyguya hitap eden ifadelerin çok aşırı derecede belirgin olmasının hayali işlevsiz kılacağı gerçeğiyle birlikte manayı ve hayalin zevkini bozmaması durumunda mana üzerindeki ince perdeyi kaldırmak şair için bir görev ve yükümlülüktür.

Bir şeyin aklî veya duygusal oluşunu, aynı şekilde bir şeyin bilimsel bir üslûp veya şiirsel bir üslûp oluşunu belirleyen, ifadenin açıklık ve kapalılık derecesinden öte, o şeyin tabiatı veya ele alınış yöntem ve niteliği ile ilgilidir. Bu bakış açısının doğruluğunun da belagât ve şiirin zirvesinde görülen kimselerin şiirlerine göz atıldığında görülebilmektedir. Belîğ ifadeler, zihinde uzanıp giden birçok manayı içermesiyle birlikte kapalı olmamaktadır. Bunun yanında bir şeyin kapalılığı bir parça da muhatapla da ilgili olmaktadır. Yazar bu değerlendirmelerden sonra ayetlerden ve şiirlerden örnekler verip bunları tahlil ederek bu görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır.³⁰²

Yazar, şiirde takip edilmesi gereken doğru ve yanlış tutumları birbirinden ayırmanın, duygu çeşitlerini birbirinden ayırmakla eş değer

³⁰¹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 121-125.

³⁰² ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 73-77.

olduğunu belirttiikten sonra şiirin matematik gibi kesin kurallarının olmadığını ve bundan dolayı şiir ile ilgili değerlendirmelerin kişiden kişiye fark edebileceğini belirtmektedir.

‘Akkâd, şiir konusunda bu genel yaklaşımını ortaya koyduktan sonra şiirde metin kurgusu çerçevesinde doğru tutumun ne olduğuna dair birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu çerçevedeki değerlendirmelerinin özü şunlardan oluşmaktadır: Gazelle başlayan bir kasidenin savaş tasvirleriyle devam etmesi -her ne kadar bazıları için sevgilinin döktüğü gözyaşı ile savaş esnasında dökülen kan arasında benzerlik kurulmasından bu tarzın harikalık arz ettiği düşünülse de- esasında bal ile sirke karışımına benzemektedir. Bu karışımı tüketmek nasıl mideyi bozuyorsa, aşk ile şiddet karışımı olan şiir de fikir midesini bozmaktadır. Bu yüzden şiirde doğru tutumun ölçütlerinden birinin, konu bütünlüğünün gözetilmesidir. Bunun yanı sıra şiirin metin kurgusunda amaç birlikteliğinin de sağlanması gerekir. Yazar, bu düşüncesini izah etmek üzere birtakım örneklere yer vermiştir. Bunlardan biri de İbn Nebâta’ya ait şu beyittir:

قُولُوا فَلَانَ قَدْ جَعَتْ أَفْكَارُهُ نَظْمَ الْقَرِيضِ فَمَا يَكَادُ يُجِيبُهُ
هَيْهَاتَ نَظْمَ الشَّعْرِ مِنْهُ بَعْدَ مَا سَكَنَ التُّرَابَ وَلَيْدُهُ وَحَبِيبُهُ

Deyin ki; falanın fikirleri söndü, şiir tanzim etme neredeyse onun için imkânsız oldu. Çocuğu ve sevdiği toprağa girdikten sonra şiir yazmak artık onun için çok uzak bir ihtimal oldu.

*Deyin ki; falanın fikirleri söndü, şiir tanzim etme neredeyse onun için imkânsız oldu. Şiir üstatları; el-Buhterî ve Ebû Temâme toprağa girdikten sonra şiir yazmak artık onun için çok uzak bir ihtimal oldu.*³⁰³

İbn Nebâta’nın, çocuğunu kaybetmesi üzerine yazdığı bu mersiyede *velid* kelimesiyle Buhterî’ye ve *habîb* kelimesiyle Ebû

³⁰³ Şiirdeki tevriye sanatı, göz önünde bulundurularak ikinci bir çeviri oluşturuldu.

Temâme’ye tevriye³⁰⁴ yoluyla işaret etmiştir. Hüzün makamı olmasına rağmen o, bu beyitte edebî sanatta bulunarak başka anlamlar ifade etme kaygısı sebebiyle amaç birlikteliğini koruyamamıştır. Bu minval üzere açıklamalarda bulunup görüşünü ortaya koymaya çalışan ‘Akkâd, bunu yaparken de konunun başında değinilen genel yaklaşımı doğrultusunda örnek olarak verdiği aynı şiirlerin, başkaları için başka noktalardan hareketle takdire değer bulunabileceğini anımsatmaktadır.³⁰⁵

6.6.2. Şiirin Gelişimi ve Mısır Şiiri

Şiirin varlık nedeni, insanın mevcut doğası ve karakteridir. Bu yüzden şiir dün var olduğu gibi bugün de yarın da var olacaktır. Bununla beraber şiirin geleceği, insanın doğasını şiire sürükleyen faktörlerin onu hangi oranda tiyatro, gazete, roman vb şeylere sürüklediğine bağlıdır.³⁰⁶ ‘Akkâd, şiirin varlık nedeni ve hayatta kalma zemini bu şekilde tespit etmekte ve ardından onun bu zemin üzerinde gelişimine nesirle mukayese bağlamında değinmektedir.³⁰⁷

O, bu çerçevede ilk önce kendi döneminde Arap nesrinin muhteva ve nitelik bakımından geçmiş dönemlerden hiçbirleriyle kıyaslanmayacak derecede iyi ve hatta batı edebiyatındaki nesirle de yarışacak düzeyde olduğuna temas etmektedir. Şiirin gelişiminin önündeki engeli, şairlerin az okumalarında görmektedir. Bu sonucu da toplumun çok az bir kesiminin hariç şairlerin, ders ve fikir alınacak kimseler olarak görülmemesine bağla-maktadır. Bu probleme çözüm getirme adına şu yorumda bulunmaktadır: Toplumlarda fikir önderleri olarak görülen felsefecilerin, fikir dünyalarının oluşumunda duygu, hayal ve sezgi en önemli faktörlerdendir. Bunlar esasında şiirin veya şairin

³⁰⁴ Tевriye, biri yakın olup sözden ilk anda anlaşılın fakat kastedilmeyen; diğeri de uzak olmak üzere iki manası bulunan bir lafzı zikredip bir nükteden dolayı uzak manasını kastederek o lafzı bu manasında kullanmaya denilir. Nusrettin Bolelli, *Belâğat*, İFAV Yay., İstanbul 2001, s. 344.

³⁰⁵ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne ‘l-kutub*, s. 70-75.

³⁰⁶ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne ‘l-kutub*, s. 64-65.

³⁰⁷ Şiirin gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Çetkin, *Mısırda Modern Şiirin Gelişimi ve Şiir Ekolleri*, s. 73-198.

vazgeçilmezleridir. Bu ortak nokta itibarıyla büyük bir felsefeci, bir yönüyle şair; büyük bir şair de bir yönüyle felsefecidir. ‘Akkâd, bu yorumuyla Arap şiirinin gelişimi için toplumdaki düşünsel sorunun giderilmesini önermektedir. Bu önerisini desteklemek üzere gelişmiş toplumların fikir öncülerinin, şairler olduğunu vurgulamaktadır. Aslında onun bu düşüncesi, Tahâ Huseyin ve Ahmed Heykel’den yaptığı alıntının analiz ve yorumlanmasından ibarettir.³⁰⁸

Arap şiirinin gelişimiyle ilgili bu değerlendirmelerinin yanında, bu çerçevede Mısır şiirine değinmektedir.

Mısır şiiri, konu bakımından zengin olmanın yanı sıra, şairleri de bir kalıptan çıkmış gibi aynı tarz ve aynı konularda şiir yazmaktadırlar. Bununla beraber hemen hemen her toplumun şiirinde aşırı derecede bulunan insan anatomisi tasvirlerinin, Mısır toplumunda az olmasının onlarda ruhî/manevî eğilimlerin, duyuşsal eğilimlere baskın geldiği izlenimini uyandırmaktadır. Ancak Mısırdaki piramit vb. olgular, Mısır toplu-munun karakteristik yapısının, duyulara hitap edeni ön planda tuttuğunu göstermektedir. Yunanlılarda da var olan bu nitelik, büyük şairler yetişmesine sebep olurken Mısır’da bu böylesi şairler yetiştirmemiştir.³⁰⁹

‘Akkâd, Mısır şiiriyle ilgili bu hususlara değindikten sonra bu durumun Mısır toplumunun görünüşte şiire yatkın olmadığını akla getiren bir olasılık olduğunu belirtmektedir. Ancak Bu problemi Mısırlıların doğasına bağlamak kolaycı bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmekte ve Mısır’ın es-Saîd (Port Saîd/Bor Saîd) bölgesinin doğası, o doğanın halkında oluşturduğu karakter, bu karakterle oluşan kültür ve bu kültürde var olan şarkılar bu düşüncüyü çürüttüğünü söyleyerek bu yaklaşıma karşı çıkmaktadır.³¹⁰

³⁰⁸ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne’l-kutub*, s. 191-194.

³⁰⁹ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne’l-kutub*, s. 111-116.

³¹⁰ ‘Akkâd, *Sâ ‘ât beyne’l-kutub*, s. 102-106.

‘Akkâd, yaşadığı dönemde ise Mısır şiirinin gelişmediğini, basit bir yapıya sahip ve gerçeklikten uzak oduğunu³¹¹ yorumunda bulunmaktadır. Yaşadığı dönemin şiir problemi olarak sunduğu bu tespitin tarihsel süreç içerisindeki -Mısır’da var olagelen devlet geleneğinin oluşturduğu atmosfer³¹²gibi- siyasal ve sosyal nedenlerine değin-mektedir.

Bunlarla beraber kendi yaşadığı dönemde Mısır şiirinin istenilen zenginliğe erişmesine bir engel bulunmadığını ancak bu gelişimin önünde geçmişten kalma ölçütler ve Fransızcanın öğrenimi gibi çeşitli problemlerin mevcudiyetine değinmektedir. Bununla birlikte geçmişten kalma ölçütleri yergi konusu yapmanın, o dönemlerdeki Buhterî, İbn Rumî gibi şairleri yerme olarak algılanmaması ve herkesi kendi koşulları çerçevesinde değerlendirmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda perspektif oluşturmak üzere geçmiş dönem şairlerinden biri olan Buhterî’nin övgüye değer bulduğu *el-kasidetu’s-sîniyye*’si ile geçmişin temsilcisi olarak görülen yeni dönem şairlerinden Şevkî’nin yergiyi mahal olarak gördüğünü *el-kasidetu’s-sîniyye*’sini örnek olarak sunup tahlillerde bulunmaktadır.³¹³

6.7. Gerçeklik ve Estetik

‘Akkâd, *safiyenin kafiyyeye feda edilmesi* ifadesiyle betimlenen özün sanata, gerçekliğin estetiğe feda edilmesi olgusunun, bazen gerçekliğin estetikle çelişmesiyle zorunlu bir durum olduğu şeklindeki söylemlere yer verip bunun tartışmasını yapmaktadır. Bu tartışmasını “*Yazar; üslûbun güzelliği (estetik) için, neden doğru manayı (gerçekliği) terk eder?*” sorusuyla sürdürmektedir. Özetle bu soruya, iki cevaptan birinin verileceğini söylemektedir. Bunlar; ya doğru bir mananın, güzel bir üslûpla ifade edilmesi imkânsızdır ki; bunu hiç kimse kabul etmez ya

³¹¹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 102-106.

³¹² ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 111-116.

³¹³ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 111-116.

da yazar doğru manayı güzel bir üslûpla ifade etmekten acizdir. Bu takdirde söz konusu zorunluluk yazarın yetersizliği ile ilgili olmaktadır.

‘Akkâd, bu bağlamda yaptığı tahliller ve değerlendirmelerle işin esasının, yazarın “zevk-i selîm” tabir edilen edebî zevke, yeteri derece sahip olup olmadığıyla alakalı olduğuna vurguda bulunmaktadır.³¹⁴

7. SANAT

Burada yazarın, Mısır’da dikilen bir anıt heykel, gezilen bir resim sergisi vs. çeşitli vesilelerle sanata dair yaklaşımını kaleme aldığı makalelerindeki tema örneklerine yer verilmiştir.

7.1. Sembolizm ve Sanatın Doğuşu

‘Akkâd, insan üzerindeki etkisi bakımından duygunun düşünceden daha güçlü, beden ruhtan daha çok merkezî olduğunu belirtmektedir. Ardından insanın, bu yapısı gereği fikir, duygu, düşünce gibi soyut şeyleri ses, şekil, heykel gibi nesnelere somutlaştırmaya meyilli olduğunu hatta yazınında soyut olan manaları somutlaştırma çabası olduğunu ifade etmektedir. İnsanın soyut mefhumları, somut şeylerle sembolize etmesi, onun bu mefhumları hafıza ve algısında yerleşik, açık, kalıcı hale getirme gayretinden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Bu çerçevede İngiliz sanatçılara ait sembolizm örneği olan iki tabloya (İkaros³¹⁵’a Ağıt, Sevgi ve Yaşam) yer verip bunlardan birincisinin mitolojik arka planını aktardıktan sonra bu iki resim ile ilgili çeşitli tasvirlerde bulunmaktadır. Bu iki tasvirin esasında yaşamımızda var olagelen gerçekleri sembolize ettiğini, dolayısıyla tabloların birincisinin gençliğin arzularının kişiye yaptırdığı yanlışlıkları temsil

³¹⁴ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 40-44.

³¹⁵ İkaros, Yunan mitolojisine göre becerikli bir demir ustası olup sanatını çevresine kabul ettirmiş bir kimse olan Daidalos’un icat ettiği kanatları kullanırken hüzünlü bir şekilde yaşamı son bulan oğludur. Roza Agizza, *Antik Yunan’da Mitoloji* (çev. Z. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 201-205.

ettiğini, ikincisinin ise yaşamın zorluklarıyla beraber umuda kapı aralayan unsurları temsil ettiğini değerlendirmektedir.³¹⁶

7.2. Sanatın Önemi ve Gelişimi

Bir milletin karakterini, niteliklerini bilim ve sanayi yansıtmazken sanat yansıtmaktadır. Bilginin dolaşıma elverişli olması ve sanayinin taklit edilebilme olanağından dolayı bu çerçevede milletler ölçeğinde oluşan farklılıklar niceliksel kalmakta, milletler arasında niteliksel farklılıklar oluşmamaktadır. İzafet teorisi bağlamında anlatılacaklar, her toplumda aynı olmaktadır. Ancak bir nağme, bir resim ve bir roman içinden çıktığı toplumun değer dünyasını, güzellik algısını, duyu dünyasını ve karakteristik yapısını yansıtmaktadır. Bir bakıma nitelikli bir sanat eseri, bir toplumun gelişmişlik düzeyi ile ilgili fikir vermektedir. Bu değerlendirmelerde bulunan ‘Akkâd, kendi döneminde Mısır’da açılan resim sergisinin bu işlevi barındırması bakımından Mısır toplumunun geleceği için umut verici olduğunu belirtmektedir. Mısır’da aynı zamanda tiyatro, şiir, müzik vs. gibi diğer alanlarda da meydana gelen gelişmeler, bu durumun bir tesadüf olmadığını, bir uyanışın habercisi olduğunu söylemektedir.

Sanatta tekâmülün üç evresinin olduğunu, bunların; sanatçının sadece aktarımda bulunduğu evre, aktarımla birlikte kendi duygularını yansıttığı evre ve sembolik manalarla yüklü orijinal eser ortaya koyduğu evre olduğunu belirtmektedir. Yazar, bunlardan birincisinin sanatçısının gözlem yeteneği ile el maharetini, ikincisinin zevk ile duyu yönünü ve üçüncüsünün ise onun ruh yapısı ile sanatsal dehasını gösterdiğini ifade etmektedir. Mısır’da açıldığını söylediği sergideki sanat eserlerin ise çoğunlukla birinci kategoridekilerden olduğuna, kısmen de ikinci türden olduğuna dikkat çekmektedir.

Eski Mısır sanatının ölüm ve ölümsüzlük teması üzerine kurulduğunu ancak Mısır’ın yeni sanat anlayışının ise daha çok yaşam

³¹⁶ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 181-186.

üzerine kurulması ve derinlik yönünün de gelişmiş olması gerektiğini vurgulamaktadır.³¹⁷

7.3. Sanatın Kritiği

Bir kimsenin sanat eseri ile ilgili değerlendirmelerinin, onun psikolojik durumundan bağımsız olarak gerçekleşmediğine dikkat çeken ‘Akkâd, bu sonucun, aynı resme bakan iki farklı kişinin veya aynı kişinin farklı iki zamandaki değerlendirmelerinde de görülebileceğini ifade etmektedir. O, sanat eseriyle ilgili doğru bir kritikte bulunmanın yolu, sanat eseri üzerinde kritikte bulunan herhangi bir kimsenin bakış açısını olabildiğince sanatçının bakış açısıyla denkleştirmeye, bunun yanında duygu bakımında da onunla aynı frekansı yakalamaya ve son olarak da sanat eserinin ortaya çıktığı atmosferi solumaya çalışması gerektiğini söylemektedir.³¹⁸

7.3.1. Resim Sanatının Kritiği

‘Akkâd, bir müzede gördüğü Muhammed Hasan’a ait bir genç kız portresinden hareketle özelde resme genelde sanat eserine bakıldığında bazen sanatseverin, eserde eksiklik olarak gördüğü şeyin, aslında bilinçli bir tercih sonucu oluştuğunu, arkasında inceliklerin saklı bulunduğunu belirterek söz konusu resimden hareketle bir sanat eserine nasıl yaklaşılması gerektiğini anlatmaktadır.

‘Akkâd, sözü edilen portredeki genç kızın arkadaşının mezarının yanı başında üzüntülü haldeki bekleyişinin, eser ziyaretçisi tarafından yaşanan duygu yoğunluğunu aktarırken elindeki mendille gözyaşlarını siliyor vaziyetinde tasvir edilmesi, daha uygunmuş gibi görülebilmektedir. Oysaki belirtilen duygu halinin yüzün mimiklerine işlenmiş olarak tasvir edildiği söz konusu portredeki tercihin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir resimde ressamdan hale uygunluk itibarıyla her ne bekleniliyorsa dikkatli bir şekilde incelemede

³¹⁷ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 229-232.

³¹⁸ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 51.

bulunulursa, ressamın o beklentiyi esasında fırça ve renklerle sunduğunun görüleceğini söylemektedir.³¹⁹

7.3.2. Heykel Sanatının Kritiği

Mısır’ın *Babu’l-hadîd* meydanına dikilmek üzere Mahmûd Muhtâr Efendî tarafından yapılmış Mısır’ın kalkınmasının mümessili anıt heykelin, Paris’te bir sergide teşhir edildiğini belirten ‘Akkâd, eserin sanatsal değerinin olmasının yanında bazı kusurları da içerdiğini söylemektedir. O, eser, anıt heykel olarak tasarlanmış olmasından Mısır toplumunun sanat zevkini ve idrakini temsil etme rolünü yüklediğini, bu yüzden kendisinin, eserdeki kusurlar üzerinde duracağına değinmektedir.

O, üzerinde duracağını söylediği kusurları, fikrinin (ç)alıntı olması ile sanatsal ve tarihsel bağlamda hatalar içermesi olmak üzere iki noktada toplamaktadır. Bunlardan ilki eserdeki temanın/fikrin, 1. Dünya Savaşı’nın başlarında İngiltere’nin Fransa karşısındaki konumunun sembolik olarak tasvir edildiği resimden (ç)alıntı olduğunu belirtmektedir. Gazetelerde neşredilen bu resimde sembolize edilen hürriyet figürü elini, avına atlamak üzere çömelmiş aslanın (İngiltere’yi sembolize eden figürün) başına koymuş vaziyette çizildiğine temas ederek Muhtâr Efendî’nin eserini gören kimsenin, onun anıt heykelinde bu temaları kullandığını fark edeceğini söylemektedir. Dolayısıyla modern Mısır’ın kalkınmışlığının tasvir edildiği bir eserin fikrinin (ç)alıntı olmasının, Mısır toplumuyla ilgili oluşturacağı algıdan dolayı kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Bu noktalardan diğeri de anıt heykelde kullanılan figürlerden *Ebu’l-hevl* figürünün eski Mısır uygarlığından kalma *Ebu’l-hevl* heykeline benzememesi ile yaşamdaki canlılığın ve ilerlemenin tasvir edildiği eserde, durağanlığı ve değişmezliği ifade eden *Ebu’l-hevl* figürünün kullanılmasının, eserde amaçlanan fikirle tezat teşkil

³¹⁹ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 52-55.

etmesidir. ‘Akkâd, tarihsel ve sanatsal bağlamdaki bu hatalara değindikten sonra bunların eleştirisini yapmaktadır.³²⁰

7.4. Resim ve Sanatsal Muhteva

‘Akkâd gölge, kendisine gölge olduğu şeyi nasıl birebir göstermiyorsa resim de resmedilene, olduğu gibi göstermez³²¹ demesine karşın, kitaplar arasında saatler geçirenlerin, haddi zatında resimler arasında saatler geçirmeyle fayda bakımında eşdeğer olduğunu belirtmektedir. Bu fikrini izah etmek üzere bir anısını aktarmaktadır. Tasvirini yaptığı bunaltıcı sıcakların kendisini kuşattığını söylediği bir günde kitaplar yerine aynı işlevi gördüğünü düşündüğü resimlere yöneldiğine değinmektedir. Sonrasında söz konusu resimler arasında dikkatini çeken (yakın çevresinin *Emma* diye hitap ettiği, toplumun *Lady Hamilton* olarak bildiği, ressamı G. Romney’in de “*es-Seyyidetü’l-ilahiye*” olarak nitelediği) resmin kritiğini yapmaktadır. Bu tablo tarihsel arka planıyla birlikte incelendiğinde, kitapların vereceği birçok anlamı içinde barındığını vurgulamaktadır. ‘Akkâd, bu nedenle konu edindiği bu tarihi figür hakkında çeşitli anekdotlara yer vermektedir. Bunlardan sonra resme konu edilen şahsa dair meramını: “*Bu günahkâr kadının/ tanrıça kadının hikâyesi, güzelliği sanatsal hüviyete bürünen bir kadının hikâyesidir. Onun hayat serüveni de edebî değer içermekte olan bir kadının hikâyesidir. Onunla gerçek, hayalin zirvesine erişir.*” şeklinde özetlemektedir.³²²

8. DİĞER TEMALAR

Burada birbirinden bağımsız beş tema ele alınmıştır. Bu temalar, onun çeşitli mefhumlar üzerine yaptığı değerlendirmelerinden oluşmaktadırlar. Temaların konu edildiği makaleler ise genel olarak *makâle-i mevdû’iyye* kapsamına girmektedirler.

³²⁰ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 202-205.

³²¹ ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 52.

³²² ‘Akkâd, *Sâ’ât beyne’l-kutub*, s. 170-176.

8.1. Tarih

‘Akkâd, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* kitabının yazarı Edward Gibbon’un tarihçiliği ile ilgili önemli bazı nitelikleri zikrettikten sonra onun hakkında kişisel zaafını içeren bir hikâyeye değinmektedir. O, tarih alanında böyle önemli bir şahsiyetin vakarını kaybettirdiğini söylediği söz konusu hikâye münasebetiyle “*Acaba tarih bağlamında yazdıklarını sorgulayabilir miyiz ve bu sorgulamayı diğer tarihçileri kapsayacak şekilde genişletebilir miyiz?*” şeklinde sorgulamada bulunmaktadır. Bu çerçevede görüşlerin çeliştiği, tahminlerin çakıştığı ve amaçların, arzuların, vehimlerin arasında gerçeğin kaybolduğu bir mecra olarak değerlendirdiği tarihin, güvenilirliğini incelemeye tabi tutmaktadır. Yazar, bize ulaşan tüm tarihî olayların temelinde şahısların, haberlerin, görüşlerin yer aldığını ve bu paydaşların tümünün güvenilirliğine hanel getirebilen yönlerinin bulunduğunu vurgulayıp bunlara sırayla değinmektedir.

‘Akkâd, tarihin güvenilirlik problemine temas ettikten sonra onun işlevsel yönüne geçiş yapmaktadır. Bu noktada yaşanan günü ve geleceği daha doğru okuma adına gerekli görülen tarihin, bu işlevi göremediğini izah etmektedir. O, içinde bulunulan gün bir şekilde anlaşılırsa, tarihle amaçlanan sonuç elde edileceğinden artık ona, değinilen işlev açısından ihtiyaç duyulmayacağını belirtmektedir. Ona göre iletişim imkânlarıyla birlikte geçmişin ders alınan olayların benzerlerinin, yaşanan günde de mevcut olduğuna dikkat çekip bu iddiasına doğrulamak üzere çeşitli örnekler aktarmaktadır. Bu şekilde amaçlanan sonuca ulaşılmasından tarihin, bu işlevsel yönüyle gerekli olmadığını ifade etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için tarih bilgisini, çerçevesine dâhil ettiği teorik bilgi sahiplerin değil pratik, tecrübî bilgi sahibi olanların, olayları daha doğru okuduğunu ve daha az hata yaptığını söylemektedir.³²³

³²³ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 98-102.

8.2. Mitoloji

Toplumlarda var olan gelen mitolojik unsurların kaynağının ne olduğu ile ilgili üç bakış açısının varlığına değinen ‘Akkâd, bu bakış açılarına dair temel bilgiler verdikten sonra çeşitli tahlillerde bulunmaktadır. Bu çerçevede, İtalyan yazar Tito Vignoli’den yaptığı aktarımlarla söz konusu bakış açılarından *kışıselleştirme* olarak ifade edilen yönelimle ilgili olarak özetle şöyle demektedir: İnsanoğlu, geçmişten bugüne çevresinde gördüğü varlıkları tıpkı kendiymiş gibi kendine ait vasıf ve özellikleri onlara aktararak onları adlandırmaya, onları nitelermeye koyulmuştur. Bu yapının kendisinde daha ağır bastığı çocuklar ve asabî kimseler, eşyaya insanmış gibi hitap edebilir, onlara gülebilir, kızabilir. Bu yönelimin bir sonucu, birçok eşyaya “dağın başı”, “iyi hava” vs. gibi insana ait vasıfların verildiği görülmektedir. İşte toplumlarda var olan gelen mitolojik unsurlar, bu yönelimin sonucu ortaya çıkmaktadır.

İngiliz yazar Herbert Spencer’e³²⁴ nispet ettiği ikinci bakış açısına göre ise mitolojik unsurların kaynağı, *ataların ruhlarını kutsama* dır. Özetle bunu izah minvalinde şunları söylemektedir: İlkel toplumlar, atalarının ruhlarına ibadet ediyorlar, iyiliği ve kötülüğü onlara nispet ediyorlar, onların yaşadıklarına ve kendileri gibi akıp gitmekte olan hayat içerisinde olup biten şeylerden yararlandıklarını düşünüyorlar ve bu yüzden de onları razı etmenin gerekliliğine inanıyorlardı. Bununla birlikte birbirlerini isimlendirmede tabiat unsurlarına, verdikleri adları kullanıyorlar, dünyadan göçüp gitmiş bir kimseyi anarken örneğin ay ismini verdikleri birisi için: *Ay şöyle şöyle yapardı* diyorlardı. İşte bu realiteden zamanla tabi unsurlara çeşitli anlam yüklemeleri yapılmış ve mitolojik unsurlar vücut bulmuştur.

³²⁴ Herbert Spencer (1820-1903), ünlü İngiliz filozofu ve sosyologdur. İngiltere’de doğmuştur. Ali Taşkın-Metin Becermen, *Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, Sentez Yayıncılık*, Ankara 2013, s. 377.

‘Akkâd, üçüncü bakış açısının da Alman dilbilimci Max Müller’e ait olduğunu söylemektedir. Ondan yaptığı alıntıyla bu bakış açısını şöyle ortaya koymaktadır: Eski dönemlerde dilin yetersiz olmasından ötürü insanlar bir şeye ait bir ismi, vasfı istiare yoluyla başka nesnelere aktarmaktaydılar. Bu hal, konuşmalarına hâkim bir olgu teşkil etmekteydi. Kasıt taşımaksızın, kendiliğinden hayal dünyalarında oluşan bu anlam aktarımı yaygın bir vakıydı. ‘Akkâd, özellikle Yunan ve Hint mitolojilerindeki unsurların kaynağını açıklamada bu bakış açısının uygun olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak her üç bakış açısında da insanın kendisine ait bir şeyleri, nesnelere yansıttığı fikrine ulaşılabileceğine dikkat çekmektedir.³²⁵

‘Akkâd, mitolojinin oluşumuna kaynaklık ettiği varsayılan bu üç bakış açısını arz ettikten sonra Arap kültüründeki mitolojinin mahiyetine ve Arap kültüründe mitolojinin az olmasının nedenlerine değinmektedir.

Arap kültüründe var olan mitolojik karakterlerin, çöl ve vadilerin tenha yerlerinde gezen bir kimsenin ruh ve zihin dünyasında meydana gelen korku, düşünce ve vehmin etkisiyle görsel ve işitsel nitelikler giydirilerek kurgulanan gülyabani, ankakuşu gibi karakterler olduğunu söylemektedir. ‘Akkâd, Arap kültüründe mitolojik unsurların azlığı çerçevesinde de şunlara dikkat çekmektedir: Spencer’in *ataların ruhlarını kutsama* olgusu ile Müller’in *dildeki istiareli anlatım* olgusu, Arap kültüründe mitolojinin oluşmasına fazlaca katkı sağlamamışlardır. Çünkü Araplar, kutsadıkları ataları ile ilgili olayları henüz unutmamışlardır. Bu durum da söz konusu atalarla ilgili efsanelerin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Aynı şekilde Araplar, kullandıkları istiareli ifadelerde, paydaşların her ikisinin arasındaki yakınlıktan dolayı, anlam bağı zamanla kopmamış, bu durum da zaman içerisinde istiareli ifadelerden kaynaklı mitolojik unsurların oluşumuna kapı aralamamıştır.³²⁶

³²⁵ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 31-35.

³²⁶ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 36-41.

8.3. Müzik

Müzik konusunu ele aldığı makalesinde söz konusu ettiği müziğin, müzik sanatı veya müzik yeteneği olmadığını, konu edindiği şeyin, evren de bu sanattan da önce var olan müzik olgusu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla konu edindiği müzik olgusunun, bu sanatı ve aletlerini ortaya çıkaran insan ruhundaki sebep/ illet/ hareket ettirici olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımını ortaya koyduktan sonra müziğin evrensel dil olma özelliğine ve ruhun tercümanı olması niteliğine değinmektedir.

Herbert Spencer'in, evrimcilerin bir olgu veya durumu açıklarken onun ilkel dönemdeki haline irca çerçevesinde, müziğin de esasında ilkel insanların ayaklarını yere vurmaları, buna eşlik eden uygun ses çıkarmaları ve daha sonra da bu minval üzere aletleri icat etmeleri şeklinde ortaya çıktığı yaklaşımına yer verip itirazda bulunmaktadır. 'Akkâd, terkipleri basite indirgeyerek açıklamanın yetersiz olduğundan söz etmekte ve müziğin ruhta yer alan bir atılım, bir yeti olduğunu ve bedeni de düşünceyi de dili de hep beraber hareket ettirenin de bu yeti olduğunu ifade etmektedir. Bu niteliğin evrendeki diğer canlılarda da olduğunu, bunun tezahürünün Spencer'in belirttiği şekliyle olmadığına dair örneklere yer vermektedir. Müziğin duyulan sesler eşliğinde ortaya çıkan bir olgu olmadığı düşüncesine, Beethoven'in duyma yetisini kaybettiği dönemde de eserler ortaya koymasını örnek olarak sunmaktadır.

Çocukluk ve gençlik çağındaki kimselerin müzik alanında temayüz etmelerinin, müziğin deneyimle olgunlaşan diğer sanatlardan farklı olduğu sonucuna ulaştırdığına vurgu yapmaktadır. Müziğin derunî manaları ortaya koyma yönüyle felsefeyle kesiştiğini, bu noktada aralarındaki farkın bu manaları ortaya koyma yöntemiyle alakalı olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak da müziğin, duygusal coşkunluğun ritmik olarak sese, alete ve harekete yansması olduğunu söylemektedir. Aktardığı deneyiminden hareketle dışa yansıyan bu

ritmik coşkunluğun, tüm canlılarda kendine özgün yönleriyle bulunduğunu belirtmektedir.³²⁷

8.4. Zaman

Yazar, zamanın değişim olduğunu ifade etmekte, bir kimse iki ayrı zamanda bir manzaranın karşısında durup aynı şeyi görüyorsa, böyle biri için zamanın ya durmuş olduğu veya zaman mefhumunun, onu terk etmesinin üzerinden uzunca bir süre geçmiş olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.

O, zaman yolculuğu yapılarak geçmiş zamana gidilebileceğini söyleyenlerin olduğunu belirttiikten sonra kendisi için geçmiş zamana yolculuk, yaşantıların meydana geldiği mekânlara gitmek olduğunu bu bağlamda Asvan’a³²⁸ gittiğini ve böylece geçmişini orada tekrar yaşadığını aktarmaktadır.³²⁹

8.5. Tabiat

Baharın başlangıcı münasebetiyle tabiatın hayranlık uyandırdığını söylediği muhteşem güzelliğini tasvir ederek ona dikkat çeken ‘Akkâd, tabiatın insan üzerindeki çekici gücünün ve insanın tabiata karşı hissettiği sevginin nedenlerini incelemekte, tabiattaki ihtişamın sırrını ve yine onda var olan güzelliğin, zarafetin manası üzerinde durmaktadır. Tabiatın, duyu ve algılarımızla temas halinde olan yönlerinin olduğunu belirtip tabiata karşı olan sevgimizin içgüdüsel ve kalıtsal olduğunu ancak bu sevginin, başlangıç itibarıyla iradî ve düşünsel olmasıyla birlikte zamanla içgüdüsel bir duruma dönüştüğünü ifade etmektedir. Devamında elde ettiği bu sonucun, insanoğlunun tabiatla olan zorunlu ilişkisi çerçevesinde tahlilini yapmakta, kendi yaşantısından buna dair bir kesit aktarmaktadır. Aktardığı bu yaşantısından hareketle bu ilişkinin

³²⁷ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 80-84.

³²⁸ Müellifin doğduğu, çocukluk ve gençliğini geçirdiği Mısır’daki şehirlerden biridir.

³²⁹ ‘Akkâd, *Sâ‘ât beyne’l-kutub*, s. 66-70.

(insan-tabiat ilişkisinin), insanoğluna bazı duygu ve algıları miras bıraktığını söylemektedir.

Çiçeklerin ile renklerin insan ve diğer canlılar üzerindeki etkisine dikkat çekerek konuyu devam ettiren ‘Akkâd, özellikle kuşlarda renklerin ve desenlerin ilişkilerini belirleme, etkileyici olduğuna vurgu yaparak canlılardaki bahar sevgisinin temelinde bu ilginin saklı olduğunu belirtmektedir. İnsanların, renklerin etkisinde neden kaldığını sorgularken vardığı ışığın renklerle, sıcaklığın ışıkla, baharın sıcaklıkla, tutkunun baharla ilgilerinin olduğuna dair bulgularına yer vermekte, insanî, nebatî ve hayvanî bütün doğuşların arka planındaki saikın, söz konusu bulguların tümünün ortak paydası olan sıcaklık ve ışıkla beraber ikisini de içeren güneş olduğuna işaret etmektedir. Bu düşüncesini teyit etmek üzere bu minvaldeki İbn Rûmî’nin beyitlerine yer verip onları, bu çerçevede tahlil etmektedir.³³⁰

³³⁰ ‘Akkâd, *Fusûl*, s. 112-118.

SONUÇ

Arap edebiyatı tarihinin ilk dönemi olan cahilîyeden itibaren sözlük anlamıyla kullanılagelen makale, edebî bir tür olarak ise modern dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Modern dönemde yeni bir edebî bir tür olarak görülmeye başlayan makale için birbirinden farklı birçok tanım yapılmıştır. Bu farklı tanımlamalar, tarihsel süreç içerisinde makalenin kapsam ve üslûbunda meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

Makalenin, edebî bir tür olarak ilk defa 1580 yılında Montaigne'nin *Essais* isimli eseriyle edebiyat tarihinde ortaya çıktığı genel kabul görmektedir. Bu genel kabulü göz önünde bulunduran Arap edebiyatçıları da makalenin, “Klasik Arap Edebiyatı” olarak ifade edilen edebî dönemde ortaya çıkmadığı konusunda aynı kanıyı paylaşmaktadırlar. Ancak onlar, oldukça uzun olan bu edebî dönemde makaleye sadece nüve teşkil eden ürünlerin veya benzerlerinin varlığını kabul etmektedirler. Onların bu konudaki yaklaşım farklılıkları ise bu ürünlerin miktarı ve benzerlikleri oranından ibaret olduğu görülmektedir.

Arap edebiyatında makale, batıda elde edilen siyasal başarıların ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu atmosferin etkisiyle “Modern Arap Edebiyatı” diye isimlendirilen dönemde görülmeye başlanmıştır. Bu edebî dönem içerisinde makaleyle birlikte hikâye, tiyatro gibi başka yazın türleri de ortaya çıktığına rastlanmaktadır. Bu edebî ortamda makale, Montaigne’de olduğu gibi kişiselliğin ön plana çıktığı *el-makâletu’z-zâtiyye* ve Bacon da olduğu gibi işlenen konunun merkeze alındığı *el-makâletu’l-mevdû’iyye* olmak üzere iki temel çizgide gelişimini sürdürmüştür. Türk edebiyatında ise bu türlerin, birbirinden bağımsız iki ayrı yazın şekli olan *deneme* ve *makale* isimleriyle edebî türler arasında yer aldığı görülmektedir. Makalenin türleri, söz konusu her iki edebiyatta da ele alınan konunun ilgili olduğu alana veya konunun işlenişi sırasında takip edilen üslûba göre kendi içerisinde birçok çeşide ayrılmaktadır.

Makale kendisinde görülmeye başladığı zaman diliminin sosyal, kültürel ve siyasal koşullarının etkisiyle, çeşitli gelişim evrelerinden geçmiştir. Bu evreler boyunca makalede bir yandan nitelik bakımından değişimler meydana gelirken, öte yandan içerik ve üslup bakımından zenginleşme olarak görülen değişimler meydana gelmiştir.

‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, Modern Arap Edebiyatının makale türünde verdiği eserlerle öne çıkan seçkin simalarından biridir. Velûd bir yazar olan ‘Akkâd’ın, yüzü aşkın eser bırakmasına karşın resmî öğrenim hayatı ilköğretimle sınırlı olduğu bilinmektedir. Ancak taşıdığı olağanüstü okuma azmi, güçlü zekâ ile hafızası ve daha çocukluk yıllarında iyi derecede öğrendiği İngilizceyle Batının entelektüel birikimine erişme fırsatını bulması, onun yaşadığı döneme etkinliği ve üretkenliğiyle damga vurmasını sağlamıştır. Yazar bu yönüyle Mısır edebiyatının nesir, nazım ve edebî tenkit dallarında yeniliğin sembolü olmuştur. ‘Akkâd, edebiyatın nesir dalının yeni türleri olan roman ve makale türlerinde eserler vermiş, nazım dalında arkadaşları Mâzinî ve Şükrî ile *medresetu’-d-dîvân* adlı romantizm akımının etkisinin görüldüğü şiir ekolünü kurmuştur. Edebî tenkit dalında ise *İbn Rûmî* eserinde olduğu gibi Psikoloji biliminin psikanalist yöntemlerini, şiir tahlilinde veya eser-yazar ilişkisini belirlemede kullanarak Arap edebiyatının bu alanında ilki olmayı başarmıştır.

‘Akkâd’ın makalelerinden derlenmiş olan *el-Fusûl* ve *Sâ’ât beyne’l-kutub* adlı kitaplarında takriben elli civarında tema işlendiği tespit edilmiştir. ‘Akkâd, *Ene* adlı otobiyografisinde belirttiği üzere edebî makalelerinde işleyeceği temaları dergi editörlerinin tercihlerine bırakmıştır. Yazarın yukarıda sözü edilen ve 1913-1928 yılları arasında yayınlanmış makalelerinden derlenen kitaplarındaki temalar ile bu zaman diliminde meydana gelmiş veya gündem olmuş olay, olgu, fikir ve eserler arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Söz gelimi *Sa’d Zağlûl*’un konu edindiği makale, onun vefatıyla kaleme alınmış veya *İ’câzu’l-Kur’ân* isimli makale, Râfi‘î’nin bu adı taşıyan eserinin

yayınlanmasıyla eser üzerinde kritikte bulunmak üzere kaleme alınmıştır. Bu yüzden ‘Akkâd’ın edebî, siyasî, ictimâ’î, ahlakî vs. temaları konu edinen makaleleri, o dönemin sosyal, siyasal, kültürel atmosferi dikkate alınarak editörler tarafından belirlenmiş temalardan oluşmaktadırlar. Kanaatimizce kendisi de belirlemiş olsaydı ele alıp işlediği temalar, kendisini kuşatan dönemin atmosferinden bağımsız olmazdı.

‘Akkâd, çalışma konusu edinilen makalelerinde tartışmacı bir üslûp takip etmekte, düşüncesini beyan ederken genelde aklî delillere dayanmakta ve meramının anlaşılması için örneklere yer vermektedir. Ayrıca o, makalelerinin giriş bölümlerini kısa tutmakta, tekrarlardan kaçınıp ibarelerinde anlam boyutuna öncelik vermekte ve süslü lafızlar, secili ifadelerden uzak durmaktadır. Olumlu olarak değerlendirilebilen bu özelliklerin yanı sıra, çalışma konusu edinilen makaleleri, olumsuz olarak görülebilen bazı özellikler de taşımaktadır. Örneğin benimsemediği ya da karşı çıktığı düşünceleri bazen alaycı ve sert bir üslûpla eleştirmekte ve psikolojik veya felsefî içerikli tahlillere sıklıkla başvurmasından ibareleri bazen kapalılık arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulahlîk, Rebî'î, *Fennu'l-makâletu'z-zatiyye*, Dâru'l-ma'rifeti'l-cami'a, İskenderiyye t.y.
- Agizza, Roza, *Antik Yunan'da Mitoloji* (çev. Z. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd - el-Mâzinî, İbrâhim Abdulkâdir, *ed-Divân fi'l-edeb ve'n-nakd*, Dâru's-şa'b, Kahire 1997.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *Sâ'ât beyne'l-kutub*, Matba'atu'l-muktataf ve'l-mukattam, b.y. 1929.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *Mutâla'ât fi'l-kutub ve'l-hayât*, Dâru'l-me'ârif, Kahire t.y.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *el-Fusûl*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1986.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *Ene*, Nehdat-u Mısır, Kahire 1996.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *Hayâtu'l-kalem*, Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrût 1969.
- el-'Akkâd, 'Abbâs Mahmûd, *Sa'd Zağlûl ze'îmu's-sevra*, Hindâvî, Kahire 2012.
- Anabritanica, "deneme", Hürriyet Baskısı, b.y. t.y.
- Birinci, Necat, *Türk Dili Ve Kompozisyon*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2009.
- Bolelli, Nusrettin, Belâğat, İFAV Yay., İstanbul 2001.
- Büyük Larousse, "Mısır", I-XXIV, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul t.y.
- Büyük Larousse, "Gandhi", I-XXIV, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul t.y.
- Canbek, Nesrin, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mrs. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001.
- el-Cubûrî, Kâmil Selmân, *Mu'cemu'l-udebâ' min 'asri'l-câhilî hattâ sene 2002*, I-VII, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2003.
- el-Cemâl, Râsim Muhammed, *el-'Akkâd ze'îmen*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1985.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay., Ankara 2012.

- Çetkin, Muhammed, *Mısırdaki Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*, Ankara 2022.
- Dayf, Şevkî, *el-Edebu’l-arabiyyu’l-mu‘âsir fî Mısır*, Dâru’l-me‘arif, b.y. 1992.
- Demir, Nurettin – Yılmaz, Emine (Ed.), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Ebû Zikrî, es-Seyyid Mursî, *el-Makâl ve tetavvuruhu fî’l-edebi’l-mu‘âsir*, Daru’l-me‘arif, b.y. 1982.
- Ekhtiar, Ousama, “*Fennu’l-makâle*”, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsu‘âti’l-‘arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ency.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.
- Emîn, Ahmed, *Feyzu’l-hâtır*, Mektebetu’n-naḥdati’l-museyriyye, Kahire t.y.
- Enîs, İbrâhîm ve diğerleri, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- el-Endelusî, Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdirabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, I-IX, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1983.
- Er, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yay., Ankara 2012.
- Er, Rahmi, “*Makale*”, İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Erdem, Turan, *Aşkın Metafiziği*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2013.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘arabî*, Dâru’l-ceyl, Beyrut t.y.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1995.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun‘im, *Dirâsât fî’l-edebi’l-hadîs ve medârisih*, I-II, Dâru’l-ceyl, Beyrût 1992.
- Hamza, Abdullatîf, *el-Medhal fî fenni’t-tahrîri’s-sahafî*, Dâru’l-fikri’l-‘arabî, b.y. t.y.
- Heykel, Ahmed, *Tetavvuru’l-edebi’l-hadîs fî Mısır*, Dâru’l-me‘arif, b.y. 1994.

- Huart, Clément, *Arab ve İslam Edebiyatı*, (çev. Cemal Sezgin), Tisa Matbaacılık, Ankara t.y.
- el-Hutey'e, *Dîvânu'l-Hutey'e*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, I-VI, Dâru'l-fikr, Beyrut t.y.
- el-Kassâs, Muhammed b. Celâl, *'Amâlatu 'Abbâs el-'Akkâd*, Dâru'l-İslâm, Mısır 2009.
- Kırkız, Mustafa, *Şair Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Anlayışı*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 16/1, 2011.
- Kurrev, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *Dirâsât fi'l-edeb ve'n-nakd*, Dâru'l-me'ârif, Sûse/Tunus 1990.
- el-Kudâh, Mahmûd Felîh - el-Ğunemiyin, Merlîn Adnân, *Fennu'l-makâle 'İnde Mîhâil Nu'ayme*, Mecellet-u Câmîiat-i Dîmeşk, C. 29, Sayı 2+I, 2013.
- Landau, Jacob M., *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, (çev. Bedrettin Aytaç), Gündoğan Yayınları, Ankara 1994.
- el-Mahmûd, Cemâl el-Câsım, *Fennu'l-makâle*, Mecellet-u Câmî'at-i Dîmeşk li'l-'Ulûmi'il-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye, C. 24, Sayı 1, 2008.
- el-Makdisî, Enîs, *el-Funûnu'l-edebîyye ve a'lâmuhâ*, Dâru'l-'ilmi'l-melâyîn, Beyrut t.y.
- Mendûr, Muhammed, *en-Nakd ve'n-nukkâdu'l-mu'âsirîn*, Nehdatu Mısır, Kahire 1981.
- Meydan Larousse, *"Deneme"*, Sabah, b.y. t.y.
- Meydan Larousse, *"Hugo"*, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., I-XII.
- Meydan Larousse, *"Shakespeare"*, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., I-XII.
- Meydan Larousse, *"Beethoven"*, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., I-XII.
- Meydan Larousse, *"Rubens"*, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., I-XII.
- Meydan Larousse, *"Romney"*, Meydan Yayınevi, İstanbul t.y., I-XII.
- Montaigne, Michel de, *Denemeler*, (çev. Gülbin Ertem), ND-Aden Yayıncılık, İstanbul t.y.

- Necm, Muhammed Yusuf, *Fennu’l-makâle*, Dâru’s-sekâfe, Beyrut 1966.
- Özden, Ömer, - Elmalı, Osman, *Yeni Çağ felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2012.
- er-Rafî’î, Mustafâ Sâdık, *Vahyu’l-kalem*, el-Mektebetu’l-‘asriyye, Beyrut t.y., I-III.
- Şeref, Abdul‘azîz, *‘Asrû’l-‘Akkâd*, Muesssetu’l-muhtâr, Kahire t.y.
- Taşkın, Ali, Becermen, Metin, *Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013.
- Teymûr, Mahmûd, *İtticâhâtü’l-edebi’l-‘arabî fi’s-sinîni’l-mi’eti’l-ehîra*, Matba‘atu’n-numûzuciyye, b.y. 1970.
- Türk Ansiklopedisi, “*Deneme*” , MEB., Ankara 1996.
- Uç, Himmet, *Batı Edebiyatında Deneme*, y.y., Ankara 2004.
- Uç, Himmet, *Türk Edebiyatında Deneme*, y.y., Ankara 2004.
- Yalar, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., Bursa 2009.
- Yazıcı, Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.
- Yıldırım, Ramazan – Abdulcelil, Tarık, *Mısır Devrim Öncesi Siyasi Partiler*, SETA, Sayı 1, 2011.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtedâ b: Muhammed el-Huseynî, *Tâcu’l-‘arûs*, I-XXXXII, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 2012.
- Zevalsiz, Halid, *Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd’ın Hayatı ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu âdâbi’l-luğğati’l-‘arabiyye*, Dâru’l-hilâl, b.y. t.y., I_IV.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, I-III, Dâru’l-ma’rifet, Beyrut 2001.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Vahyu’r-risâle*, Matba‘atu’r-risâle, b.y. 1958, I-II.
- ez-Zubyânî, en-Nâbiğa, *Divanu’n-Nâbiğati’z-Zubyânî*, Dâru’l-ma’rifet, Beyrut 2005.

İnternet Kaynakları

<http://www.hindawi.org/contributors/64642852>, ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, 26 Ocak 2015.

<http://www.misrpedia.org/index.php/egyptians/public-figures/1908-2013-09-04-01-23-52>, Şahsiyyât-‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, 01 Şubat 2015.

